

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ STU İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

TİMUR'UN İRAN SİYASETİ

Ömer Faruk SEYİTHANOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
Haziran - 2022**

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

TİMUR’UN İRAN SİYASETİ

DANIŞMAN : Dr. Öğr. Üyesi Samet ALIÇ
JÜRİ : Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM
: Dr. Öğr. Üyesi Sedat BİLİNİR

Ömer Faruk SEYİTHANOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
Haziran – 2022

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TİMUR'UN İRAN SİYASETİ

Ömer Faruk, SEYİTHANOĞLU

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Samet ALIÇ
Yıl : 2022, Sayfa: VII +144
Jüri : Dr. Öğr. Üyesi Samet ALIÇ (Başkan)
: Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM (Üye)
: Dr. Öğr. Üyesi Sedat BİLİNİR (Üye)

Çağatay Hanlığı'ndaki aşiretlerden Barlaslara mensup olan Timur, Çağatay Hanlığı'ndaki karışık durumdan mümkün olduğunca yararlanmaya çalıştı. Timur, uzun mücadelelerin ardından Çağatay topraklarında hâkimiyetini kurmayı başardı. Timur, Çağatay topraklarında hâkimiyetini kurduğunda, İran toprakları merkezi yönetimden yoksundu. Uzun yıllar süren Moğol saldırıları ve ardından gelen İlhanlı yönetimi İran'da sosyo-ekonomik yapıyı derinden etkiledi. Timur'un İran'ı ele geçirmesi gelecekteki seferleri adına son derece önemliydi. Zira batıya ilerleyebilmesinin yolu İran'ı ele geçirmesinden geçiyordu. Timur'un hâkimiyet kurmak istediği toprakların ortasında yer alan İran, bu açıdan son derece stratejik bir bölgeydi. Eski çağlardan beri ticaret yolları güzergâhında bulunan İran, Asya ve Avrupa ticareti için son derece mühimdi. Ticaret yollarına hâkim olmak için de İran'ı ele geçirmek zorunluydu. Bunun üzerine İran topraklarını ele geçirmeye karar veren Timur, seferlerini belli bir plan dâhilinde yürüttü. Uzun yıllar İran'a sefer düzenleyen Timur, yerel yöneticilerin güçlenmesine fırsat vermedi. Bazı yöneticileri yerlerinde bırakırken bazılarını da görevden aldı. Bu seferlerinde tasavvuf ehli kişilerin desteğini elde edip halka daha çabuk ulaşmaya çalıştı. Timur, uzun yıllar süren seferleriyle bölgenin hâkimiyetini tamamen ele geçirdi. İran'ın maddi zenginliklerinden faydalandı ve ticaret yollarını yeniden canlandırdı. Ayrıca İran'dan getirdiği sayısız bilim adamını Semerkand'a götürdü. Timur'un bu hamlesi sonucunda ilerleyen yıllarda Semerkand bilimin merkezi haline geldi.

Anahtar Kelimeler: Timur, Mâverâünnehir, İran, Ticaret, Tasavvuf, Bilim.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

ABSTRACT

MA THESIS

TIMUR’S IRANIAN POLITICS

Ömer Faruk SEYİTHANOĞLU

Supervisor : Assist. Prof. Dr. Samet ALIÇ

Year : 2022, Pages: VII +144

Jury : Assist. Prof. Dr. Samet ALIÇ (Chairperson)
: Assoc. Prof. Dr. Ercüment YILDIRIM (Member)
: Assist. Prof. Dr. Sedat BİLİNİR (Member)

Timur, who was a member of Barlas, one of the tribes of the Chagatai Khanate, tried to take advantage of the confused situation in the Chagatai Khanate as much as possible. After long struggles, Timur succeeded in establishing his dominance in the Chagatai Khanate. When Timur established his dominance in Chagatai lands, Iranian lands lacked central government. The Mongol attacks that lasted for many years and then the Ilkhanid rule deeply affected the socio-economic structure in Iran. Capture of Persia was extremely important for Timur’s future campaigns. It was only by conquering Iran that he could advance westward. Iran, located in the middle of the lands Timur wanted to dominate, was an extremely strategic region in this respect. Iran, which has been on trade routes since ancient times, was extremely important for Asian and European trade. It was necessary to seize Iran in order to dominate the trade routes. In order to acquire the Iranian lands, Timur carried out his expeditions in accordance with a plan. Over the years, Timur organized expeditions to Iran many times, but he did not allow the local rulers to become stronger. Some executives remained at their posts; others were dismissed. During these expeditions, he gained the support of the Sufi people to reach the people faster. With his long-lasting campaigns, Timur gained complete dominance of the region. He took advantage of Iran’s material wealth and revitalized trade routes. Additionally, he brought countless scientists from Iran to Samarkand. As a result of Timur’s move, Samarkand became the center of science in the following years.

Keywords: Timur, Transoxiana, Iran, Commerce, Sufism, Science.

ÖNSÖZ

Uzun süren mücadelelerinin ardından Çağatay Hanlığı'nın mirası üzerinde devletini kurmayı başaran Timur, hâkimiyetinin ilk yıllarında otoritesini tesis etmek ve isyanları bastırmakla uğraştı. Otoritesini tesis ettikten sonra ise Çağatay topraklarıyla yetinmeyen Timur, fetihlerine başladı. Timur'un batıya ilerlemesinin yolu İran'ı ele geçirmesinden geçiyordu. Merkezi birlikten uzak olan İran, ele geçirilmeye müsaitti. Nitekim İran'ı uzun yıllar sürecek seferleriyle ele geçiren Timur, bölgenin maddi ve manevi zenginliklerinden faydalanmasını bildi. Bölgedeki İlhanlı mirasından faydalanan Timur, imparatorluğunun kültürel açıdan gelişmesini sağladı. Ayrıca İran ticaretini yeniden canlandırıp, bölgenin kalkınması için düzenlemelerde bulundu. İran'daki bilim adamları, zanaatkârlar, yapı ustaları gibi çeşitli meslek gruplarını başkenti Semerkand'a götürüp, başkentini câzibe merkezi haline getirdi. Bilime ve bilim adamlarına destek veren Timur, Timurlu Rönesansı olarak adlandırılan dönemin temelini atmış oldu.

Bu çalışma Timur'un İran siyasetini anlatan müstakil bir eser olmadığı için konuyu aydınlatmak amacıyla yapılmıştır. Timur'un İran Siyaseti adlı bu çalışmada Farsça, İngilizce ve Türkçe kaynaklardan faydalanıldı. Giriş bölümünde Araştırmanın yöntemi, önemi, amacı ve kapsamından bahsedildi. İkinci bölümde konu ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalar hakkında bilgi verildi. Üçüncü bölümde Timur öncesi Moğollar ve Çağatay Hanlığı hakkında bilgilendirme yapıp, Timur'un hâkimiyeti ele geçirmesi aktarıldı. Ayrıca o dönem İran'daki mevcut siyasi ortamdan kısaca bahsedildi. Dördüncü bölümde Timur'un İran'a düzenlediği seferler detaylıca ele alındı. İran'daki yerel hanedanların Timur'la ilişkileri ve mücadelelerinden bahsedildi. Beşinci bölümde Timur'un hâkimiyeti döneminde İran'da gerçekleşen birtakım siyasi ve sosyal hadiselerden bahsedildi. İranlı âlimler, zanaatkârlar gibi çeşitli meslek gruplarına mensup kişiler hakkında bilgi verilip, bunların Timurlu devletindeki faaliyetlerinden bahsedildi. Altıncı bölüm ise sonuç bölümüdür.

Ömer Faruk SEYİTHANOĞLU
KAHRAMANMARAŞ / HAZİRAN-2022

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında fikirleriyle katkı sunan ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Samet ALIÇ'a, değerli görüşleriyle katkılarından sürekli faydalandığım Doç. Dr.ERCÜMENT YILDIRIM ve Doç. Dr. Mustafa Edip ÇELİK'e, değerli fikirleri için Dr. Öğr. Üyesi Sedat BİLİNİR'e, maddi ve manevi desteklerini eksik etmeyen aileme teşekkür ederim.

Ömer Faruk SEYİTHANOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
TEŞEKKÜR	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR LİSTESİ	VII
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Yöntemi	1
1.2. Araştırmanın Önemi	1
1.3. Araştırmanın Amacı	1
1.4. Araştırmanın Kapsamı	2
2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR	3
3. İRAN SEFERLERİNE KADAR TİMUR'UN FAALİYETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	7
3.1. Timurlulardan Önce Çağatay Ulusunun Vaziyeti	7
3.2. Timur'un Tarih Sahnesine Çıkışı ve Çağatay Ulusundaki Faaliyetleri	9
3.3. Timurluların Kuruluşu	13
3.4. İran Seferlerinden Önce Timur'un Askeri Faaliyetlerine Genel Bir Bakış	17
4. TİMUR'UN İRAN'DAKİ SİYASİ TEŞEKKÜLLER İLE MÜNASEBETLERİ	20
4.1. Timur Öncesi İran	20
4.2. Kertlerle Münasebetler	24
4.2.1. Timur'un Kertlerle İlk Münasebetleri	25
4.2.2. Timur'un Kert Seferi	32
4.2.2.1. Herat'ın Ele Geçirilmesi	34
4.2.2.2. Turşiz Kalesi'nin Fethi	36
4.2.3. Timurlu Hâkimiyetinde Kertler	37
4.3. Serbedârîlerle Münasebetler	39
4.3.1. Timur'un Serbedârîlerle İlk Münasebetleri	40
4.3.2. Timurlu Hâkimiyetinde Serbedârîler	42
4.4. Mihribânîlerle Münasebetler	45
4.4.1. Timur'un Mihribânîlerle İlk Münasebetleri	45
4.4.2. Timur'un Mihribânîleri İtaat Altına Alması	46
4.4.3. Timurlu Hâkimiyetinde Mihribânîler	48
4.5. Cankurbanlılarla Münasebetler	50
4.5.1. Timur'un Cankurbanlılarla İlk Münasebetleri	50
4.5.2. Timur'un Cankurbanlı Ali Bey ile Münasebetleri	51
4.5.3. Timurlu Hâkimiyetinde Cankurbanlılar	54
4.6. Astrabad Hâkimi Emir Veli ile Münasebetler	54
4.6.1. Timur'un Emir Veli ile İlk Münasebetleri	55
4.6.2. Timur'un Emir Veli ile Savaşması	57
4.6.3. Emir Veli'nin Ölümü	58
4.7. Lur-ı Kûçeklerle Münasebetler	59
4.7.1. Timur'un Melik İzzedin'le Münasebetleri	60
4.8. Maraşîlerle Münasebetler	62
4.8.1. Timur'un Maraşîlerle İlk Münasebetleri	63
4.8.2. Timur'un Maraşîler Seferi	64
4.8.2.1. Mâhâneser Savaşı	65

4.8.3. Timurlu Hâkimiyetinde Maraşîler	69
4.9. Muzafferîlerle Münasebetler	70
4.9.1. Timur'un Muzafferîlerle İlk Münasebetleri	71
4.9.2. Timur'un İsfahan Seferi	73
4.9.3. Timur'un Şah Mansur'la Münasebetleri	77
4.9.3.1. Timur'un Kale-i Sepîd'i Ele Geçirmesi	78
4.9.3.2. Timur'un Şah Mansur'la Savaşması	79
4.9.4. Timurlu Hâkimiyetinde Muzafferîler	82
4.10. Celâyirlilerle Münasebetler	83
4.10.1. Timur'un Celâyirlilerle İlk Münasebetleri	84
4.10.2. Timur'un İlk Kez Bağdad'ı Ele Geçirmesi	86
4.10.3. Timur'un İkinci Kez Bağdad'ı Ele Geçirmesi	90
5. TİMUR'UN HÂKİMİYETİNDE İRAN	93
5.1. Timur Döneminde İran'ın Siyasi Durumu	93
5.1.1. Kulagî İsyanının Bastırılması	93
5.1.2. Hürmüz'ün Ele Geçirilmesi	94
5.1.3. Yezd İsyanı	94
5.1.4. Horasan'ın Şahruh'a Verilmesi	96
5.1.5. Timur'un Oğlu Miranşah'la İlişkileri	96
5.1.6. Pir Muhammed b. Ömer Şeyh İsyanı	99
5.1.7. İskender Şeyhî İsyanı	100
5.1.8. Gilan Beylerinin İtaat Altına Alınması	103
5.1.9. Hülâgû Han Tahtının Şehzade Ömer'e Bırakılması	103
5.2. Sosyo - Ekonomik ve Kültürel Gelişmeler	104
5.2.1. Timur Döneminde İran'da Sosyal ve Kültürel Gelişmeler	104
5.2.1.1. Timur Döneminde İran'da Zanaat	105
5.2.1.2. Mimarlar	107
5.2.1.3. Dârülfeth İmâreti	107
5.2.1.4. Timur Döneminde İran'da Yazı Sanatı	108
5.2.1.5. Âlimler	109
5.2.1.6. Mutasavvıflar	111
5.2.1.7. Tarihçiler	114
5.2.1.8. Satranç Ustaları	118
5.2.1.9. Diğer Meslek Erbâbı	118
5.2.2. Timur Döneminde İran'da Ekonomi	121
5.2.2.1. Ticaret	121
5.2.2.2. Ziraat ve Üretim	126
5.2.2.3. Madencilik	128
5.2.2.4. Ganimet	128
6. SONUÇ	130
KAYNAKLAR	133
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: bin, ibn (Oğlu)
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
nşr.	: Neşreden
tsh.	: Tashih Eden
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve devamı

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Yöntemi

Literatür araştırması yapılarak Türkçe, Farsça ve İngilizce kaynaklar tespit edilmiş, bu dildeki kaynaklardan mümkün olduğunca yararlanılmaya çalışılmıştır. Öncelikle birincil kaynaklar temel alınarak metin şekillendirilmiş, ardından ikincil kaynaklarla metin desteklenmiştir. İçerik oluşturulurken konu bütünlüğüne dikkat edilmiştir. Başlıklar genelden özele doğru bir sıralamayla oluşturulmuş, metnin içeriği dört ana başlıkta toplanmıştır. Konulara başlarken özet mahiyette bilgiler verilmiş ve ardından konuya geçilmiştir. Tek tip yorumdan kaçınmak için mümkün olduğunca farklı görüşlere yer verilmiştir. Metin, üçüncü tekil şahıs uslubunda yazılmış olup sade bir dil kullanılmaya çalışılmıştır. Araştırma dipnotlarla desteklenmiş, gerekli yerlerde ek açıklamalar yapılmıştır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Dünya tarihinin en büyük fatihlerinden olan Timur, Anadolu'dan Çin'e kadar olan bölgelere seferler düzenlemiş ve bu bölgelerde önemli izler bırakmıştır. Timur'un faaliyetleri oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Bu nedenle Timur'un faaliyetlerini bölgesel olarak incelemek son derece önemlidir. Timur'un sefer güzergâhları arasında önemli yer tutan yerlerden birisi de İran'dır. Timur, hükümdarlığı boyunca yaklaşık yirmi beş yıl İran'la bilfiil ilgilenmiştir. Dolayısıyla Timur'un İran'daki faaliyetlerini müstakil bir şekilde ele almak elzemdir. Bu açıdan araştırmadaki en önemli hedef Timur'un İran'daki faaliyetlerini detaylı bir şekilde aktararak Timur'un bölgedeki etkisini derinlemesine incelemektir. Timurlular tarihi ve İran araştırmalarına katkı sağlaması ümit edilen bu çalışmayla birlikte Timur ve İran ilişkisi geniş bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Farsça ana kaynaklardaki bazı parçalar tercüme edilip metne aktararak Türkçe'ye kazandırılmıştır.

1.3. Araştırmanın Amacı

İlhanlıların yıkılmasının ardından İran'da siyasi birlik dağılmış ve her bölgede siyasi teşekküller ortaya çıkmıştır. Timur, Mâverâünnehir'de otoritesini güçlü bir şekilde kurduktan sonra İran'daki parçalanmış durumdan istifade edip İran üzerine seferler düzenlemiştir. Timur, uzun yıllar süren seferlerinin sonucunda İran'da ortaya çıkmış siyasi teşekkülleri ortadan kaldırmış ve İran'ı hâkimiyeti altına almıştır. Araştırma, Timur'un İran'daki faaliyetlerini detaylı bir şekilde aktararak siyasi, askeri,

sosyo-kültürel ve ekonomik açılardan inceleyerek bu faaliyetlerin sonucunda neler yaşandığını kapsamlı bir şekilde açıklamayı amaçlamaktadır.

1.4. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma, Timur'un hâkimiyetini ilan ettikten sonra İran üzerine yürüyüp ele geçirmesi ve İran'daki faaliyetlerine odaklanmıştır. Dolayısıyla bu çalışma yoğunlukla 1380-1405 yıllarında İran'da yaşanan gelişmeleri detaylı bir şekilde açıklamaya çalışmaktadır. Timur'un bu süre zarfında İran'da gerçekleştirdiği seferleri, bölgedeki siyasi, askeri, sosyo-kültürel ve ekonomik faaliyetlerini incelemektedir.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Bu tezde belirlenmiş olan “Timur’un İran Siyaseti” konulu çalışma ile ilgili daha önce yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Fakat konu ile ilişkilendirilebilecek çalışmalar mevcuttur. Bunlar;

İsmail Aka tarafından yazılmış olan “Timur ve Devleti” adlı kitapta Timur’un ve haleflerinin tarihi anlatılmış ve Timurluların iktisadi, idari ve kültürel durumu genel bir şekilde değerlendirilmiştir. Eser müstakil bir Timur çalışmasından ziyade Timurlular çalışmasıdır.¹ Yine İsmail Aka tarafından yazılmış olan “Turan Sultanı Timur” adlı kitapta Timur’un siyasi tarihi anlatıldıktan sonra devlet teşkilatı, imar faaliyetleri, ticari ve zirai faaliyetler, Timur’un ulema ile ilişkileri, Çağatay edebiyatı, resim, süsleme, musiki gibi konularda bilgi verilmiş, son olarak da Timur’un bir tahlili yapılmıştır.² Hayrunnisa Alan tarafından yazılmış olan “Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular” adlı kitapta Timurluların siyasi tarihlerinin yanında askeri, idari, mali ve kültürel durumları da aktarılmıştır. Ayrıca kitapta Timurluların münasebet kurduğu devletlerle ilişkileri de ayrı bir başlık altında incelenmiştir.³ Musa Şamil Yüksel tarafından yazılmış olan “Timurlularda Din-Devlet İlişkisi” adlı doktora tezinde Timurlu hükümdarlarının dini hayatları, din adamları ve dinî akımlarla ilişkileri, Timurlular devletinde mevcut olan dini makamlar ve dini kurumların himayesi konuları ele alınmıştır.⁴ Yine Musa Şamil Yüksel tarafından yazılmış olan “El-Makrizi (Kitab es-Suluk) ve İbn Hacer (İnba’ el-Gumr)’de Timur ile ilgili kayıtlar ve çağdaşı Arap tarihçilerine göre Timur tasviri” adlı yüksek lisans tezinde Arap tarihçilerinin Timur hakkında verdiği bilgiler son derece önemlidir.⁵ Ahat Andican tarafından yazılmış olan “Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras” adlı kitapta geniş bir Timur biyografisi mevcuttur. Yazar, Timur’un siyasi hayatının yanında tartışmalı konular hakkında incelemelerde bulunmuş, Timur’un dünya tarihindeki etkilerini incelemiştir.⁶

Beatrice Forbes Manz’ın yazdığı “Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatih” adlı kitapta yazar daha çok Timur’un hâkimiyeti boyunca uyguladığı idari, askeri, siyasi politikalar üzerinde durmuştur. Eser bu açıdan Timur’un farklı bir biyografisini sunmakta ve konulara geniş bir açıdan bakmaktadır.⁷ Yine Beatrice Forbes Manz’ın “Timurlu İran’ında İktidar, Siyaset ve Din” adlı kitap Timur’un ardından İran’daki

¹ İsmail Aka, *Timur ve Devleti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000).

² İsmail Aka, *Turan Sultanı Timur* (Ankara: Altınordu Yayınları, 2022).

³ Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015).

⁴ Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din Devlet İlişkisi* (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007).

⁵ Musa Şamil Yüksel, *El-Makrîzî (Kitâb es-Sulûk) ve İbn Hacer (İnbâ’ el-Gumr)’de Timur ile İlgili Kayıtlar ve Çağdaşı Arap Tarihçilerine Göre Timur Tasviri* (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001).

⁶ Ahat Andican, *Emir Timur Tarih, Siyaset Miras* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2018).

⁷ Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatih*, çev. Zuhâl Bilgin (İstanbul: Kronik Yayınları, 2017).

Timurlu devletini incelemektedir. Yazar bu kitapta daha çok Şahruh dönemini ele almış, çeşitli açılardan dönemi açıklamaya çalışmıştır.⁸ Jean Paul Roux tarafından yazılmış olan “Aksak Timur İslam’ın Kutsal Savaşçısı” adlı kitapta yazar Timur’un siyasi hayatını aktardıktan sonra ikinci bölümde Timur’un kişilik yapısını ve dönemin dinamiklerini incelemiştir.⁹ Justin Marozzi tarafından yazılmış olan “Timurlenk: İslam’ın Kılıcı, Cihan Fatihi” adlı kitapta Timur’un biyografisi genel okuyucuya hitaben akıcı bir dille sunulmuştur.¹⁰ W. Barthold tarafından yazılmış olan “Uluğ Bey ve Zamanı” adlı kitapta Uluğ Bey’in saltanatından önce Moğol İmparatorluğu, Çağatay ulusu ve Timur hakkında bilgiler verilmiştir. Timur hakkında verilen bilgiler mühimdir.¹¹ Rene Grousset tarafından yazılmış olan “Bozkırlar İmparatorluğu” adlı kitapta Attila ve Cengiz Han’ın ardından Timur’dan bahsedilmiştir. Timur’un ardından 18. yüzyıla kadar Çağataylılar ve Moğollar hakkında bilgi verilmiştir.¹² H. R. Roemer tarafından yazılmış olan “Timur in Iran” adlı kitap bölümü de Timur’un İran’daki seferleri ve yerel hanedanlarla ilişkileri hakkında önemli bilgiler içermektedir.¹³ Aleksandr Yakubovskiy tarafından yazılmış olan “Timur ve Timurîler Devrinde Semerkand” adlı kitapta Timur ve halefleri döneminde Semerkand şehrindeki başta imar faaliyetleri olmak üzere şehirdeki faaliyetler aktarılmıştır.¹⁴ S. Frederick Starr tarafında yazılmış olan “Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur’a Orta Asya’nın Altın Çağı” adlı kitabın bir bölümünde Timur ve haleflerinin dönemindeki kültürel faaliyetler aktarılmıştır.¹⁵

Cüneyt Kanat ve Mustafa Alican tarafından yazılmış olan “Timur: Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir” adlı kitap Timur’un akıcı bir dille yazılmış biyografisidir. Müelliflerin, genel okuyucuyu dikkate alarak kaleme aldıkları eserde Timur’un doğumundan ölümüne kadar olan hayatı aktarılmıştır.¹⁶ Yine Cüneyt Kanat’ın “Memlûk-Timurlu Münasebetleri” adlı doktora tezinde Memlûkların Timur ve Timurlularla münasebetleri aktarılmıştır. Özellikle Timur’un faaliyetlerine karşı

⁸ Beatrice Forbes Manz, *Timurlu İran’ında İktidar, Siyaset ve Din*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013).

⁹ Jean Paul Roux, *Aksak Timur İslamın Kutsal Savaşçısı*, çev. Ali Rıza Yalt (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994).

¹⁰ Justin Marozzi, *Timurlenk İslam’ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, çev. Hülya Kocaoluk (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006).

¹¹ W. Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, çev. İsmail Aka (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997).

¹² Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003).

¹³ H. R. Roemer, “Timur in Iran”. *The Cambridge History of Iran*, 6: *The Timurid and Safavid Periods*, ed. Peter Jackson-Lawrence Lockhart. 42-98. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

¹⁴ Aleksandr Yakubovskiy, *Timur ve Timurîler Devrinde Semerkand*, çev. Sabur Rasol, haz. İlyas Kemaloğlu (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019).

¹⁵ S. Frederick Starr, *Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur’a Orta Asya’nın Altın Çağı*, çev. Yusuf Selman İnanç (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021).

¹⁶ Cüneyt Kanat-Mustafa Alican, *Timur: Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021).

Memlûk devletinin yürüttüğü politikalar titiz bir şekilde incelenmiştir.¹⁷ Savaş Eğilmez tarafından yazılmış olan “Krallara Mektuplar” adlı kitapta Timur’un siyasi faaliyetleri aktarıldıktan sonra Avrupa Krallarına gönderdiği mektuplar yer almaktadır.¹⁸ Yine Savaş Eğilmez ve Ensar Macit tarafından yazılmış olan “Emir Timur: Tarihi ve Avrupa Diplomasisi” adlı kitapta Timur’un siyasi hayatı verilir ve daha sonra Avrupa Krallarına gönderdiği mektuplara yer verilmiştir.¹⁹ Ensar Macit tarafından yazılmış olan “Timurlular Zamanında Azerbaycan” adlı doktora tezinde Timur’un ve haleflerinin özellikle Azerbaycan bölgesindeki faaliyetleri detaylı bir şekilde aktarılmıştır.²⁰ Yine Ensar Macit tarafından yazılmış olan “Timurlular (1370-1507) adlı kitapta Timurluların siyasi tarihleri kısaca aktarılmıştır.²¹ İzzetullah Zeki tarafından yazılmış olan “Emir Timur Dönemi Bilginleri” adlı kitapta Timur’un dönemindeki âlimler, arifler, tarihçiler, vezirler, sanatçılar vb. hakkında bilgiler verilmiştir.²² Ahmad Hesamipour tarafından yazılmış olan “El-Fuşenci’nin İbretü’n-Nâzırın adlı eserinde Timur Devri olayları: Metin, çeviri ve değerlendirme” adlı yüksek lisans tezi Fuşenci’nin İbretü’n-Nâzırın adlı eserinin tercüme ve değerlendirmesi olup Timur devri açısından önemli bir kaynaktır.²³ Bülent Yılmaz tarafından yazılmış olan “Celâyirliler Kabile-Devlet” adlı doktora tezi Celâyirli kabilesini, kuruluşundan yıkılışına kadar Celâyirli devletinin siyasi tarihi, kültür ve medeniyeti konularını ele almaktadır. Özellikle Timur’un Sultan Ahmed’le ilişkileri konusunda önemli bilgiler içermektedir.²⁴ Mustafa Şahin tarafından yazılmış olan “Serbedârîler: Darağacının Gölgesinde Kurulan Bir Devlet” adlı kitapta İran’da oldukça etkili olmuş olan Serbedârî devletinin faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Özellikle Timur’la ilişkileri konumuz açısından önemlidir.²⁵ Derya Coşkun tarafından yazılmış olan “Serbedârî Devleti’nin Siyasi, İçtimai ve İktisadi Tarihi” adlı doktora tezi de Serbedârîler hakkında yapılmış müstakil çalışmalardan biridir. Timur’la münasebetler konumuz açısından önemlidir.²⁶ Yine Derya Coşkun tarafından yazılmış olan “Herat’tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı” adlı kitap İran’daki yerel hanedanlardan Kertler hakkında yapılmış müstakil bir çalışmadır. Timur’un Kertlerle münasebetleri açısından

¹⁷ Cüneyt Kanat, *Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)*, (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996).

¹⁸ Savaş Eğilmez, *Krallara Mektuplar: Timur Tarihi ve Avrupa Krallarına Mektupları* (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2010).

¹⁹ Savaş Eğilmez-Ensar Macit, *Bozkırın Son Fatih Emir Timur Tarihi ve Avrupa Diplomasisi* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2018).

²⁰ Ensar Macit, *Timurlular Zamanında Azerbaycan* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017).

²¹ Ensar Macit, *Timurlular (1370-1507)*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021).

²² İzzetullah Zeki, *Emir Timur Dönemi Bilginleri* (İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2021).

²³ Ahmad Hesamipour, *el-Fuşenci’nin “İbretü’n-Nâzırın” Adlı Eserinde Timur Devri Olayları* (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

²⁴ Bülent Yılmaz, *Celâyirliler Kabile-Devlet* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002).

²⁵ Mustafa Şahin, *Serbedârîler Darağacının Gölgesinde Kurulan Bir Devlet* (İstanbul: İdeal Kültür Yayınları, 2017).

²⁶ Derya Coşkun, *Serbedârî Devleti’nin Siyasî, İçtimai ve İktisadi Tarihi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).

mühimdir.²⁷ Umut Kansoy tarafından yazılmış olan “Timur Döneminde Sikke Basma Faaliyeti” adlı yüksek lisans tezinde Timur döneminde basılmış sikkeler hakkında bilgi verilmiştir.²⁸ Ali Rıza Yağlı tarafından yazılmış olan “Timurlu Devleti’nde Vezîrler ve Vezîrlik Kurumu” adlı doktora tezinde Timurlularda vezirlik kurumu incelenmiş ve görev yapmış vezirler hakkında bilgi verilmiştir.²⁹

²⁷ Derya Coşkun, *Herat’tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020).

²⁸ Umut Kansoy, *Timur Döneminde Sikke Basma Faaliyeti* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003).

²⁹ Ali Rıza Yağlı, *Timurlu Devleti’nde Vezîrler ve Vezîrlik Kurumu* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

3. İRAN SEFERLERİNE KADAR TİMUR'UN FAALİYETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

3.1. Timurlulardan Önce Çağatay Ulusunun Vaziyeti

Adını Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay Han'dan alan Çağatay ulusu, Cengiz Han'ın ülkesini oğulları arasında paylaştırmasıyla ortaya çıktı. Cengiz Han'ın Cuci, Çağatay, Ögedey ve Tuluy adında dört oğlu vardı. İmparatorluğu oğulları arasında taksim eden Cengiz Han, veliahtı olarak Ögedey'i seçti.³⁰ İkinci oğlu Çağatay Han'a Buhara ile Uygur bölgesi arasında kalan topraklar verildi.³¹ Ögedey 1241 Aralık, Çağatay da 1242 Ocak-Şubat ayları arasında vefat etti.³² Ögedey ve Çağatay'ın peşpeşe ölümleriyle Moğol İmparatorluğu'nda taht sorunu ortaya çıktı. Moğol İmparatorluğu'nu yeni han seçilene kadar Ögedey'in karısı Töregene Hatun yönetmeye başladı. Çağatay Han'ın yerine de torunu Kara Hülâgû geçti. Yeni hanı belirlemek için yapılan kurultayda Ögedey ve Töregene Hatun'un oğlu Güyük, han seçildi. Güyük, han olunca Kara Hülâgû'yu azledip yerine Çağatay'ın oğlu Yesü Mönke'yi getirdi. Fakat Tuluy'un oğlu Mengü, 1251 yılında büyük han seçilince Cuci'nin oğlu Batu'nun da desteğini alarak Ögedey ve Çağatay soyundan gelen asilzadelerden birçok kişiyi idam ettirdi. İdam edilenler arasında Yesü Mönke de bulunuyordu. Yesü Mönke'den sonra Kara Hülâgû yeniden Çağatay tahtına getirilse de çok geçmeden öldü. Kara Hülâgû ölünce karısı Orgina Hatun ve oğlu Mübarekşah Çağatay ulusunun başına geçti.³³

Mengü, kardeşlerinden Hülâgû'yu Anadolu, İran, Suriye, Irak, Mısır ve Kafkasya yönetimine getirirken, diğer kardeşi Kubilay'a da Çin hâkimiyetini verdi.³⁴ Büyük Han Mengü'nün ölümüyle Moğol tahtına kardeşi Kubilay'ın seçilmesi itirazlara neden oldu. Mengü'nün diğer kardeşi Arık Böke, Karakorum'da hanlığını ilan edince Karakorum³⁵ ve Pekin merkezli iki han ortaya çıkmış oldu. Arık Böke hanlığını ilan ettikten sonra Çağatay ulusunun başına Algu'yu getirdi. Algu, Orgina Hatun'u eş olarak almıştı, nitekim ölünce Orgina Hatun'un oğlu Mübarekşah yerine geçti. Fakat Arık Böke'nin Kubilay'a teslim olması dengeleri tekrar değiştirdi. Kubilay Han, Çağatay'ın

³⁰ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/367-368.

³¹ Abdülkadir Yuvalı, "Çağatay Han", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/176.

³² Mustafa Kafalı, Çağatay Hanlığı (1227-1345) (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 87-88.

³³ Andican, Emir Timur, 121-122.

³⁴ Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/226; Abdülkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1994), 54.

³⁵ Karakorum olarak bilinen şehir Uygur hükümdarı Böğü Kağan tarafından kurulmuş, genellikle kaynaklarda Ordubalık olarak zikredilmiştir. Uygurların yıkılmasının ardından harâbe olan şehir, 1220 yılında Cengiz Han tarafından ilk şehrin güneyinde yeniden kuruldu. Ögedey şehri surlarla çevirip saray inşa ettirdi. Moğol başkenti kaynaklarda Ordubalık olarak da zikredilmiştir. [Osman Gazi Özgüdenli, "Karakorum", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2./22].

soyundan gelen Barak'ın Çağatay ulusunu Mübarekşah'la ortaklaşa yönetmesini emretti. Barak, daha sonra Mübarekşah'ı tasfiye ederek Çağatay ulusunun liderliğini elde etti. O sıralarda Ögedey soyundan gelen Kaydu, Kubilay'ın hanlığını tanımayarak onunla mücadeleye girdi. Kaydu, Barak'la da anlaşmazlıklar yaşayınca aralarında iki kez savaş yaşandı. İlk mücadeleyi kaybeden Kaydu, ikinci mücadeleden zaferle çıkmayı bildi. Barak, mağlubiyet neticesinde Kaydu'ya birtakım imtiyazlar vermek zorunda kaldı. Bunu telafi etmek için İlhanlı topraklarına sefer düzenleyen Barak, mağlup oldu ve kısa bir süre sonra da hayatını kaybetti. Barak'ın ölmesiyle Çağatay ulusunu ele geçiren Kaydu, büyük han seçilmeyi de başardı. Kaydu, Çağatay ulusunun başına Negübey'i getirse de kendisine isyan etmesi üzerine Barak'ın oğlu Dua'yı Çağatay ulusunun başına getirdi. Kaydu ve Dua arasındaki ilişkilerin olumlu seyretmesiyle beraber bölge tekrar canlandı ve Çağatay ulusunun toprakları genişledi.

Kubilay'ın yerine geçen Temür, Kaydu ve Dua ikilisine karşı harekete geçti. Yapılan savaşta Kaydu hayatını kaybetti. Kaydu'nun ölümünün ardından Temür'le anlaşıp hükümdarlığını tasdikleten Dua, Ögedey ulusunu da saf dışı ederek geniş toprakların hâkimiyetini ele geçirdi. Dua'nın 1307 yılında ölümünün üzerine yaklaşık iki yıl Çağatay tahtında dört farklı kişi tahta çıktı. Bunlardan İsen Buka'dan sonra tahta çıkan Kebek, birtakım reformlara imza attı. Yerleşik düzende başkent kurup, kendi adına para bastırarak para reformu yaptı. Ayrıca toprak reformu da gerçekleştirdi. Kebek'in ölümünün ardından Tarmaşirin, Çağatay ulusunun başına geçti. Tarmaşirin'in müslüman olması bölgede birçok kişinin İslama girmesinde etkili oldu. Tarmaşirin'in Cengiz yasasından³⁶ ziyade İslam hükümlerine ağırlık vermesi ulus beyleri arasında tepkiye neden oldu. Tarmaşirin Han tahttan uzaklaştırıldı ve idam edildi. Fakat Tarmaşirin'in öldürülmesinin ardından Çağatay ulusunda merkezi otorite sağlanamadığından yaşanan taht kavgaları ulusu zayıflattı. Bu çekişmelerin sonucunda Çağatay ulusu parçalanarak ikiye ayrıldı. Doğuda kalan kısım Moğulistan,³⁷ batıda kalan kısım ise Çağatay olarak adlandırıldı. Çağatay tahtına Kazan Han geçse de kalıcı olamayacaktı.³⁸

³⁶ Cengiz yasası hakkında detaylı bilgi için bk. [Ali Bademci, Cengiz ve Yasası Timur ve Tüzükâtı (İstanbul: Kamer Yayınları, 2020)]; Timur tüzükâtı hakkında detaylı bilgi için bk. [Ali Rıza Yağlı, Timur Tüzükâtı Bozkırın Töresi (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016)]; Ahat Andican, "Tüzükât-ı Timuri Gerçek mi ve Geçerli Bir Birincil Tarihî Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?", *Türkiyat Mecmuası* 27/2 (Aralık 2017), 33-83.

³⁷ Çağatay ulusunun doğusundaki kısımlar Moğulistan veya Cete olarak isimlendirilir. (Andican, Emir Timur, 149); Barthold'a göre Cete ifadesi Çağataylılar tarafından Moğolları ifade etmek için kullanılır ve haydut anlamına gelir. (Barthold, Uluğ Bey ve Zamanı, 11); Batıda kalan kısımlar yani Mâverâünnehir bölgesi ise Çağatay olarak adlandırılırdı. [Hayrunnisa Alan, "Cengiz Han Sonrası Asyası'nda Politik Geleneğe Dair", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 8/295]; Çağatay ulusu tabiri ise Timur'un da mensubu olduğu ve hâkimiyetini kurduğunda temel olarak dayandığı toplumu ifade etmek için kullanılır. [Hayrunnisa Alan, "Çağatay Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, haz. Hayrunnisa Alan-İlyas Kemaloğlu (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020), 90].

³⁸ Andican, Emir Timur, 122-126.

3.2. Timur'un Tarih Sahnesine Çıkışı ve Çağatay Ulusundaki Faaliyetleri

Dünya tarihinin gördüğü en büyük fatihlerden biri olan Timur, 8/9 Nisan 1336 tarihinde Semerkand yakınlarındaki Keş şehrinin Hoca Ilgar köyünde dünyaya geldi.³⁹ Emir Turagay ve Tekina Hatun'un oğlu olan Timur'un çocukluk ve gençlik dönemine ait bilgiler oldukça kısıtlıdır. Timur'un gençlik yılları hakkında Timurlu kaynakları fazla bir bilgi vermediğinden dolayı bu dönemler hakkında detaylı bir malumat elde edilememektedir. Bu konu hakkında İbn Arabşah daha ayrıntılı bilgiler verse de müellifin Timur'a olan nefreti göz ardı edilmemelidir. İbn Arabşah, Timur'un gençlik yılları hakkında farklı rivayetlerden bahseder. İbn Arabşah'a göre Timur ve babası Emir Turagay çobanlık yapan, işi gücü olmayan kişilerdi. Bir başka rivayete göreyse Timur'un demircilik yaptığını, babasının ise çizmeci olduğunu belirtir. İşittiğine göre Timur, demircilikten yeterince kazanamadığı için eşkıyalık yapmaya başlar. Eşkıyalık yaptığı günlerde koyun çalarken omzundan ve sırtından yaralanır, bu olay Timur'un aksak kalmasına sebep olur. Yine İbn Arabşah'a göre Emir Turagay, Herat'ta hüküm süren Kert hükümdarının yüzbaşısıydı.⁴⁰ Rus şarkiyatçı Barthold, Timurlu tarihçilerinin Timur'un gençlik yılları hakkında pek fazla bilgi vermemesinden dolayı İbn Arabşah'ın verdiği bilgilere dayanarak Timur'un gençlik yıllarında eşkıyalık yaptığını öne sürmüştür.⁴¹ Fakat görüldüğü gibi İbn Arabşah'ın verdiği bilgiler tutarlı değildir, bu bilgilere de şüpheyile yaklaşılması gerekir. Timurlular hakkında birçok çalışması olan İsmail Aka ise, Timur'un iddia edildiği gibi soyca önemsiz ve eşkıyalık yapan birisi olması halinde, Çağatay ulusuna önderlik eden Emir Kazagan hayattayken onun torunu ile evlenebilmesinin mümkün olmayacağını belirtir.⁴² Fransız şarkiyatçı Jean Paul Roux, Timur'un henüz 16 yaşındayken Mâverâünnehir⁴³ Emiri Kazagan'ın hizmetine girdiğini ve yaptığı hizmetler neticesinde bir süvari birliğinin başına getirildiğini belirtir. Emir Kazagan, Timur'un sadakatinden ötürü de torunu Olcay Terken'i ona verir. Ayrıca Timur bu görevi esnasında Mâveraünnehir'deki beylerle yakın ilişkiler

³⁹ Mustafa Kafalı, "Timur", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 12.1/336; İsmail Aka, "Timur", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/176; Arap kaynaklarında Timur'un doğum yılı 1327-1328 olarak geçer. [Musa Şamil Yüksel, "Arap Kaynaklarında Timur", Bilig 31 (Aralık 2004), 86].

⁴⁰ İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela), çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2012), 31-34.

⁴¹ bk. Barthold, Uluğ Bey ve Zamanı.

⁴² İsmail Aka, Timurlular Devleti Tarihi (Ankara: Berikan Yayınevi, 2010), 22; İsmail Aka, "Timurlular Devleti", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, ed. Kenan Seyithanoğlu (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 9/188.

⁴³ Günümüzde Seyhun ile Ceyhun nehirleri arasında kalan bölgeyi tarif etmek için kullanılır. Arap fetihlerinin ardından Ceyhun nehrinin ötesini belirtmek için kullanılmaya başlanmıştır. Farsça kaynaklarda 9. yüzyıldan itibaren Mâverâünnehir ifadesi yer almıştır. [Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/177].

kurup beylerin tutumlarını öğrenir ve ilerleyen yılları için oldukça önemli tecrübeler kazanır.⁴⁴

Barlas aşireti Çağatay ulusunu oluşturan önemli bir aşiret olup, Emir Turagay da diğer aşiretler arasında saygın bir konuma sahipti. Barlas aşiretine mensup olan Emir Turagay dünyevî işlerden ziyade dinî hayatla ilgilendi. Bu yüzden Barlas aşiretinin siyasi işlerini Emir Turagay değil, Emir Hacı yürütüyordu.⁴⁵ Timur'un soyu olan Barlas aşireti Cengiz'in Çağatay ulusuna tayin ettiği komutanlardan olan Karaçar Noyan Barlas'a dayanır. Zeki Velidi Togan, Barlas aşiretinin Çağatay ulusunun en önde gelen aşireti olduğunu ileri sürse de Beatrice Forbes Manz, bu iddiayı kuvvetli bulmaz. Fakat Barlas aşiretinin köklü bir aşiret olduğu ve Çağatay ulusunda saygın bir yeri olduğu inkar edilemez.⁴⁶

Kazan Han, ulusun başına geçince yaptığı icraatlarla halkı ve beyleri kendinden soğuttu. Ona karşı bir muhalefet oluşmasına sebep oldu. Nitekim Çağatay ulusunda ileri gelen beylerden olan Emir Kazagan, Emir Kazan'a karşı muhalefete öncülük etti. Ulus beyleriyle birlikte topladığı ordusuyla Emir Kazan'ın üzerine yürüdü. Emir Kazagan'ın ordu topladığını haber alan Emir Kazan onları karşılamak üzere harekete geçti. Ordular ilk karşılaşmada birbirlerine üstünlük geçiremeyip geri çekildiler. Fakat Emir Kazagan bu çekilmeyi fırsat bilip ani bir baskın yaptı ve Emir Kazan'ı öldürdü. Cengiz soyundan olmayan Emir Kazagan, resmi olarak han olamayacağından tahta Ögedey'in soyundan olan Danişmendçe Oğlan'ı geçirdi. Birkaç yıl sonra da onun yerine Bayankulı Oğlan'ı han ilan etti.⁴⁷

Emir Kazagan, Çağatay ulusunda otoritesini sağladıktan sonra seferlere başladı. Herat ve çevresinde hüküm süren Kertleri hedef seçti ve Herat'a yöneldi. Kert hükümdarı Melik Hüseyin, Çağatay ordusuna karşı mücadeleye girse de ordusu Çağatay ordusu karşısında çok zayıf kaldı. Çarpışmayı bırakıp şehirde savunma yapılması emrini verdi. Şehir savunmasında da uzun süre dayanamayan Melik Hüseyin, Emir Kazagan'a elçi gönderip özür diledi ve kuşatmayı kaldırması halinde huzuruna bizzat geleceğini bildirdi. Emir Kazagan bunu kabul edip kuşatmayı kaldırdı. Daha sonra Melik Hüseyin, Emir Kazagan'ın huzuruna gitmek üzere yola çıktı. Melik Hüseyin'den hoşlanmayan Çağatay beyleri onu öldürmek istiyorlardı. Bunu öğrenen Emir Kazagan, Melik Hüseyin

⁴⁴ Roux, Aksak Timur, 54-55.

⁴⁵ Aka, Timur ve Devleti, 3-4; Zeki Velidi Togan, "Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma", Tarih Dergisi 26 (2011), 83.

⁴⁶ Manz, Timurlenk, 279-281; Çağatay Türkçesi konuşan Barlaslar, genelde konargöçer olsalar da şehir kültürüne de aşinalardı. Timur'un emirleri arasında en çok Barlaslara mensup kişiler bulunurdu. [Hayrunnisa Alan, "Türk Tarihinde Hanedan Kuruluş Geleneği ve Timurlu Hanedanındaki Tezahürü", Timurlu Tarihine Adanmış Bir Ömür 75. Doğum Yılında Prof. Dr. İsmail Aka'ya Armağan, ed. Musa Şamil Yüksel (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2017), 442]; Timur'un hâkimiyetini kurduğu sıralarda Barlaslar yaklaşık 20-25 bin kişilik asker çıkarabilir hale gelmiştir. [Hayrunnisa Alan, "13-16 Asır Türk Dünyasında Göç ve Nüfus Hareketleri", Türk İslam Dünyasında Göç ve Göç Yönetimi, ed. Abdüllatif Çeviker- Faruk Bal (İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınları, 2016), 88].

⁴⁷ Şerefüddin Ali Yezdi, Emir Timur (Zafernâme), çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 26-27.

huzuruna gelince kısa bir görüşme gerçekleştirdi ve onun zaman kaybetmeden Herat'a geri dönmesini istedi. Melik Hüseyin, Herat'a dönünce kendisinin yerine tahta çıkarılan Melik Bakır'ı tutuklattı ve tekrar tahta oturdu. Emir Kazagan, 1358 yılında ava çıktığı sırada damadı Kutluğ Timur tarafından suikaste uğradı. Emir Kazagan'ın vefatının ardından yerine oğlu Abdullah Mirza geçti. Abdullah Mirza, beylerin itaatini aldıktan sonra Semerkand'ı kendisine merkez seçmeyi uygun gördü. Beyler bu karara itiraz etseler de Abdullah Mirza onları dinlemedi. Bayankulı-han'ın han olarak kalmasına karar verdi ve yanında götürdü. Fakat bir süre sonra Bayankulı-Han'ın eşine göz koyup ardından Bayankulı-han'ı öldürdü. Yerine Timurşah Oğlan'ı hanlığa getirdi. Mirza Abdullah'ın Bayankulı-han'ın eşine göz koyduktan sonra Bayankulı-han'ı öldürmesi Çağatay ulusundaki beyleri rahatsız etti. Ulustaki beylerden Bayan Süldüz, Mirza Abdullah'a karşı koymayı kararlaştırıp yola çıktı. Bayan Süldüz'ün ordusuna Barlasların lideri olan Emir Hacı Barlas da katıldı. Mirza Abdullah bu orduya karşı gelemeyeceğini görünce kaçmak zorunda kaldı. Fakat kaçtıktan kısa bir süre sonra hayatını kaybetti. Mirza Abdullah'ın ölümünün ardından Emir Kazagan'a bağlı beyler de dağıldı. Bu durumda Çağatay ulusunda başsızlık ortaya çıktı. Her bölgedeki aşiret beyleri müstakil şekilde hareket etmeye başladı.⁴⁸

Çağatay ulusunda kuzeydeki aşiretlere örnek olarak Yesuriler, Barlaslar, Celâyirliiler gösterilebilir. Güneydeki aşiretlerin en başında gelen ise Karavanaslar olup, Karavanaslara ek olarak Apardiler ve Hakan aşireti de bulunurdu. Bu kuzeyli ve güneyli grup arasında iktidar mücadeleleri yaşanıyordu.⁴⁹ Afganistan bölgesine gönderilen Türk-Moğol birliklerinden olan Karavanaslar, önceleri İlhanlılara tabi iken daha sonra İlhanlılara sığınan Çağatay hanedan mensuplarının denetimi altına girip Çağataylılara bağlı hale geldiler. Hanlık ikiye ayrıldıktan sonra da Karavanaslar, Çağatay ulusuna bağlı bir topluluk olarak kaldılar. Belh, Kunduz, Baglan, Kandehar gibi bölgelerde yaşayan Karavanaslar, ulusa dâhil olunca bu topraklarda Çağatay ulusunun sınırları arasına girmiş oldu.⁵⁰ Mirza Abdullah'ı öldüren kişiler Hacı Beg Barlas ve Bayan Süldüz'dü. Mirza Abdullah'ın öldürülmesiyle oluşan ortamdan Moğulistan hükümdarı Tuğluk Timur faydalanmayı başardı. Ulusun parçalanmasıyla ayrılan doğu kısmında hükümdar olan Tuğluk Timur, batıda yaşananları dikkatle izledi ve fırsatı değerlendirip batı toprakları üzerine yürüdü. Yesuriler ve Celâyirliiler bu istilâya ses çıkarmadılar, hatta destek verdiler. Aşiretlerin yeterince desteğini alamayan Hacı Beg Barlas, Cete ordusuna karşı koyamayıp kaçtı. Hacı Beg'le beraber hareket eden Timur geri dönmek için izin istedi. Timur'un geri dönmekteki amacı toprakları savunmaktan çok aşiretin liderliğini ele geçirmektir.

Timur her ne kadar Barlas aşiretinin reisi olmasa da ulus içindeki kişisel ilişkileri ve yanındaki yoldaşları iktidarı ele geçirme yolunda en büyük destekçileriydi.

⁴⁸ Yezdî, Zafernâme, 30-34.

⁴⁹ Manz, Timurlenk, 84.

⁵⁰ Manz, Timurlenk, 55-58.

Örneğin Timur'un doğudaki müttefiklerinden biri Duğlat aşiretinden Emir Davud'du. Timur'un kız kardeşi Kutluk Türkan Ağa ile evli olan Emir Davud, Timur'a destek veriyordu. Timur'un doğudaki bu ve buna benzer bağlantıları Tuğluk Timur'un dikkatini çekmesini sağlamış olabilir. Nitekim Tuğluk Timur, Keş'i ve Barlas birliklerini Timur'un emrine verdi.⁵¹ Tuğluk Timur'un ülkesine dönmesinden sonra Timur, bir dizi ittifak arayaşına girdi. Timur'un ilk çaldığı kapı kuzeyli aşiretlerden Yesurîler oldu. Yesurîlerden onay alan Timur, ittifakının ilk ayağını gerçekleştirdi. Emir Kazagan'ın torunu Emir Hüseyin ise Tuğluk Timur'un yokluğunu değerlendirmek için bölgeye geldi. Emir Hüseyin; Timur, Yesurîler ve Celâyirlilere Bayan Süldüz'e karşı ittifak teklif etti. Yesurîler ve Timur bu teklifi kabul ettiler. Müttefik ordusu Bayan Süldüz'ün üzerine gitse de Süldüz, Bedahşanlılara sığındı. Bedahşanlıların da direnişe geçmemeleri üzerine Emir Hüseyin, Karavanas hâkimiyetini tekrar tesis etmiş oldu. Bu sırada Hacı Beg Barlas, Mâverâünnehir'e tekrar döndü ve Celâyirlilerle ittifak kurarak Timur'un müttefikî Yesurîler'e saldırdı. Timur, Yesurîlere yardıma gitse de adamlarının ihanetine uğradı. Timur'un adamları onu bırakıp tekrar Hacı Beg Barlas'a itaat ettiler. Timur, Barlas reisliğini kaybedip Hacı Beg Barlas'a itaate mecbur kaldı. Hacı Beg Barlas ve Celâyirliler Yesurîlerin üstüne yürüdüklerinde Timur da bu orduda yer aldı ve eski müttefikine karşı savaştı. Yesurîler mağlup edildi.

Tuğluk Timur Han, Mâverâünnehir'de otoritesinin bozulması üzerine ertesi yıl yani 1360 yılının Mart ayında ikinci defa Mâverâünnehir üzerine sefere çıktı. Daha önceden itaat etmeyen Hacı Beg Barlas bu sefer Tuğluk Timur Han'a itaat etmeye niyetliydi. Ancak Tuğluk Timur Han'ın huzuruna itaat etmek için çıkan Bayezid Celâyir'in öldürülmesi üzerine Hacı Barlas itaat etmekten vazgeçerek tekrar Horasan'a kaçtı. Fakat Hacı Beg Barlas orada öldürüldü. Tuğluk Timur, Timur'u huzuruna çağırdı. Timur, Tuğluk Timur Han'a itaatini arz etti ve oldukça hürmet gördü. Tuğluk Timur Han bir müddet sonra Emir Kazagan'ın torunu Emir Hüseyin'in üzerine sefere çıktı. Emir Hüseyin beylerinin ihanetine uğrayınca kaçmak zorunda kaldı. Tuğluk Timur, Emir Hüseyin'i Kunduz'a kadar kovalayıp geri döndü. Semerkand'a dönünce Bayan Süldüz'ü öldürdü. Daha sonra oğlu İlyas Hoca'yı Mâverâünnehir hâkimiyetine getirip Bekkicik isimli emiri İlyas Hoca'nın yardımcılığına getirdi. Çağatay ulusundaki emirlerin Bekkicik'e tabi olması mecburiyeti getirilince Timur bu durumdan rahatsız oldu ve Emir Hüseyin'e katıldı.⁵²

⁵¹ Manz, Timurlenk, 86-90; Roux'a göre Timur'un emrine verilen asker sayısı bir tümen yani 10.000 kişiydi. (Roux, Aksak Timur, 57).

⁵² Nizâmüddin Şâmî, Zafernâme, çev. Necati Lugal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 21-23; Yezdî, Zafernâme, 41-43.

3.3. Timurluların Kuruluşu

Emir Hüseyin'le Timur birleşince Hive darugasının⁵³ yanına gitmek istediler. Fakat Hive darugası onlara tuzak kurup saldırdı. Timur ve Emir Hüseyin kalabalık rakiplerine karşı iyi mücadele etseler de geri çekilmek zorunda kaldılar. Ceyhun taraflarına geçip Türkmenlerle karşılaştılar. Oradan Mahmudî'ye geçtiklerinde Cankurbanlılardan Ali Bey'in saldırısına uğrayıp esir düştüler.⁵⁴ Bir süre esir kalan Timur ve Emir Hüseyin serbest kalınca daha sonra bir araya gelmek üzere sözleştiler.

Sistan darugası,⁵⁵ Timur ve Emir Hüseyin'den yardım istedi. Sistan darugası, düşmanını hezimete uğratmaları halinde değerli hediyeler vereceğini vaat etti. Bunun üzerine Timur ve Emir Hüseyin yaklaşık 1000 kişilik bir orduyla Sistan darugasının düşmanı üzerine yürüdüler. Timur ve Emir Hüseyin yapılan savaşta kesin bir galibiyet aldılar. Fakat Sistan darugası verdiği sözde durmadı. Bunun üzerine Timur ve Emir Hüseyin geri döndüler. Geri dönüş yolundayken Mekranlı bir grup eşkıya, Timur ve Emir Hüseyin'in üzerine hücum etti. Atılan oklardan biri Timur'un eline isabet etti. Buna rağmen çarpışmayı sürdürdüler. Mekranlılar geri çekilince Emir Hüseyin, Timur'u Girmsir'e yarasını tedavi ettirmeye götürdü. Timur tedavi olurken, Emir Hüseyin Baklan'a gitmek üzere yola çıktı. Yolda saldırıya uğrayan Emir Hüseyin az sayıda adamıyla kaçmak zorunda kaldı.⁵⁶

Timur, yaralarını tedavi ettirdikten sonra Emir Hüseyin'e haber göndererek Arsaf'ta buluşmalarını istedi. Yol boyunca Timur'un birliklerine yeni askerler de katıldı. Emir Hüseyin, Timur'un haberini alınca derhal yola koyuldu ve Arsaf'ta buluştular. Mengli Buga'nın kendilerine düşmanlık beslediğini öğrenince yola çıktılar. Yolda müttefik kuvvetler de kendilerine katıldı. Belh civarında iki ordu karşı karşıya geldi. Emir Timur ve Emir Hüseyin, Mengli Buga'yı mağlup etmeyi başardılar. Emir Timur ve Emir Hüseyin daha sonra Kunduz'a geçip ardından Bedahşan'a gitmeye niyetlendiler. Huttelan civarındayken Cete ordusunun saldırıya geçeceği haberi geldi. Taşköprü civarlarında karşılaşan iki ordudan Cete ordusu 20.000 kişiye kadar vardı. Karşı taraf sayıca üstün olduğundan netice alamadılar. Fakat Timur bir plan tasarladı. Askerlerinden 1500 kişiyle nehri geçip dağ eteklerine çıkan Timur, etrafta birçok ateş yaktırdı. Cete ordusu ateşleri görünce sayıca fazla bir orduyla karşı karşıya olduklarını düşünüp geri çekildi. Timur da bunun üzerine

⁵³ Darugalık, Cengiz Han'dan itibaren Timurlular devrine kadar varlığını sürdürmüş bir kurumdur. Bir bölgenin muhafazasından, askeri, zirai ve idari faaliyetlerinden sorumlu olan görevlilere daruga denir. [Hayrunnisa Alan, Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015), 283-286]; Timurlularda darugalık en fazla Kuçin emirlerine verilirken, Horasan emirleri ve Barlas aşiretine mensup kişiler arasından da seçilirdi. [Ensar Macit, *Timurlu Devleti'nin Askeri Teşkilatı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 49)].

⁵⁴ Bu olay hakkında detaylı bilgi ikinci bölümde Cankurbanlılar kısmında verilecektir.

⁵⁵ Burada geçen Sistan darugası Mihribânilerden Melik İzzeddin'dir. Mihribâniler kısmında yeniden bilgi verilecektir.

⁵⁶ Şâmî, Zafernâme, 23-26; Yezdî, Zafernâme, 43-47.

Cete ordusuna saldırıp mağlup etmeyi başardı. Bu zaferin ardından Timur, Keş'e gitmek üzere 2000 kişiyle yola çıktı. 300 erini ayıran Timur bunların atların sağ ve sol taraflarına mümkün olduğunca fazla çalı bağlamalarını ve Keş tarafına doğru hızla at sürmelerini istedi. Askerler Timur'un dediklerini harfiyen uyguladılar. Bunun üzerine yoğun bir toz bulutu ortaya çıkınca Keş darugası sayıca kalabalık bir ordunun Keş üzerine yürüdüğünü düşünerek şehri terk etti. Timur böylece Keş'i kolayca ele geçirdi. Timur, Emir Hüseyin'in kendisine katılmasını bir süre bekledi. Bu ikili daha sonra Şemseddin Külâl'in türbesinde bir araya geldiler.⁵⁷

İlyas Hoca, Timur ve Emir Hüseyin'in tehdit oluşturmaya başladığını görünce bizzat harekete geçti. Timur ve Emir Hüseyin bunun üzerine Cete ordusunu karşılamak üzere hazırlandılar. Timur sol kanadı devralırken, Emir Hüseyin sağda yer aldı. Karşı tarafta ise solda Bekkicik, sağda ise İlyas Hoca yer alıyordu. Keş yakınlarında gerçekleşen savaşta Timur ve Emir Hüseyin kesin bir galibiyet aldılar. İlyas Hoca ve Bekkicik kaçmak zorunda kaldılar. Zaferin ardından Timur ve Emir Hüseyin Semerkand'da ziyafet tertip ettiler. Emir Hüseyin, dedesi Emir Kazagan'ın mirasını devam ettirdi. Kabul Oğlan adında Cengiz soylu birisini han belirleyip hükümdarlığını ilan etti. Bu ziyafetin ardından Emir Hüseyin ve Timur kendi merkezlerine döndüler.⁵⁸

1365 yılının baharında İlyas Hoca, Cete ordusuyla tekrar Mâverâünnehir'e yürüdü. Bunu duyan Timur ve Emir Hüseyin derhal ordu toplamaya giriştiler. Taşkent yakınlarında iki ordu yeniden karşı karşıya geldi. İki ordu karşı karşıya geldiğinde hava oldukça yağışlıydı. Ordunun sol kanadı Emir Timur'a aitti. Timur, rakiplerinin hamlesini bekledi. Karşı taraf saldırıya başlayınca Timur da hücumla geçti. Karşı tarafın kanadını dağıtan Timur, ordunun sağ kanadının tehlikede olduğunu görünce derhal yardıma koştu. Timur, Emir Hüseyin'in de karşı atak yapmasını istese de karşılık göremeyince mecburen ilerlemedi. Savaş, Timur ve Emir Hüseyin'in lehine ilerlerken tersine döndü ve Cete ordusu tekrar saldırıya geçti. Timur ve Emir Hüseyin bunun üzerine geri çekilmek zorunda kaldılar. Emir Hüseyin ordusuyla birlikte topraklarına yani güneye doğru çekilirken Timur yeterince destek bulamadığından dolayı Belh'e çekilmek zorunda kaldı.⁵⁹

Timur ve Emir Hüseyin ayrı yerlere çekildiği sıralarda Cete ordusu Semerkand üzerine yürüdü. Semerkand'ı savunacak lider olmadığından şehirde bulunan Serbedârîlere mensup kişiler halkı örgütleyip savunmaya geçtiler. Fakat Cete ordusunun atları arasında hastalık ortaya çıkıp atlar ölmeye başlayınca Cete ordusu müşkil duruma düştü ve kuşatmayı kaldırıp geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece Serbedârîler, Semerkand'a hakim oldular.⁶⁰ Bu durumu haber alan Timur, Emir Hüseyin'e haber

⁵⁷ Şâmî, Zafernâme, 26-30; Yezdî, Zafernâme, 47-54.

⁵⁸ Andican, Emir Timur, 152-153.

⁵⁹ Şâmî, Zafernâme, 31-37; Yezdî, Zafernâme, 55-61.

⁶⁰ Her ne kadar Serbedârî hareketi Horasan'da ortaya çıkmış olsa da Serbedârî hareketinin mimarlarından olan Şeyh Hasan Cevri, bir dönem Mâverâünnehir bölgesinde bulunmuş ve halka vaaz vermiştir. Bu

göndererek derhal harekete geçmeleri gerektiğini bildirdi. Semerkand üzerine yürüyüp şehri ele geçirdiler.

Yezdî ve Şâmî, Semerkand ele geçirildikten sonra Emir Hüseyin'in hırsına yenik düşüp aç gözlülük yaptığını ve Timur'un beylerinden haksız yere para talep ettiğini, bunun üzerine beylerin Emir Hüseyin'le Timur'un arasını açmak için planlar kurduğunu bildirip, bu olayın iki tarafın arasının açılmasına neden olduğunu belirtirler. Ayrıca Cete ordusuna karşı kaybedilen son savaşta Emir Hüseyin'le Timur'un anlaşmazlık yaşaması da ikilinin arasını açmış olabilir. Neticede Emir Hüseyin ve Timur birbirlerini tehdit olarak görmeye başladılar. Bunun yanı sıra Timur'un eşi, Emir Hüseyin'in kız kardeşi olan Olcay Türkan Ağa vefat etti. Olcay Türkan Ağa'nın vefatıyla ikili arasındaki sıhriyet⁶¹ de sona ermiş oldu. Emir Hüseyin, Timur'a iki kez elçi gönderip savaşmak istemediğini, görüşerek aralarındaki meseleyi çözmek istediğini söyledi. Timur, bu sulh işine pek güvenmese de beylerinin ısrarları sonucu ikinci seferde teklifi kabul etmek durumunda kaldı. Emir Hüseyin'in belirlediği yerde buluşmak üzere yanına 300 kişiyi alıp giden Timur, Emir Hüseyin'in askerlerinin saldıracağını anlayınca önlemini aldı ve onları dar bir mevkide karşıladı. Çarpışarak geri çekilen Timur, karşı koymak için yeterli birliğe sahip olmadığından haremینی Mübarekşah Senceri'nin şehri Mahan'a gönderdi. Daha sonra Mahan civarına gelince bir süre kervanları durdurup sorgulayan Timur, kervanlara Horasan'a gideceği izlenimini verdi ve Mâverâünnehir'e döndü. Karşı Kalesi'ni gözüne kestiren Timur, kaleye gece baskını düzenledi. Çetin bir mücadelenin ardından kaleyi ele geçirdi. Timur, Horasan'a kaçacağı intibâını verip, Kertlere ve Cankurbanlılardan Muhammed Bey'e elçiler göndererek onların niyetlerini öğrenmek istedi. Gelen cevapta ise Kert beyinin kendilerini çağırdığı bildirildi.⁶²

Emir Hüseyin, Timur'un faaliyetlerinden haberdardı. Timur'un daha da güçlenmesini önlemek adına üzerine yürümeyi uygun gördü. Emir Hüseyin'in ordusu sayıca kalabalık olduğundan Timur gece baskını düzenlemeye karar verdi. Fakat Emir Hüseyin buna karşı tedbir aldı ve baskına izin vermedi. Timur, bunun üzerine geri çekilmeyi uygun görüp Buhara yakınlarına çekildi. Burada yeniden bir gece saldırısı tasarlayan Timur, emirlerinin buna yanaşmayıp Buhara Kalesi'nde savunma planı yaptıklarını görünce Mahan'a gitti. Emir Hüseyin gelip Buhara'yı rahat bir şekilde ele geçirdi. Emir Hüseyin, Halil Bey adlı adamını Buhara'da bırakıp başkentine geri döndü. Timur bir süre müttefik bulmaya çalıştı. Etraftaki beylerin katılmasıyla ordusunu

durum da Serbedârî fikirlerinin halkta karşılık bulmasına neden olmuştur. Semerkand'ın o sıralarda bulunduğu perişan durumdan yararlanan Serbedârîler gücü ele geçirdiler. Neredeyse yedi aya yakın Semerkand yönetimine el koysalar da neticede Emir Hüseyin ve Timur'a karşı koyamayarak imha edildiler. [Derya Coşkun, "Moğol Yönetimine Karşı Ortaya Çıkan Bir Halk Hareketi "Semerkand Serbedârîleri", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 64 (Haziran 2020), 329-332].

⁶¹ Evlilik yoluyla meydana gelen akrabalığa sıhriyet denir. (Hamza Aktan, "Sıhriyet", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/111.

⁶² Şâmî, Zafernâme, 38-45; Yezdî, Zafernâme, 61-74. Timur'un Kert beyiyle arasında yaşanan olaylar ikinci bölümde Kertler kısmında daha ayrıntılı aktarılacaktır.

güçlendirdikten sonra Buhara'daki Emir Hüseyin'in askerlerinin üzerine yürüdü ve mağlup etmeyi başardı.

Emir Hüseyin, Timur'un gücünü kırmak için yeni bir sefer hazırlığına girişti. Yezdî'ye göre Emir Hüseyin 20.000 askere sahipti. Fakat Timur'un ordusu sayıca bu miktarın çok altında olduğundan Timur, Cete'den yardım istedi. Timur, Cete yardımının gelmesiyle psikolojik avantaj sağladı. Emir Hüseyin, Cete ordusunun Timur'a desteği nedeniyle savaşı ilerletmenin kendisi adına iyi olmayacağını düşünüp barış teklifinde bulundu. Timur da onun teklifini kabul etti. Semerkand civarında iki taraf bir araya gelip uzlaştılar.⁶³

Timur, Emir Hüseyin'le barıştıktan sonra Bedaşan ve Kabulistan üzerine yürüdü. Burada Emir Hüseyin'in düşmanlarını bertaraf ettiler. Bu mesele hallolduktan sonra Emir Hüseyin Belh'i kendisine başkent yapmak istediğini bildirince Timur, bunun kendisine ileride sorun çıkarabileceğini söyledi⁶⁴ fakat Emir Hüseyin ısrarcı oldu. Ancak Timur bu uyarıyı yapmasına rağmen imar faaliyetlerine destek vermeyi de ihmal etmedi. Cete ordusunun Mâverâünnehir'e yürüdüğü haber verilince Timur, Semerkand'a döndü. Kışı Semerkand'da geçiren Timur, Emir Hüseyin'in de gelmesiyle Cete ordusuyla mücadeleye hazırlandı. Fakat Cete beyleri arasında ihtilaf çıkınca Cete ordusu daha fazla ilerlemedi ve geri döndü. Timur bu durumu değerlendirip onları takip etme taraftarıyken, Emir Hüseyin Bedaşanlılar'ın isyan ettiğini bahane ederek Bedaşan üzerine yürümekte ısrar etti. Bunu kabul eden Timur, Bedaşan üzerine yürüyüp Emir Hüseyin'in düşmanlarını mağlup etti. Şeyh Muhammed Bayan Süldüz ve Keyhüsrev'in de bu sırada isyan ettiği haber verilince, Timur bunların isyanını bastırmak üzere harekete geçti. İsyanı bastıran Timur, Keş'e geri döndü. Fakat o sıralarda Timur'la Emir Hüseyin'in arası tekrar açıldı. Timurlu kaynaklarına göre Emir Hüseyin, Timur'a suikast düzenlemek istemiş, bunu önceden sezen Timur ise tedbirini almıştı. Çağatay ulusunun önde gelen beyleri de Emir Hüseyin'e karşı çıkılması konusunda Timur'u ikna edince savaş kaçınılmaz bir hale geldi.⁶⁵

Timur, Emir Hüseyin'in üzerine yürümek için harekete geçtiğinde dönemin meşhur mutasavvıflarından Seyyid Bereke huzura gelerek Timur'a bağlılığını arz etti. Seyyid Bereke'nin desteğiyle dinî çevrelerin sempatisini kazanan Timur, Cengiz soyundan olan Suyurgatmış'ı da han ilan edip siyasi desteğini de bu şekilde sağlamış oldu.⁶⁶ Bu iki nedenden ötürü Timur'un ordusuna katılımlar hızla devam etti. Yol boyunca da Emir Hüseyin'den rahatsız olan beyler ordularıyla Timur'a katıldılar. Timur

⁶³ Yezdî, Zafernâme, 74-86; Şâmî, Zafernâme, 61.

⁶⁴ Timur'un bunu söyleme nedeni yerleşik bir başkent kurmanın göçebe yönetim anlayışına ters düşmesiydi. Bu durum tepkilere neden olabilirdi. [Tuba Tombuloğlu, "Timurlu Devleti'nde Yaylak Kışlak Anlayışı", Ortaçağ Araştırmaları Dergisi 3/2 (Aralık 2020), 462].

⁶⁵ Şâmî, Zafernâme, 61-67; Yezdî, Zafernâme, 89-93.

⁶⁶ Timur'un Cengiz soyundan birisini han ilan etmesinin nedeni o dönemde mevcut olan sadece Cengiz'in soyundan gelenlerin han ünvanını kullanıp hâkimiyetlerini kurabileceklerine dair anlayıştır. [İsmail Aka, "Timurlularda Hâkimiyet Anlayışı", Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 2/73].

böylece güçlü bir orduyla Belh'e yürüdü. Emir Hüseyin, Timur'a karşı meydan savaşı vermeye cesaret edemeyip kale savunmasına mecbur kaldı. Timur, elçi gönderip Emir Hüseyin'den teslim olmasını istedi. Emir Hüseyin, savunma savaşından sonuç elde edemeyeceğini anlayınca Timur'a elçi gönderip itaat edeceğini bildirdi. Fakat Emir Hüseyin gece olunca kaleyi terk edip saklanmak üzere bir caminin minaresine girdi. Oradan geçen birisi Emir Hüseyin'i fark edip Timur'a haber gönderince Timur camiye asker gönderdi. Askerlerin geldiğini gören Emir Hüseyin caminin içinde saklansa da yakalanmaktan kurtulamadı. Timur, Emir Hüseyin'in öldürdüğü kişilerin yakınlarına Emir Hüseyin'i kisas yapması için teslim etti. Bu kişiler de kisas olarak Emir Hüseyin'i öldürdüler. Timur böylece en büyük rakibini kendisi öldürmeyip kisas isteyenlere bırakarak oluşacak tepkilere engel oldu. Emir Hüseyin'in oğullarından ikisi öldürülürken diğer ikisi Hindistan'a kaçtı. Emir Hüseyin'in haremi ve hazineleri ele geçirildi. Emir Hüseyin'in hanımlarından Saray Mülk Hanım, Ulus Ağa, İslam Ağa ve Türkan Hatun Timur'un payına düştü. Haremdeki diğer kadınları da beyleri arasında paylaştırdı. Timur'un zaferi duyulunca etraftaki beyler tebrik ve itaate geldiler. 9 Nisan 1370 yılında beylerin huzurunda Timur'a biat edildi. Böylece Timur uzun yıllar süren mücadelenin ardından hâkimiyetini resmen ilan etmiş oldu.⁶⁷

3.4. İran Seferlerinden Önce Timur'un Askeri Faaliyetlerine Genel Bir Bakış

Timur, 1370 yılının güzünde kurultay topladı. Kurultaya birçok bey gelip katıldı. Bu kurultaya Zindeçşem adlı bey katılmayıp isyan çıkarınca Timur bir müddet bu isyanı bastırmakla uğraştı. Ardından üst üste iki kez Cete seferi gerçekleştirdi. İsyan bastırmaya yönelik düzenlenen bu seferlerin ardından Timur gözünü Harezm topraklarına dikti. Harezm toprakları önceleri Çağatay ulusuna bağlı iken Sufi hanedanı bölgenin idaresini ele geçirmişti. Sufilerin başında Hüseyin Sufi adlı bir emir hüküm sürüyordu. Timur, Harezm'in Çağataylara ait olduğunu öne sürerek Sufilerin vergi vermesi gerektiğini bildirince Hüseyin Sufi bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Timur harekete geçti. Timur yola çıktığında Kert Hükümdarı Melik Gıyâseddin birçok kıymetli hediyeyle elçisi Hacı Vezir'le birlikte gönderdi. Timur, elçiyle görüştüktan sonra Melik Gıyâseddin'e mektup yazıp adamını da elçiyle beraber gönderdi. Harezm üzerine giden Timur, Hüseyin Sufi'nin öncü birliklerini dağıttıktan sonra Kat şehrini kuşattı. Hüseyin Sufi kuşatma sırasında hayatını kaybedince yerine kardeşi Yusuf Sufi geçti. Yusuf Sufi hemen sulh teklifinde bulundu. Timur, oğlu Cihangir'e Yusuf Sufi'nin

⁶⁷ Şâmî, Zafernâme, 67-73; Yezdî, Zafernâme, 94-98; Timur, Cengiz soyundan gelen Suyurgatmış'ı kukla han tayin edip adına para bastırdı. İlerleyen dönemlerde de Suyurgatmış'ın ardından Mahmud Han adına aynı geleneği devam ettirdi. Timur, aşiret reislerinin itaatini sağlamak adına böyle bir uygulamaya başvurmuştur. Fakat Timur'dan sonraki Timurlu hükümdarları bu uygulamayı devam ettirmedi. [Hayrunnisa Alan, "Timurlülerde Hükümlerlik Anlayışı Kaynaklar ve Uygulama", Ölümünün 600. yılında Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu, ed. Abdulvahap Kara-Ömer İşbilir (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2007), 17-18].

yeğeni Hanzâde'yi istedi. Bunun neticesinde iki taraf arasında sulh gerçekleşti ve Timur kuşatmayı kaldırdı. Fakat Yusuf Sufi, Timur döndükten sonra Kat'ı yağmalayınca Timur ikinci kez Harezmi seferine çıktı. Yusuf Sufi, Timur'a karşı gelemeyeceğini bildiğinden af dileyip Hanzâde'yi düğün için yollayacağını bildirdi. Bu söz üzerine Timur, Semerkand'a geri döndü. İhtişamlı bir düğünle Timur, oğlu Cihangir'i Hanzâde ile evlendirdi.⁶⁸

Timur, 1375 yılında üçüncü kez Cete seferine çıktı. Yeni Cete reisi Kamerüddin, Timur'a karşı mukavemet gösteremeyip kaçmak zorunda kaldı. Seferin ardından Timur, Dilşad Ağa ile evlendi. Timur, ardından üçüncü kez Harezmi'e yürümeye niyetlendi. Harezmi'e yönelmeden Adilşah Celayir ve Sarı Buga adlı beyleri de Cete üzerine sefere gönderdi. Timur, Harezmi üzerine yürüdükten sonra Cete üzerine sefere gönderilen bu beyler isyana kalkışıp Semerkand'ı ele geçirmeye kalkıştılar. Bunu haber alan Timur Harezmi seferini kaldırıp hızla geri döndü. İsyancılar, Semerkand'a saldırsalar da şehirde direnişle karşılaştılar. Şehzade Cihangir çok geçmeden yetişip isyancılara karşı savaşa girdi. Şehzade Cihangir karşısında varlık gösteremeyen isyancılar önce Deşt-i Kıpçak'a, ardından Cete'ye kaçtılar. İsyancı ekip Cete emiri Kamerüddin'i Andican'a yürümesi konusunda teşvik ettiler. Bir süre sonra Kamerüddin'in Andican'ı yağmaladığı haberi gelince Timur dördüncü kez Cete seferine çıkmak zorunda kaldı. Kamerüddin, Timur'a karşı zor anlar yaşatsa da istediği sonucu alamayıp kaçmak zorunda kaldı. Seferden dönüşü sırasında Timur'un oğlu Cihangir vefat etti.⁶⁹

Timur, daha sonra Cete üzerine beşinci seferini gerçekleştirdi. Bu sefer de Kamerüddin'in direnemeyip kaçmasıyla sonuçlandı. Timur'un askerleri Cete diyarını yağmalayıp birçok ganimet elde ettiler. Bu seferin ardından Altın Orda Hanlığı'ndan Toktamış, Timur'un huzuruna çıkıp itaatini bildirdi. Toktamış, Urus Han'dan kaçıp Timur'a sığındığından Timur onu iyi bir şekilde karşıladı.⁷⁰ Timur, Urus Han'a karşılık Toktamış'ı desteklemeyi uygun gördü. Toktamış, Timur'dan aldığı destekle iki kez Urus Han'la savaşa da mağlup olmaktan kurtulamadı ve Timur'a sığınmak zorunda kaldı. Toktamış'ın kaçması üzerine Urus Han, Timur'a elçi göndererek Toktamış'ı kendisine teslim etmesini istedi. Timur bunu kabul etmeyince savaş kaçınılmaz oldu. Timur, 1376 yılında ordusuyla harekete geçti. Timur'un askerleri ani gece saldırısı yaparak rakiplerini şaşırttılar. Esirlerden rakipleri hakkında bilgi aldılar. Urus Han'ın çekildiğini öğrenince Timur'a bildirdiler. Timur, hücum emri vererek Urus Han'ın

⁶⁸ Yezdî, Zafernâme, 99-109; Hanzâde, Cihangir'le evliliğinden Muhammed Sultan ve Yadigar Sultan adında iki çocuk sahibi oldu. Timur, Cihangir 1376 yılında ölünce Hanzâde'yi diğer oğlu Miranşah'la nikahladı. Hanzâde'nin Miranşah'la evliliğinden ise Halil Sultan ve Muhammed Kasım adında iki şehzade dünyaya geldi. Hanzâde'nin Cengiz Han soyundan gelmesi bu evliliklerin gerçekleşmesinde önemli bir faktördü. [Musa Şamil Yüksel, "Türk Kültüründe "Levirat" Ve Timurlularda Uygulanışı", Turkish Studies 5/3 (Yaz 2010), 2047-2048]; Hanzâde'nin emrinde ordusu olduğu dile getirilmektedir [Nazmiye Togan, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi 4, (1973), 11].

⁶⁹ Mirza Haydar Duğlat, Tarih-i Reşidî, çev. Osman Karatay (İstanbul: Selenge Yayınları, 2019), 202-210.

⁷⁰ Mirza Haydar Duğlat, Tarih-i Reşidî, 212-213.

ordusunun peşinden ilerledi. Tam bu sıralarda ise Urus Han'ın ve ardından oğlu Tohta Kiya'nın vefat ettiği haberi geldi. Timur, bunun üzerine Toktamış'a Deşt-i Kıpçak ülkesini verdi. Fakat Urus Han'ın diğer oğlu Timur Melik babasının yerine geçince Toktamış'ın üzerine yürüdü. Toktamış, Timur Melik'le girdiği savaşta hezime uğrayınca kaçıp tekrar Timur'a sığındı. Timur da Toktamış'a desteğini sürdürüp vaziyetini düzeltmesine yardım etti. Timur Melik'in yönetiminden halkın rahatsız olduğunu öğrenen Timur bir kez daha Toktamış'a ordu desteği sağlayıp Timur Melik'in üzerine gönderdi. Yapılan bu savaşta nihayet Toktamış galip geldi ve Deşt-i Kıpçak ülkesinin yeni hükümdarı oldu.⁷¹

Timur, Urus Han'la savaştığı esnada Harezm hâkimi Yusuf Sufi, Buhara'yı yağmalatmıştı. Timur, bunun hesabını sormak için Yusuf Sufi'ye elçi gönderdi. Fakat Yusuf Sufi gönderilen elçiyi alıkoydu. Timur, yeniden elçi gönderdi fakat Yusuf Sufi onu da alıkoyunca Timur, Harezm üzerine sefere çıkmayı kararlaştırdı. 1379 yılının Şubat ayında Timur, Harezm'e doğru harekete geçti. Harezm'e yaklaştığı sırada Yusuf Sufi elçi gönderip Timur'a mübâreze teklif etti. Beylerin karşı çıkmasına rağmen Timur bu teklifi kabul edip kale önlerine kadar gitti. Fakat Yusuf Sufi çıkmaya cesaret edemedi. Yusuf Sufi bir miktar askerini Timurlu ordusuyla çarpışmaya gönderse de ordusu başarılı olamayıp tekrar kaleye çekildi. Bunun üzerine kalede savunma yapmaya başlayan Yusuf Sufi yaklaşık dört aya yakın direndi. Yusuf Sufi kuşatma sırasında hayatını kaybetti. Bir müddet sonra da Timur'un ordusu kaleyi ele geçirmeyi başardı. Timur'un yakın adamların olan Hacı Seyfeddin, hacdan dönerken İran üzerinden geçti ve ülkenin durumunu bizzat gördü. Timur'un yanına dönünce gördüklerini detaylı bir şekilde anlattı. Bu olay muhtemelen 1379 yılında gerçekleşti. Nitekim Timur'un bu bilgiyi aldıktan bir sene sonra İran üzerine yürümesi manidardır.⁷²

⁷¹ Yezdî, Zafernâme, 116-121.

⁷² Şâmî, Zafernâme, 95-97; Yezdî, Zafernâme, 121-123.

4. TİMUR'UN İRAN'DAKİ SİYASİ TEŞEKKÜLLER İLE MÜNASEBETLERİ

4.1. Timur Öncesi İran

Ortaçağ'da İran tarihi ve coğrafyası bir bütünlük oluşturamadığından dolayı net bir sınırlandırma yapmak zordur. Fakat yapılacak bir sınırlandırmada günümüz İran sınırlarından ziyade Merv, Afganistan, Beluçistan bölgesinin de bu sınırlara dahil edilmesi gerekir. Bu şekilde yapılacak bir sınırlandırma ile Ahameniş İmparatorluğu ve Sasani İmparatorluğu'nun tarihi sınırlarını da kapsayan bir coğrafya çizilebilir. Fakat bu sınırlara Mezopotamya, Irak ve Ermenistan dâhil edilmez. Dağlık bir ülke olan İran, akarsular açısından da fakirdir. Bu sebeple ziraat sınırlı kaynaklarla gerçekleştirilir. Şehirlerle tarım alanları arasında geniş bozkırlar bulunur. Bu bozkırlar çöl tipindedir. İran'ın orta kesimi bu bozkır tipine sahiptir. Geniş bir coğrafyada toprakları bulunan İran, farklı koşullara sahip bölgelere ev sahipliği yapar. Hazar denizinden Hind okyanusu yakınlarındaki Mekran'a kadar olan kısımda bulunan büyük çöl İran'ı doğu ve batı olarak iki parçaya ayırır. Bu çöl Mafâzat Sistan, Mafâzat Kirman, Mafâzat Fars, Mafâzat Horasan olarak isimlendirilir. Batı kısımda yer alan bölgenin merkezi Cibâl veya Irak-ı Acem olarak bilinir. Güneybatısında Zagros dağları bulunan bölgenin önemli şehirleri İsfahan ve Hemedan'dır.⁷³

İran'ın kuzey tarafları ve Hazar Denizi'nin güneyinde bulunan Mazenderan bölgesi iklim olarak nemlidir. İran genel olarak kurak bir ülke olsa da Hazar Denizi'nin güneyinde bulunan illerde yağış miktarı fazladır. Kuzey bölgesinde kış mevsimi soğuktur ve uzun sürer.⁷⁴ Kuzeyde bulunan Elburz Dağı'nın güney kısımlarına doğru Rey şehri bulunur. Rey şehrinden Horasan'a doğru Bistam, Damgan, Simnan şehirlerini kat eden yol Cürcan'ın güneyinden geçer. Cibâl'in güney kısmında bulunan Luristan Dağları Huzistan'a doğru uzanır. Huzistan'ın doğu kısımlarında Fars sıra dağları Kirman dağlarına doğru ilerler. Fars ve Kirman bölgesinde güney kısımlar sıcak, kuzey taraflar soğuk kabul edilir. Kirman'dan İndus'a kadar olan bölge yani Mekran ve Beluçistan'ı kapsayan kısımlar tarım arazileri açısından fakirdir. Sıradağların bulunduğu Sistan bölgesinin doğu sınırlarını İndus nehrinin kollarının ayrıldığı kısım belirler. Horasan bölgesini ön plana çıkaran ise Hindukuş sıradağlarıdır. Murgab, Belh, Merv, Herirud gibi nehirler batı istikametinde akarlar. Sistan ve Horasan arasındaki sınır bugünkü İran ve Afganistan'ı ayırır. Gazne ve Kabil gibi şehirler Horasan sınırları içine girmezler.⁷⁵ Gur bölgesi Horasan sınırları içerisine dâhil edilir.⁷⁶

⁷³ J.H. Kramers, "İran", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987), 5.2/1013.

⁷⁴ Bernard Hourcade, "İran, I. Fizikî ve Beşerî Coğrafya", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/393.

⁷⁵ Kramers, "İran", 5.2/1014-1015.

⁷⁶ Ebü'l-Fidâ Coğrafyası, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017), 361.

İranlılara dair en eski bilgiler Asur kaynaklarında yer alır. Hint-Avrupa topluluklarından olan Medler ve Persler, Urmiye gölü civarında yerleştiler. Persler zamanla Fars bölgesine inip orayı kendilerine mesken tuttular. Medler, Persleri hâkimiyetleri altına alıp Asur İmparatorluğu'nu Babillilerle ortaklaşa yıktılar. Medler milattan önce 550 yılı dolaylarında ortadan kalktı. Pers soylu Ahamenişler, Medlere karşı ayaklanıp ülke sınırları içine dâhil ettiler. Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır gibi bölgelere sefer düzenlediler. Ahamenişler, İndus'tan Ege sahillerine kadar olan kısımlarda ilerlemelerini sürdürseler de Yunanlar tarafından ilerleyişleri durduruldu. Makedon Kralı Büyük İskender de Ahamenişlere son verdi. İskender'in ölümüyle İran ve Mezopotamya bölgeleri Selevkosların hâkimiyetine geçti. Part eyaletinden Arsakes Partlara karşı isyan etti ve Part İmparatorluğunu kurdu. Daha sonra da Selevkoslara boyun eğdirdi. Romalılar ile Partlar arasında yaşanan savaşlar Partların zayıflamasına neden oldu. Partlar, 224 yılında Erdeşir tarafından yıkıldı. Sâsân'ın kurduğu Sâsânî İmparatorluğu Ahameniş İmparatorluğu'nun sahip olduğu topraklara hâkim oldu. Sâsânîler, Roma ordusunu yenmeyi başarıp Anadolu'yu yağmaladılar. İlerleyen yıllarda gittikçe zayıflayan Sâsânîler, Hz. Ömer döneminde tarih sahnesinden silindiler.⁷⁷ Son Sasani hükümdarı III. Yazdicerd'in soyundan gelenler Çin'e iltica edip bir müddet orada yaşadılar.⁷⁸

Arap fetihleri döneminde İran şehirleri belli miktar harac karşılığında yerel hanedanlara bırakıldı. Emeviler döneminde İran'da mevali hareketi hızla yayıldı. Emevilere karşı gelişen hareketlerde İran muhalif kanatta yer aldı. İran'ın bu durumundan yararlanan Abbasi hareketi hızla yayıldı ve güçlü bir destek kazandı. İranlı Ebû Müslim Horasânî, ülkede isyanı teşkilatlandırıp yayılmasına öncülük etti. Neticede Emeviler yıkıldı ve yerlerine Abbasiler geldi. Abbasiler, isyana desteklerinden dolayı İranlıları önemli görevlere getirtiler de ilerleyen yıllarda Ebû Müslim'in öldürülmesi tekrar huzursuzluk yarattı. Sinbad, İshak et-Türki, Mukanna, Zenc, Bâbek gibi önemli isyanlar patlak verdi. Halife Me'mûn döneminde İranlı etkisi artarken, Mu'tasım döneminde Türk asıllılar ön plana çıkmaya başladı. Abbasilerin zayıflamasıyla birlikte İran'da yerel hanedanlar kurulmaya başladı. 9. yüzyılda Tahiriler, Saffariler, Samaniler gibi hanedanlar ortaya çıktı. 10. yüzyılda ortaya çıkan Büveyhiler, Abbasileri İran topraklarından atmaya başlayıp etkilerini genişlettiler. 10-12. yüzyıllar arasında da Bavendiler, Revvadiler, Müsafiriler, Şeddadiler, Ziyariler, Kakuyiler gibi yerel hanedanlar da İran'da hâkimiyetlerini kurdular. Dandanakan zaferinin ardından Selçuklular İran topraklarında hâkimiyetlerini kurmaya başladılar. Selçuklular, Büveyhilere son verip hâkimiyetlerini genişlettiler. Melikşah döneminde Selçuklular büyük bir imparatorluk haline geldiler. Fakat ilerleyen yıllarda Selçuklu İmparatorluğu

⁷⁷ Esko Naskali, "İran, II. Tarih, 1. Başlangıçtan Müslümanlar Tarafından Fethine Kadar.", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/394-395.

⁷⁸ Esko Naskali, "Sasaniler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/176.

Karahitay saldırısı ve Oğuz isyanı sonucunda dağıldı. Selçukluların yıkılmasının ardından atabeklikler ve yerel hanedanlar ortaya çıktı. Harizmşahlar, İran'da hâkimiyetlerini genişletseler de Moğollarla aynı döneme denk gelmeleri ilerlemelerini durdurdu. Nitekim Harizmşahlar Moğollara karşı koymayı da başaramadılar. Moğollar bölgeyi yağmaladılar ve daha sonra el koydular. Büyük Han Mengü, kardeşi Hülâgu'ya İran'ı da içeren bölgenin yönetimini verdi. Bu şekilde İlhanlı yönetimi ortaya çıktı. İlhanlıların hâkimiyeti İran'da önemli sonuçlara yol açtı. Tasavvufi gruplar bu dönemde etkilerini artırdılar.⁷⁹

Son İlhanlı hükümdarı olan Ebû Said Bahadır Han, seleflerine nazaran devlet idaresinde pek başarılı olamadı. Saltanatının ilk yıllarında ünlü vezir Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'yi idam ettirdi ve diğer Moğol beylerinin etkisi altında kaldı. Özellikle Emir Çoban bu dönemde önde gelen beylerden olup yönetimde oldukça söz sahibiydi. Emir Çoban yaklaşık on yıl boyunca idarede aktif rol oynadıktan sonra Ebû Said Bahadır Han buna bir son vermek isteyince, Emir Çoban isyan başlattı. Fakat isyanında başarılı olamayıp öldürülmekten kurtulamadı. Emir Çoban'ın ölümünün ardından Ebû Said Bahadır Han iktidarını kuvvetlendirmiş görünse de bu durum pek uzun sürmedi ve İlhanlıların yıkılışı engellenemedi.⁸⁰

Ebû Said Bahadır Han'ın veliaht bırakmadan 1335 yılında vefat etmesiyle beraber İlhanlı topraklarında yerel hanedanlar ve emirler müstakil hareket etmeye başladılar.⁸¹ Bunun yanında Moğol beyleri de Hülâgû'nun soyundan olmayan Arpa Han'ı tahta çıkardılar. Bu seçimle beraber İlhanlı tahtı Hülâgû'nun soyu yerine bir başka Moğol soyuna geçmiş oluyordu. Fakat Arpa Han kısa bir süre sonra öldürülünce imparatorluk fiili bir şekilde parçalandı.⁸² Arpa Han'ın ölümünün ardından kukla bir han seçerek mücadeleye başlayan Ebû Said Han'ın dayısı Ali Padişah hâkimiyetini kurmaya çabalasa da başarılı olamadı.⁸³ Beylerden Celâyir Şeyh Hasan da kendisine bir kukla han belirleyip Ali Padişah'ın hâkimiyetini tanımayarak ona karşı mücadeleye girişti. İkili arasında gerçekleşen savaşta Ali Padişah hayatını kaybetti. Horasan'da ise Kıpçak Şeyh Ali, Toga Timur adında Cengiz soyundan birisini han tayin etti. Daha sonra ise Celâyir Şeyh Hasan'ın üzerine yürüdü. Mücadeleyi Celâyir Şeyh Hasan kazanınca Kıpçak Şeyh Ali ve Toga Timur çekilmek zorunda kaldılar. Yine tahtta hak iddia eden bir başka isim ise Emir Çoban'ın torunu Şeyh Hasan Çobanî oldu. Şeyh Hasan Çobanî tahtta hak iddia etmek için kukla han tayin edip Celâyir Şeyh Hasan'a karşı harekete geçti. Yapılan savaşı Şeyh Hasan Çobanî kazandı. Bu savaşın ardından

⁷⁹ Osman Gazi Özgüdenli, "İran, II. Tarih, 2. Fetihden Safevîler'e Kadar.", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/395-398.

⁸⁰ Rene Grousset, Bozkır İmparatorluğu, çev. M. Reşat Uzman (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003), 367-368.

⁸¹ Hayrunnisa Alan, "İlhanlı Devleti", Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları, haz. Hayrunnisa Alan-İlyas Kemaloğlu (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020), 174.

⁸² Grousset, Bozkır İmparatorluğu, 368.

⁸³ Bertold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 145-146.

Celâyirliler Bağdat ve çevresinde, Çobanîler ise Azerbaycan bölgesinde hâkimiyet kurdular. İki güç arasındaki çekişmeler ilerleyen yıllarda da devam etti. İki taraf arasında 1340 yılında gerçekleşen savaşta Şeyh Hasan Çobanî yeniden galip geldi. Fakat Şeyh Hasan Çobanî beklenmedik bir şekilde karısı tarafından öldürülünce kardeşi Melik Eşref, Çobanî hükümdar oldu. 1356 yılında Celâyir Şeyh Hasan'ın ölümüyle Çobanîler, Celâyirli toprakları üzerinde hâkimiyetlerini genişlettiler. Fakat 1357 yılında Altın Orda hükümdarı Cani Bek Han'ın Azerbaycan'a saldırısı dengeleri değiştirdi.⁸⁴ Cani Bek Han, Melik Eşref'in ordusunu mağlup etmeyi başardı ve yakalanan Melik Eşref idam edildi.⁸⁵ Tebriz'i ele geçiren Cani Bek Han, burada sikke kestirdi.⁸⁶ 10.000 kişilik ordusuyla Tebriz'i ele geçirdiği ifade edilen Cani Bek Han, bölgenin yönetimini oğlu Berdi Bey'e bırakıp ülkesine geri döndü.⁸⁷ Fakat Cani Bek Han ülkesine döndükten kısa süre sonra ölünce oğlu Berdi Bey bölgeden ayrıldı. Altın Orda beylerinin çekilmesi ve Melik Eşref'in öldürülmesinin ardından oluşan boşluktan yararlanan Celâyir Şeyh Hasan'ın oğlu Şeyh Üveys Azerbaycan'ı ele geçirdi ve bölgede Celâyir hâkimiyetini tesis etti.⁸⁸ Horasan bölgesinde hüküm süren Toga Timur, Cengiz soyundan olup İlhanlı tahtında hak iddia ediyordu. Çobanîlerle İlhanlı tahtı uğruna mücadele etmekten çekinmeyen Toga Timur bu teşebbüslerinden bir netice elde edemedi. Bunun yanında Horasan'da otoritesini de pek sağlam kuramayan Toga Timur, bölgede ortaya çıkan Serbedârî hareketine engel olamadı. Nitekim Toga Timur'un veziri Hoca Alâeddin Muhammed'in halka karşı sert tutumu Serbedârî hareketini daha da hızlandırıp isyana yol açtı. Fakat bu isyanın Toga Timur'un Çobanîlerle mücadele ettiği bir döneme rastlaması isyana yeterince önem verilmemesine neden oldu. Bunun sonucunda Serbedârîler Nişabur'u ele geçirmeyi başardılar. Nişabur'un düşmesiyle Serbedârî tehdidinin farkına varan Toga Timur, kardeşi Ali-gavun komutasında bir orduyu Serbedârîler üzerine gönderdi. 1342 yılında yapılan bu savaşta Serbedârîler kazandı. Savaşta Ali-gavun ve vezir Hoca Alâeddin Muhammed öldürüldü. Toga Timur bu savaşın ardından Horasan'daki Cürcan'ın da aralarında bulunduğu birçok şehri kaybetti. Serbedârîler bu galibiyetin ardından resmîyette Toga Timur'a bağlı kalmayı sürdürseler de müstakil hareket ettiler. Zira Toga Timur'un Serbedârîlere karşı koyacak gücü kalmamıştı. Nitekim Toga Timur, Serbedârî hükümdarı Yahya Kerrâbî tarafından 1353 yılında öldürüldü. Toga Timur'un öldürülmesiyle beraber İran'da İlhanlı tahtında hak iddia edecek Cengiz soylu kimse kalmamış oldu.⁸⁹ Bu dönem kaynaklarda Herc u

⁸⁴ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017), 288-291.

⁸⁵ Şaban Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 188.

⁸⁶ A.Y. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976), 161.

⁸⁷ İlyas Kemaloğlu, "Altın Orda Devleti", *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*, haz. Ahmet Kanlıdere-İlyas Kemaloğlu (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021), 278-279.

⁸⁸ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 291.

⁸⁹ V. Minorsky, "Tuga Timur", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 12/480-481.

Merç Devri, Yerel Hanedanlar Devri, Fetret Devri, Siyasi Parçalanmışlık Dönemi gibi isimlerle ifade edilmektedir.⁹⁰

Görüldüğü üzere Timur'un seferlerinden önce İran siyasi birlikten uzak bir haldeydi. Her bölgede irili ufaklı devletçikler kendi hâkimiyetlerini sürdürdüler. Bu devletler kendi aralarında da kıyasıya bir rekabet içinde oldular. Bu durum uzun yıllar sürecek savaflara sebep oldu. Nitekim vaziyeti iyi değerlendiren Timur, İran'ın bu parçalanmış halinden faydalanıp bölgeyi ele geçirmeye karar verdi. Timur, kendisine Moğol İmparatorluğunu yeniden ihya etme hedefi koyduğundan İran topraklarının da ele geçirilmesini meşru bir hakkı olarak görüyordu. Timur'a göre İlhanlıların yıkılışının ardından kurulan devletlerin yönetmeye hakları yoktu. Timur'a göre bunlar hak etmedikleri toprakları yönetiyorlardı. İlhanlıların varisi ancak kendisi olabilirdi. Bu yüzden İran'ı ele geçirmek Timur için çok önemliydi.⁹¹ Nitekim Timur, İran'daki devletleri itaat altına almasının ardından, 1393 yılında Memlûk Sultanı Berkuk'a gönderdiği mektupta İran topraklarını ele geçirmesinin meşruluğunu vurgulamıştır. Timur, mektubunda Ebû Said Bahadır Han'ın vefatının ardından İran'da Cengiz Han soylu kimsenin kalmadığını, her bölgede farklı yönetici olduğu için İran ülkesinin ve halkının perişan olduğunu, Tanrı'nın dilemesiyle bu toprakların ele geçirildiğini ifade etmiştir.⁹² Barthold da Timur'un fetihlerindeki en temel hedeflerden birisinin İran medeniyet havzasına sahip olmak olduğunu dile getirmiştir.⁹³

4.2. Kertlerle Münasebetler

Horasan ve Afganistan'da hüküm sürmüş olan Gurlular devletinde (1000-1215)⁹⁴ vezirlik yapmış Şemseddin Muhammed, Kertlerin kurucusu olarak kabul edilir. Cengiz Han önderliğindeki Moğol seferlerinin ardından bölgede hâkimiyetini tesis etmeye başlayan Şemseddin Muhammed, 1245 yılında hükümdarlığını ilan etti ve melik ünvanıyla anılmaya başlandı. 1251 yılında Mengü Han'a tâbiyetini gösteren Şemseddin Muhammed, Mengü Han tarafından Herat başta olmak üzere Hindistan sınırına kadar olan bölgelerin hâkimiyetine getirildi. Melik Şemseddin, 1285 yılında vefat edince yerine torunu Fahreddin geçti.⁹⁵ Melik Şemseddin, Moğollarla son derece yakın ilişkiler kurup onlarla beraber müslüman emirlere karşı savaşmaktan çekinmedi. Bunun yanında bölgede arabuluculuk rolleri de üstlenen Melik Şemseddin, Moğolların Mültan'ı

⁹⁰ Samet Alıç, "İran'da Yerel Hanedanlar Dönemi (XIV. - XV. Yüzyıl)", Atlas International Congress on Social Sciences 8 (2021), 748.

⁹¹ Beatrice Forbes Manz, "Timur ve Hâkimiyetin Sembölü", çev. Musa Şamil Yüksel, Tarih İncelemeleri Dergisi 15/1 (Haziran 2000), 263-264.

⁹² Yezdî, Zafernâme, 223.

⁹³ V. V. Bartold, Orta Asya Tarih ve Uygarlık, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2010), 146.

⁹⁴ İqtidar Husain Siddiqui, "Gurlular", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/207.

⁹⁵ T.W.Haig, "Kert", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 6/596.

yağmalamalarına engel olup onları fidyeyle ikna etmeyi başardı. Herat başta olmak üzere ülkesinde ilim ve sanat alanında gelişmeleri teşvik edip sanatçıları destekledi. Moğol saldırılarıyla sekteye uğrayan ilmî faaliyetler yeniden canlandı. Yerine geçen Fahreddin de Moğollarla iyi bir siyaset izledi, daha sonra tahta geçen Melik Gıyâseddin de bu politikayı devam ettirdi. Hatta Melik Gıyâseddin, Ebû Said Bahadır Han'ın emriyle Emir Çoban'ı öldürmekten çekinmedi. Melik Gıyâseddin'in ardından tahta sırayla 2. Şemseddin ve Hâfız geçti, daha sonra ise Melik Muizzeddin Hüseyin, Kert hükümdarı oldu. Ebû Said Bahadır Han'ın ölüp İlhanlıların dağılmasıyla birlikte Kertler, Delhi Sultanlığı'na itaatlerini bildirdiler. Melik Muizzeddin Hüseyin bu itaatinin karşılığını Delhi Sultanlığı'nın yardımlarını alarak gördü ve topraklarını genişletti.⁹⁶

4.2.1. Timur'un Kertlerle İlk Münasebetleri

Timur'un Kertlerle münasebetlerinin ne zaman başladığı kaynaklarda farklı şekillerde zikredilir. Timurluların resmi tarihçileri Şâmî ve Yezdî'nin eserlerinde Timur'un Emir Caku'yu⁹⁷ Herat'a yollaması Timur ile Kertler arasındaki münasebetlerin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Fakat Yezdî, bu görüşmeyi anlatırken Timur'un daha önceleri Barlasların lideri Hacı Barlas'ın önerisiyle Herat'a gittiğini, fakat Melik Hüseyin'in tavırlarından hoşlanmadığını bildirir.⁹⁸ Hacı Barlas'ın Timur'u Herat'a gönderme nedeni açıklanmadığından ittifak arayışı olabilir. Zira Kertler aşiretlere karşı girişilecek bir savaşta önemli destek sağlayabilirlerdi. Timur'a düşmanlığı ile bilinen İbn Arabşah'ın eserinde ise Timur'un Kertlerle münasebetlerinin daha erken dönemlerde başladığı görülür. Ancak İbn Arabşah'ın verdiği bilgiler diğer kaynaklarla açıkça çelişir. Yine de İbn Arabşah'ın verdiği bilgiler şöyle özetlenebilir: Timur, Sistan sınırları içerisindeki bir bölgede açlıktan dolayı koyun çalmak zorunda kalır. Koyunu çaldığı esnada bir çoban tarafından farkedilir. Çoban, Timur'u iki yerinden yaralar. Bu yaralanma Timur'un aksak kalmasının sebebi olarak zikredilir. Daha sonra çoban, Timur'u yakalayarak Kert hükümdarı Melik Hüseyin'e getirir. Melik Hüseyin, Timur'un kırbaçlanıp çarmıha gerilmesi emrini verir. Fakat Kert hükümdarı Melik Hüseyin'in oğlu Melik Gıyâseddin arabulucuk yapıp babasından onu öldürmemesini rica eder. Kert hükümdarı Melik Hüseyin oğluna bu davranışının doğru olmadığını belirtse de Melik Gıyâseddin ısrar edince Melik Hüseyin, Timur'u Melik Gıyâseddin'in hizmetine bırakır. Melik Gıyâseddin, daha sonra Timur'un yaralarını

⁹⁶ İqtidar Husain Siddiqui, "Kert", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/297.

⁹⁷ Barlas boyuna mensup olan bu emir, Timur'un akrabalarındandır. Özellikle Timur'un saltanat mücadelesi verdiği dönemde önemli katkılar sağlayan Caku Barlas, ilerleyen yıllarda önemli mevkilere getirildi. Hakkında detaylı bilgi için bk. [Ali Rıza Yağlı, "Timurlu Devleti Emirleri I-Barlas Boyu: Caku Barlas", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 32 (2020 Bahar), 221-232].

⁹⁸ Yezdî, Zafernâme, 77.

tedavi ettirip hizmetine alır. Timur, onun en önemli adamlarından biri haline gelir. Timur, Melik Gıyâseddin'in hizmetinde çalışırken ününü günden güne artırır. Sistan darugası isyana kalkıştığı zaman Melik Gıyâseddin onun emrine birlikler verip bu isyanı bastırmasını ister. Aradığı fırsatı yakalayan Timur, isyanı bastırmaya gidip o bölgeyi kontrol altına alınca daha sonra kendi de isyan eder. İbn Arabşah, Timur'un Melik Hüseyin ölünceye ve Melik Gıyâseddin'in tahta çıkışına kadar Kertlerin hizmetinde kaldığını daha sonra müstakil hareket etmeye başlayarak Mâverâünnehir'e geçtiğini nakleder. Bunun üzerine Melik Gıyâseddin onu durdurmak için peşinden ordu gönderse de yakalayamaz.⁹⁹

Timurlu tarihçilerinin eserlerinde ise münasebetlerin başlangıcı Timur'un Emir Hüseyin ile mücadele ettiği döneme rastlar. Şâmî'ye göre Timur, adamlarından Emir Caku'yu Herat Meliki Muizzüddin Hüseyin'e gönderip Kert hükümdarının tutumunu öğrenmek istedi. Melik Hüseyin, Timur'un elçisini oldukça güzel bir şekilde karşıladı ve çeşitli hediyeler sundu. Ayrıca Timur ile görüşmek istediğini, bu görüşmeyle birlikte aralarındaki dostluğun artacağını bildirdi. Melik Hüseyin, Timur'u Serahs'a davet edip yüz yüze bir görüşme gerçekleştirip antlaşma yapmak istiyordu.¹⁰⁰ Yezdî'ye göre ise görüşme talebinin Timur'dan geldiği onun ağzından şöyle ifade edilir: *"Ben Serahs taraflarına geleceğim. Eğer Cenâb-ı Melik o taraftan gelirlerse birbirimizi görüp aramızda bir anlaşma yapmamız hayırlı olurdu"*.¹⁰¹ Neticede Timur'un adamı Emir Caku, Herat'a varınca Melik Hüseyin tarafından güzel bir şekilde ağırlandı ve bir müddet Herat'ta kaldıktan sonra tekrar Timur'un huzuruna geldi. Emir Caku'dan Melik Hüseyin'le gerçekleştirdiği görüşme hakkında bilgi alan Timur, Melik Hüseyin'in iyi davranışını işitmesine rağmen yine de tedbiri elden bırakmadı. Daha önce Hacı Barlas'ın önerisiyle Herat'a uğrayan Timur, Melik'i gözlemlemiş ve güvenilmeyecek bir kişi olduğu sonucuna ulaşmıştı. Bu yüzden Emir Caku'ya gösterilen iyi karşılamayı tereddütlerle karşılayan Timur, Melik Hüseyin'e cevaben oğlu Cihangir'i, adamlarından Mübarekşah Senceri ile birlikte Melik Hüseyin'e göndererek şu mesajı ilettiler: *"Biz melik cenaplarının gönlünde iyilikten başka bir şey olmadığını biliyoruz. Bu yüzden oğlumu hizmetine gönderdim. Biz bu vilayette kalacak değiliz. Kendi topraklarımıza dönmek niyetindeyim ama gittiğimizde dahi kendi ailemizden birkaçını bu vilayette bırakacağız. Sizin geride bıraktıklarımızla ilgilenip inâyet ve şefkatınızı esirgemeyeceğinizi ümit ediyoruz"*.¹⁰²

Ahat Andican'a göre Timur'un Melik Hüseyin'in huzuruna oğlu Cihangir'i gönderme nedeni Emir Hüseyin'e karşı mücadelesinde Kert hükümdarı Melik

⁹⁹İbn Arabşah, Tamerlane or Timur The Great Amir, çev. J. H. Sanders (Londra: Luzac & Co., 1936), 6-7.

¹⁰⁰ Şâmî, Zafernâme, 51-52.

¹⁰¹ Yezdî, Zafernâme, 77.

¹⁰² Yezdî, Zafernâme, 77; Şâmî, Zafernâme, 51-52.

Hüseyin'in desteğini sağlamaktı. Timur, oğlunu bu amaç doğrultusunda Kert hükümdarına rehin gönderip, karşılığında gereken desteği almayı başardı.¹⁰³

Kert hükümdarı Melik Hüseyin, 38 yıllık saltanatın ardından hastalandı ve daha sonra 1370 yılının Mayıs ayında hayatını kaybetti. Melik Hüseyin döneminde Timur'la ilişkilerin nispeten barışçıl düzeyde ilerlediği söylenebilir. Melik Hüseyin'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Gıyâseddin Pir Ali, babasının sahip olduğu siyasî zekâdan yoksun bir kişiydi. Aradaki ilişkileri iyi bir şekilde sürdüremedi ve Timur'a karşı yaptığı hatalarla kendi sonunu hazırladı.¹⁰⁴

Kert devletinin komşularından olan Serbedârîler Şii idiler. Serbedârî lideri Hâce Ali Müeyyed, Horasan'da hâkimiyetini güçlü bir şekilde tesis etmiş bulunmasına rağmen dini sâiklerle Horasan'ın tamamına göz dikeyor ve Şii mezhebini Horasan'ın tamamına yaymak istiyordu. Sebzevar halkı Şii iken,¹⁰⁵ Nişabur halkı aslen Sünni idi. Ama Nişaburlular liderleri Hâce Ali Müeyyed'in faaliyetleri sayesinde Şiileşme eğilimi gösteriyorlardı. Hatta halktan bazı kişiler mehdinin gelmesinin yakın olduğuna inanarak mehdinin bineceği atı süslüyorlardı. Buna karşılık Kertler Hanefi mezhebine bağlıydı. Herat uleması da Nizâmîye medreselerindeki ulemanın tasdikiyle Melik Gıyâseddin'e Şiiler üzerine sefer yapması yönünde fetva verdi.¹⁰⁶ Herat ulemasının fetvası ile aradığı bahaneyi bulan Gıyâseddin, Serbedârîleri tedip etmek üzere Nişabur'a yürüdü. Gıyâseddin'i Serbedârîler üzerine saldırmaya iten diğer bir husus ise Gıyâseddin'in inşa ettirdiği Ferhâd-ı Cerd isimli bir kaleydi. Gıyâseddin, Hâce Ali Müeyyed'den kaçan Derviş Aziz'in¹⁰⁷ müridlerine sahip çıkarak onları bu kaleye yerleştirdi.¹⁰⁸ Daha sonra Serbedârîler kaleye saldırı gerçekleştirip tahrip ettiler. Savaşın sebeplerinden biri de bu olay oldu.¹⁰⁹

Gıyâseddin'in Nişabur'u kuşatmaya geldiğini duyan Hâce Ali Müeyyed, Kert ordusunu karşılamak üzere Serbedârî ordusunu gönderdi. Kert ordusunu şehrin dışında karşılayan Serbedârîler meydan muharebesinde başarılı olamayarak kaleye döndüler. Kuşatmadan sonuç elde edemeyeceğini anlayan Kert ordusu çareyi kuşatmayı kaldırıp

¹⁰³ Andican, Emir Timur, 154-155.

¹⁰⁴ Coşkun, Herat'tan Yükselen Işık, 200-201.

¹⁰⁵ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Derya Coşkun, "Şî'a'nın Omuzlarında Yükselen Şehir: Sebzevar", Ortaçağ Araştırmaları Dergisi 2/1 (Haziran 2019).

¹⁰⁶ Hâfiz- ı Ebrû, Zübdetü't-Tevârîh (Tahran: Vezâret-i Ferheng u İrşâd-i İslâmî, 1380), 1/451.

¹⁰⁷ Serbedârî hareketinin önderlerinden Şeyh Hasan Cevrî'nin müritlerindendir. Derviş Aziz, ilk başta Hâce Ali Müeyyed'le ortak hareket etmiştir. Serbedârîlerin dini kanadını Derviş Aziz üstlenmiş, siyasi işlerden de Hâce Ali Müeyyed sorumlu olmuştur. Fakat ikili arasında ilerleyen dönemde anlaşmazlık meydana gelmiştir. Hâce Ali Müeyyed, Derviş Aziz'e tuzak kurup onu öldürtmüştür. Derviş Aziz'in kellesini Sebzevar'da astıran Hâce Ali Müeyyed, bununla da yetinmeyip Serbedârî hareketinin önderlerinden Şeyh Halife ve Şeyh Hasan Cevrî'nin mezarlarını yıktırması, müritlerinin gücünü kırmaya çabalamıştır. [Derya Coşkun, *Serbedârî Devleti'nin Siyasî, İctimai ve İktisadî Tarihi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 61-63.

¹⁰⁸ Şahin, Serbedârîler, 302.

¹⁰⁹ Hâfiz-ı Ebrû, Penç Risâle-i Târihî der bere-i Havâdis-i Deverân-ı Emîr Timur: Cinqopuscules de Hâfiz -i Abru Concernant l'histoire de l'Ira, çev. Felix Tauer (Prague: Ferhengistan-ı Ulum-ı Çekoslov 1958), 52.

Herat'a dönmekte buldu. Fakat Nişabur'u ele geçirme planlarından vazgeçmeyen Melik Gıyâseddin, bir kez daha harekete geçerek tekrar Nişabur'u kuşattı. Hâce Ali Müeyyed, Sebzevar'da olduğundan savaşa bizzat katılamasa da halkı örgütleyip mücadele emri verdi. İlk savaşta olduğu gibi önce bir meydan savaşı, ardından kale muhasarası şekline dönüşen bu savaşta da istediği sonucu alamayan Gıyâseddin, etrafı yakıp yıkarak bir nevi bu başarısızlığın intikamını aldı.¹¹⁰

Kertler, iki başarısız seferin ardından üçüncü defa da Nişabur'u kuşattılar. Önceki iki sefere nazaran şiddetlerini daha da artıran Kertler, Nişabur ve çevresine ciddi zarar verdiler. Hatta 100-200 yıllık ceviz ağaçlarını bile yerlerinden söküp attılar. Bağları, bahçeleri imaretleri yerle bir ettiler. Kuşatmanın sürdüğü sıralarda Mazenderan'daki yerel hanedanlardan Çelavîlere mensup İskender Şeyhî, Herat'a gelip Kertlere sığındı. Emir Afrasiyab Çelavî'nin oğlu olan İskender Şeyhî'nin Herat'a sığınmasının nedeni Mazenderan'daki Maraşî hanedanından Seyyid Kıvâmüddin'in Mazenderan'ı işgal edip Emir Afrasiyab Çelavî'yi öldürmesiydi. Maraşîlerin elinden kurtulmayı başaran İskender Şeyhî, bir müddet Firuzkuh'ta saklandı. Daha sonra Horasan'a gidip Şeyh Hasan'ın halifesi olarak tanınan Derviş Rükneddin'le görüştü. İkili aralarında uzlaşıp birlikte hareket etme kararı aldılar. Hâce Ali Müeyyed, bu gelişmeden son derece rahatsız oldu. Hâce Ali Müeyyed, ikilinin ittifakını başlamadan bitirmek üzere harekete geçince, Derviş Rükneddin Fars'a gidip Muzafferî hükümdarı Şah Şücâ'ya sığındı. Şah Şücâ, Derviş Rükneddin'i son derece iyi karşıladı.¹¹¹ İskender Şeyhî ise 1000 atıyla Herat'a gitti. Melik Gıyâseddin, İskender Şeyhî'yi güzel şekilde ağırlayıp, değerli mekânları onun idaresine bıraktı. Fuşenc Gurları ve diğer bazı bölgelerin vergileri de İskender Şeyhî'ye tahsis edildi. Bahar gelince Kert ordusu yeniden toparlandı ve bir kez daha Nişabur seferine çıkıldı. Bu sefere İskender Şeyhî de katılıp Kert ordusuna oldukça katkı sağladı. Astrabad yöneticisi Emir Veli ile de ittifak kurdular. Serbedârîleri iki cephede vurma planı yaptılar. Buna göre Emir Veli Mazenderan'dan gelip Sebzevar'ı kuşatacak, aynı esnada Nişabur'u da Kertler kuşatacaktı. Emir Veli, Sebzevar'ı alamadan geri döndüyse de Kert ordusu nihayet Nişabur'u ele geçirmeyi başardı ve Nişabur fethedildi. Melik Gıyâseddin fethedilen Nişabur'u İskender Şeyhi'ye tahsis etti ve Herat'a döndü.¹¹²

Derviş Rükneddin, Gıyâseddin'in Nişabur'u İskender Şeyhî'ye verdiğini öğrenince Nişabur'a geldi. Nişabur'da İskender Şeyhî ile yarım kalan ittifaklarını yeniden yürürlüğe koydular. İkili Serbedârîlerin elindeki Sebzevar'ı ele geçirmeye niyetlendi. Nişabur ordusuna karşı koyamayan Hâce Ali Müeyyed, Mazenderan'a gidip Emir Veli'ye sığındı. İskender Şeyhî ve Derviş Rükneddin Sebzevar'ı ele geçince

¹¹⁰ Hâfız-ı Ebrû, Zübdetü't-Tevârîh, 1/451-452; Coşkun, Herat'tan Yükselen Işık, 203-204.

¹¹¹ Derya Coşkun'a göre Şah Şücâ'nın Derviş Rükneddin'i iyi karşılamasının nedeni kendi topraklarında görülebilecek muhtemel Serbedârî hareketlerine karşı önlem almaktır. Şah Şücâ, Hâce Ali Müeyyed'in güçlenmemesi adına Derviş Rükneddin'e önemli yardımlarda bulundu. (Coşkun, *Serbedârî Devleti*, 92).

¹¹² Hâfız-ı Ebrû, Zübdetü't-Tevârîh, 1/453, 502.

müstakil hükümdarlar gibi hareket etmeye başladılar. Bununla da yetinmeyip Melik Gıyâseddin'e itaatten çıktılar. Hâce Ali Müeyyed, Emir Veli ile birlikte Sebzevar'ı kuşatmak üzere harekete geçince Melik Gıyâseddin de Nişabur üzerine yürüdü. Melik Gıyâseddin, Nişabur'u kuşattığında Derviş Rükneddin ve İskender Şeyhî Sebzevar'da olduklarından şehri savunması için asker göndermekle yetindiler.

İki şehri de savunamayan İskender Şeyhî ve Derviş Rükneddin, çaresizce kaçmak zorunda kaldılar. Hâce Ali Müeyyed, Emir Veli'nin yardımıyla tekrar Sebzevar'da hâkimiyeti elde ederken İskender Şeyhî, Melik Gıyâseddin'in yanına gelerek af diledi. Melik Gıyâseddin, İskender Şeyhî'yi bağışlayarak Herat'a gönderdi. Nişabur'u ise Şeyh Yahya'ya bağışladı.¹¹³

Kert ordusu defalarca Serbedârîler üzerine sefer düzenlediğinden hem Kertler hem de Horasan harap oldu. Gıyâseddin'in siyasi hırsı, mezhep fanatizmi ve Şii nefreti yüzünden sürekli Serbedârîlerle çatışma halinde olması orduyu yıprattı, ekonomiyi zayıflattı ve halkın beline yük bindirdi. Uzun ve yorucu bu seferlerde Kert hazineleri gereksiz yere harcandı. Kert ordusu da çok zayıt verdi. Kert ahalisi ise bu seferlerden en büyük darbeyi yiyen kesim oldu. Bütün bunlardan usanan Kert ahalisi Gıyâseddin'den yüz çevirdi ve adeta yeni bir kurtarıcıyı bekler hale geldi. Horasan'daki Şiiler de Gıyâseddin'in bu tavırlarından son derece rahatsızdı.

Melik Gıyâseddin'in veziri Hâce Muîneddin Câmî (Ebu'l-Makârîm) gizlice Timur'la iletişime geçti. Hâce Muîneddin, Timur'a Horasan'ı fethinde yardımcı olacağını ve Horasan soylularının da desteğini sağlayacağı sözünü verdi.¹¹⁴ Hâce Muîneddin, Timur'a mektubunda halkın mutluluğu ve güvenliğinin Timur'un saltanatında gerçekleşeceğini söyledi. Timur'un Mâverâünnehir'e hakim olduğunu, bundan sonra teveccühünü Horasan topraklarına çevirmesi yönünde dualar etti. Ayrıca mektubundaki arzuların sadece kendi arzuları olmadığını, bilakis Horasan halkının da hemfikir olduğunu belirtti. Açıkça Vezir, Timur'u Herat'ın fethi konusunda cesaretlendirdi. Vezir, Timur'a gönderdiği ikinci mektubunda ise kendisinin Ahmed-i Câmî¹¹⁵ nin soyundan geldiğini, Ahmed-i Câmî'nin mürşidliği sayesinde Selçuklu

¹¹³ Hâfiz-ı Ebrû, Penç Risâle, 56-58.

¹¹⁴ Shivan Mahendrarajah, "Tamerlane's Conquest of Herat and The Politics of Notables", *Studia Iranica*, Paris, 46/1 (2017), 51.

¹¹⁵ Keşmir'in Namek köyünde 1049 yılında dünyaya gelen Ahmed-i Câm, Câm vilayetinde adını duyurduğundan dolayı bu isimle tanındı. Ahmed-i Câm, sefâhatla geçirdiği gençliğinin ardından dine yöneldi. Bizd ve Namek dağlarında on sekiz yıllık bir uzletin ardından Horasan'a dönerek halkı irşada başladı. Ortodoks İslam'ın temsilcisi olan Ahmed, sufilerin İslam'a uymayan davranışlarını tenkit etti. Ebû Said Ebu'l-Hayr'a dayanan bir tasavvufi geleneğe bağlı olan Ahmed'in, üstadı Ebû Tahir idi. Ahmed-i Câm sayesinde binlerce insanın İslamı kabul ettiği belirtilir. 1141 yılında Câm şehrindeki Mehdâbâd'da vefat etti. Ahmed-i Câmî, şahsi olarak bir tarikat meydana getirmedi fakat oğulları ve torunları onun anısını devam ettirdiler ve böylece Câmîye tarikatının ortaya çıkmasını sağladılar. [Süleyman Uludağ, "Cami, Ahmed-i Nameki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 7/99100; Shivan Mahendrarajah, "A Revised History of Mongol, Kart, and Timurid Patronage of The Shrine of Shaykh Al-Islam Ahmad-i Jam", *Journal of the British Institute of Persian Studies*, 54/2 (2017), 109-110]. Ayrıca bk. [Süleyman Uludağ, "Camiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/136-137].

Sultanı Sencer'in büyük bir hükümdar olduğundan bahsetti. Bu hikâyeyi örnek gösterip Timur'un da bir mürşide ihtiyacı olduğu mesajını verdi.¹¹⁶ Vezir Muîneddin, Kert hükümdarı Gıyâseddin Muhammed'in ve Ahmed-i Câm'in soyundan gelen Şihâbeddin İsmail'in çocuklarının evliliğinden dünyaya gelmişti. Yani Vezir ana tarafından Kert hanedanına, baba tarafından Câm sufilerine ulaşan bir soydan geliyordu. Kert hanedanı ile Câm sufilerinin ilişkileri Kert hanedanının kuruluşunun ilk dönemlerine kadar uzanır.¹¹⁷

Vezir Muîneddin'in mektuplarından sonra Timur'a mektup gönderen bir başka isim ise Câm sufilerinden Mevlâna Zeynüddin Ebûbekir Tayabâdî idi. Tayabâdî, Timur'a mektup göndermeden önce Kert hükümdarı Gıyâseddin'e bir nasihatnâme göndermiş, bu nasihatnâmede sert ifadeler kullanarak hükümdara sitemini belli etmişti. Bu sitemin nedeni Tayabâdî'nin, Gıyâseddin'in saltanatı döneminde geri plana atılmasından kaynaklanıyordu. Tayabâdî, Melik Hüseyin zamanında hükümdarın önem verdiği ve fikrini aldığı kişilerden biriydi. Bunun yanında Tayabâdî de hükümdardan aldığı güçle Horasan'da etkisini gösteriyordu. Fakat Gıyâseddin tahta geçince Tayabâdî'ye eskisi kadar önem verilmez oldu. Buna ilave olarak Tayabâdî'nin yazdığı mektuba îtimad edilmemesi Tayabâdî'nin Gıyâseddin'den yüz çevirip Timur'a yönelmesinde önemli bir faktördü.¹¹⁸

Tayabâdî, Timur'a mektubunda kendisinin Ahmed-i Câmî'nin soyundan geldiğini, mürşidinin de Ebû Said Ebu'l-Hayr olduğunu dile getirdikten sonra Kehf suresinden Musa ve Hızır kıssasına atıf yaptı.¹¹⁹ Kıssada geçen iki yetim çocuğu, Ebû Said Ebu'l-Hayr ve Ahmed-i Câmî'ye yoran Tayabâdî, bu yetim çocukların soyunun devam ettiğini, yardım ve inâyete muhtaç olduklarını dile getirdi. Tayabâdî, bu örneği vermekle Timur'un yardımını beklediğini açık bir şekilde ifade etti. Vezir Muîneddin'in mektubunun ardından Tayabâdî'nin mektubunun gelmesi de dikkate değerdir. Bu mektuplar ana fikir olarak benzer içeriklere sahipti ve adeta birbirlerini tamamlıyordu.¹²⁰ Vezir Muîneddin siyaset ve bürokrasiyi temsil ederken, Tayabâdî ise mutasavvıfları temsil ediyordu. Câm sufilerinin halk üzerindeki etkisi de düşünüldüğünde bu durum Timur'a son derece avantaj sağladı.

Timur, 1376/1377 yılı dolaylarında Melik Gıyâseddin'e elçi gönderip aralarında dostluğun var olduğunu, bunun devam etmesini istediğini belirten bir mektup yolladı.

¹¹⁶ Mahendrarajah, "Tamerlane's Conquest of Herat, 61-62.

¹¹⁷ Mahendrarajah, "A Revised History of Mongol", 113-115; Vezir Muîneddin, vezirliğin yanında sadaret görevini de üstlenmişti. Dini konularda en yetkili kurum olan sadaret kurumunun Timurlulardan Kertlere geçmiş olabileceği düşünülmektedir. Muîneddin'in 1380 yılında ölümünün ardından sadaret kurumunun başına oğlu Şeyh Ziyâeddin Yusuf geçti. [Musa Şamil Yüksel, "Timurlulardan Safevilere Sadaret", Timurlu Tarihine Adanmış Bir Ömür Doğumunun 75. Doğum Yılında Prof. Dr. İsmail Aka'ya Armağan, ed. Musa Şamil Yüksel (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2017), 68-69].

¹¹⁸ Mahendrarajah, "Tamerlane's Conquest of Herat", 69; Lawrence G. Potter, "Moğollar Sonrası İran'da Sufiler ve Sultanlar", çev. Hanifi Şahin, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi 28 (2011), 239-240.

¹¹⁹ Ayrıca bk. el-Kehf 18/60-82.

¹²⁰ Mahendrarajah, "Tamerlane's Conquest of Herat", 63-71.

Melik Gıyâseddin, elçiyi oldukça iyi karşılayarak çeşitli hediyeler takdim etti ve oğlu Pir Muhammed'i dostluklarının bir nişanesi olması için Timur'un hizmetine gönderdi. Timur, huzuruna gelen Pir Muhammed'i kendi yeğeni Sevinç Kutluk Ağa ile nişanladı. Daha sonra Harezm seferine Pir Muhammed'i de yanında götürdü. Seferden dönünce Pir Muhammed ile yeğeni Sevinç Kutluk Ağa'nın düğününü yaptırdı. Daha sonra Pir Muhammed'i, babası Melik Gıyâseddin'i görmesi için Herat'a gönderen Timur, Pir Muhammed'in ardından Sevinç Kutluk Ağa'yı devletin ileri gelenleriyle birlikte Herat'a gönderdi. Gelin heyetinin geldiğini öğrenen Melik Gıyâseddin onları yolda karşıladı. Daha sonra şehri bir ucundan diğer ucuna kadar düğün için süsletip düğün hazırlıklarıyla meşgul oldu. Hazırlıkların bitmesinin ardından ihtişamlı bir düğün yaptırıp günlerce süren eğlenceler tertip etti.¹²¹

Timur, Harezm seferinden sonra büyük kurultay toplayacaktı. Bu yüzden Melik Gıyâseddin'e de haber yollanarak kurultayda hazır bulunması emredildi.¹²² Kurultaya katılmak istemeyen Melik Gıyâseddin, Timur'un yakın adamlarından Emir Hacı Seyfeddin'in Herat'a gelmesini, o geldikten sonra kurultaya geleceğini söyleyerek zaman kazanmaya çalıştı. Bunun üzerine Emir Hacı Seyfeddin, Herat'a geldi. Melik Gıyâseddin, Seyfeddin'i güzel bir şekilde ağırladı. Fakat hemen yola çıkamayacaklarını, hazırlıklarının bitmediğini söyledi. Bu esnada Melik Gıyâseddin boş durmuyor, erzak stokluyor, inşası yarıda kalan bir kaleyi bütün gücüyle tamamlamaya çalışıyor ve daha önce şehrin dışında kalmış bağları ve mahalleleri içeri alarak giriş yollarını kapatmakla uğraşıyordu.¹²³ Bütün bu olanlara şahit olan Emir Hacı Seyfeddin, Gıyâseddin'in niyetinin farklı olduğuna bizzat şahit oldu ve Melik Gıyâseddin'e haber vermeden Herat'ı terkederek hızla Timur'un yanına döndü.¹²⁴

Timur'un Gıyâseddin'i kurultaya davet etmesi ince düşünülmüş bir stratejiydi. Gıyâseddin'in davete icabet edip kurultaya katılması bir nevî Timur'un otoritesine boyun eğmiş olduğunu kabul etmek demekti. Diğer yandan olumsuz bir cevap vermesi ise Timur'u öfkeliendirecekti. Bu yüzden Gıyâseddin, Timur'u oyalama siyaseti güdüp bir süre daha zaman kazanmaya çalıştı.¹²⁵ Timur'un bu kurultay davetinin bir başka

¹²¹ Hâfiz-ı Ebrû, Penç Risâle, 58-59; Muînüddîn Muhammed-i Zemcî İsfizârî, Ravzatu'l-Cennât fî Evsâf-i Medîneti'l-Herât (Tahran: İntişârât-ı Dâneşgâh-ı Tahran, 1339), 2/35.

¹²² İbn Arabşah'ın naklettiğine göre ise Timur, Melik Gıyâseddin'e mektup yollayarak kendisine itaat etmesini, istediği şeyleri huzuruna göndermesini, eğer reddederse ordusuyla gelip onu ezip geçeceğini haber verdi. Melik Gıyâseddin şöyle cevap verdi: "*Peygamberin ashabına yemin olsun ki! Sen benim hizmetlimdin ve sana iyilik yaptım. Sana nezaket ve kibarlık örtüsünü serdim. Sen ihanet ettin ve katliam yaptın. Gafil avlayarak yok ettin, katliama teslim ettin, suç işledin, yapacaklarını yaptın. Seni kırbaçlanmaktan ve çarımha gerilmekten kurtardım. Eğer kibarlığı bilen bir adam olmayı reddediyorsan, köpek gibi ol!*". (İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 60-61); Hayrunnisa Alan, "Timurlular", Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları, haz. Hayrunnisa Alan-İlyas Kemaloğlu (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020), 185.

¹²³ Tayabâdî, Melik Gıyâseddin'e bu yaptığı hazırlıkların fayda etmeyeceğini ifade etse de Melik Gıyâseddin din adamlarının meliklerin işlerine karışmaması gerektiğini söyledi. Bu cevap Tayabâdî'yi son derece öfkeliendirdi. [Fasîh-i Hâfî, Mücmel-i Fasîhî, (Meşhed: Ketâbfurûşî Bâstânî, 1339), 3/113].

¹²⁴ Şâmî, Zafernâme, 98; Yezdî, Zafernâme, 124-125.

¹²⁵ Roux, Aksak Timur, 86.

boyutu ise Gıyâseddin'in Serbedârîlere karşı düzenlediği seferlerin Kert hanedanını zayıf düşürmesiydi. Bölgede yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Timur, bölgenin harap bir halde olduğunu çok iyi biliyor ve bölgeye gelmek için meşru bir sebep arıyordu. Nitekim Gıyâseddin, Timur'un davetine icabet etmeyerek Timur'un Herat üzerine sefere çıkmasını meşrulaştırdı. Bütün bu yaşananları takip eden Timur ise Mâverâünnehir'deki işleri yoluna koymuş ve artık Horasan'a göz dikmesinde bir engel kalmamıştı. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Timur, kurultay bahanesiyle Kertleri itaat altına almayı kafasına koydu.

4.2.2. Timur'un Kert Seferi

Timur, Herat'a sefere çıkmayı kararlaştırdığında Cankurbanlı Ali Bey'in huzuruna gelmesini emretti. Timur, Ali Bey huzuruna çıkınca bahar gelmeden önce hazır olmasını emretti. Ali Bey, Timur'a itaatini sunup, öncü birlikleri idare etmeyi teklif etti.¹²⁶ Timur, Ali Bey'in bu teklifini kabul ettikten sonra sefer hazırlıklarına başladı. Oğlu Miranşah'ı Horasan'a tayin etti. O dönem 14 yaşında olan Miranşah'ın yanına Hacı Barlas, Hacı Seyfeddin, Ak Buga ve diğer güvendiği emirleri kattı. 50 bölük askeri (tahmini 25 bin asker) şehzadenin emrine verip Horasan'a gönderdi. Miranşah ordusuyla Horasan'a yöneldi ve nehri geçip kışı Belh'de geçirdi. Kışın yavaş yavaş etkisini kaybetmesiyle Miranşah, Badgis'e¹²⁷ ordu sevk edip bölgeyi yağmalattı. Pek çok mal mülk ele geçirdi.¹²⁸ Badgis'te ikamet eden Moğolları sürüp Belh ile Andhud arası bir mevkide konakladı.¹²⁹

Timur, 1381 yılının Şubat ayında kalabalık bir orduyla yola çıktı. Nehri geçtikten sonra Anhdud şehrine uğradı. Burada döneminin ünlü velîlerinden Baba Sengü'ye uğradı. Baba Sengü, bu sırada kendinden geçmiş bir haldeydi. Baba Sengü, Timur içeri girince elinde tuttuğu koyun göğsünü ona verdi. Timur, bu göğsü eline alıp şöyle dedi: "*Horasan dünyanın göğsüdür ve Tanrı onu bize vermiştir*". Timur, bir süre Baba Sengü'nün dergâhında kaldıktan sonra yoluna devam etti. Yoldayken Timur'un huzuruna Serahs hâkimi Melik Muhammed¹³⁰ gelip itaatini bildirdi.¹³¹

¹²⁶ Şâmî, Zafernâme, 98.

¹²⁷ Afganistan'ın kuzeybatı kısımlarını belirtmek için o dönemde kullanılan isimdir. (W. Barthold, "Herat ve Herirûd Boyu", Tarih Dergisi 27 (Haziran 2011), 179.

¹²⁸ Yezdî, Zafernâme, 125.

¹²⁹ Hesamipour, *el-Fuşencî*, 69.

¹³⁰ Kert hükümdarı Melik Hüseyin, vasiyeti gereği Serahs şehrinin idaresini küçük oğlu Melik Muhammed'e bırakmış ve bu konuda bir ihtilafın çıkmaması adına veliahtı Melik Gıyâseddin'den de söz almıştı. Melik Muhammed'in ilerleyen yıllarda ağabeyiyle arası açılınca, ağabeyinin adını hutbelerden kaldırıp, müstakil şekilde hareket etmeye başladı. Bunun üzerine Melik Gıyâseddin, Serahs üzerine sefere çıktı. (Hâfiz-ı Ebrû, Penç Risâle, 51). Serahs'ı kuşatan Gıyâseddin istediği sonucu bir türlü alamadı, bununla birlikte havanın soğuması da kuşatmayı daha da zorlaştırdı. Bu yüzden ordusundan birçok asker hava koşullarına dayanamayıp hayatını kaybedince, Gıyâseddin kuşatmayı kaldırıp tekrar Herat'a dönmek zorunda kalmıştı. Melik Muhammed'in Timur'a iltica etmesinin nedenlerinden biri de muhtemelen

Ali Bey, verdiği sözde durmayarak Timur'un ordusuna katılmadı. Timur, haber yollayıp gecikmeden gelmesini emretti. Fakat Ali Bey gelmediği gibi gelen elçiyi de alıkoydu.¹³² Timur, Kusuy'a varınca Pehlivan Mehdî Kusûyî hemen huzuruna koştu ve Timur'a itaatini bildirdi.¹³³ Timur, Kusuy ve Câm bölgesine ilerleyip Nişabur'daki Kert ordusunun Gıyâseddin'e katılmasını engelledi.¹³⁴ Daha sonra Mevlâna Zeynüddin Ebû Bekir Tayabâdî'nin dergâhına gitti.

Tayabâdî'ye elçi yollayan Timur, onunla görüşmek istediğini, huzuruna gelmesini rica etti. Mesajı alan Tayabâdî, Timur'la bir işinin olmadığını söyledi. Bunun üzerine Timur bizzat gidip Tayabâdî'yi ziyaret etti.¹³⁵ İbn Arabşah, Timur'un şeyhin yanına geldiğinde şeyhin zikirden başını kaldırmadığını, Timur ona doğru ilerleyince ayağa kalktığını belirtir. Timur'un eğilerek yüzünü eğdiğini ve yaşlı adamın ellerini onun sırtına koyduğunu söyleyip Timur'un *"Eğer şeyh ellerini hemen sırtımdan çekmeseydi, kırıldığını düşüncektim. Göğün yeryüzüne düştüğünü ve gök ile yer arasında ezilip kaldığını sanmıştım"* dediğini aktarır.¹³⁶ Tayabâdî, Timur'a görüşme sırasında sık sık nasihatlerde bulununca, Timur bu tür nasihatleri neden Melik Gıyâseddin'e de yapmadığını sordu. Tayabâdî ise Melik Gıyâseddin'e çok nasihat ettiğini ama kendisini dinlemediğini, bu yüzden Tanrı'nın Timur'u seçtiğini söyledi. Tayabâdî, eğer kendi tavsiyelerini dinlemezse Timur'un başından musibetlerin eksik olmayacağını söyledi.¹³⁷ Tayabâdî'nin huzurundan mutlu bir şekilde ayrılan Timur, Tayabâdî'nin söylediği sözleri hatırlayıp gururlanarak şöyle söyledi: *"Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki artık ben dünyanın efendisiyim"*.¹³⁸

Tayabâdî, Timur'la görüşmesinde onu oldukça etkiledi. Timurlu tarihçilerinden olan Hâfız-ı Ebrû, Timur'un hükümdarlığı boyunca her ne vakit bir zâhidin, dervişin yanına gittiğinde onların kendisinden korktuklarını hissedebildiğini, ama Tayabâdî'nin korkmadığını belirtir. Tayabâdî, Timur'dan Herat'ta yağma yapmamasını rica etti. Bunun karşılığında da Herat halkının direnmemesini sağlayarak desteğini verdi.¹³⁹

ağabeyiyle arasında yaşanan bu taht mücadelesiydi. (Coşkun, Herat'tan Yükselen Işık, 201-202; Hâfız-ı Ebrû, Zübdetü't-Tevârîh, 1/450).

¹³¹ Yezdî, Zafernâme, 126.

¹³² Şâmî, Zafernâme, 99; Yezdî, Zafernâme, 126.

¹³³ Fasîh-i Hâfî, Mücmel-i Fasîhî, 3/116.

¹³⁴ Mustafa Şahin, *Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar) (961-1507)*, (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 156.

¹³⁵ İsmail Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiiilik", Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka", ed. E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 2/409.

¹³⁶ İbn Arabşah, Tamerlane, 22.

¹³⁷ İsfizârî, Ravzatu'l-Cennât, 2/37; Fasîh-i Hâfî, Mücmel-i Fasîhî, 3/116; Coşkun, Herat'tan Yükselen Işık, 209; İsmail Aka, "Timur, Din ve Ulemâ", XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 09-13 Eylül 2002), 109; Musa Şamil Yüksel, "Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din", Tarih İncelemeleri Dergisi 23/1 (Temmuz 2008), 242.

¹³⁸ İbn Arabşah, Tamerlane, 22.

¹³⁹ Mahendrarajah, "Tamerlane's Conquest of Herat", 67; Tayabâdî, 1389 yılında Nimruz'da vefat etti. [Abdülhuseyn Nevâî, Ricâl-i Kitâb-ı Habîbü's-Siyer (Tahran: Encümen-i Âsâr-u Mefâhîr-i Ferhengî 1379, 90)].

Ali Bey'in orduya katılmamasına ek olarak Fuşenc Kalesi de itaat etmedi.¹⁴⁰ Timur bu yüzden öncelikle Fuşenc'le ilgilenmek zorunda kaldı. Fuşenc Kalesi sarp bir kale olmasının yanında, önünde büyük hendekler bulunuyordu. Hendeklerin içi de suyla çevriliydi. Bu yüzden ordunun geçişi mümkün olmuyordu. Bu nedenle Timur, yaklaşık üç gün boyunca hendekleri aşmak için muhasara aletlerinin yapımını bekledi. Hazırlıklar bitince saldırıya geçtiler. Kaleden gelen yoğun ok atışlarına rağmen Timurlu ordusu sur dibine ulaşmayı bildi. Timur, askerlerini cesaretlendirmek maksadıyla kalenin ön taraflarına kadar gidip askerlerine moral verdi. Yoğun ok atışlarının arasında ilerleyen Timur'un kalkanına da iki tane ok isabet etti. Timur'un ordusundaki bahadırlar ilerleyip surlara tırmandılar. Kale kapısının açılmasıyla ordunun büyük kısmı içeri girmeyi başardı. Döneminin dayanıklı kalelerinden olan Fuşenc Kalesi'nin ele geçirilmesiyle birlikte Horasan'da Timur'un eline geçen ilk kale oldu.¹⁴¹

4.2.2.1. Herat'ın Ele Geçirilmesi

Timur, Fuşenc Kalesi'ni ele geçirdikten sonra yönünü Herat'a doğru çevirdi. Daha önce yapılan kurultaya katılmayan ve Timur'u oyalayan Melik Gıyâseddin bu süre zarfında savunma hazırlıklarıyla meşgul oldu. Fakat savunma hazırlığı yaptığı günlerde dahî zevk u safâdan geri kalmadı ve eğlenceler durmaksızın devam etti. Onun bu davranışları halkın nazarında büyük bir hayal kırıklığı oluşturdu.¹⁴² Bu ortamın oluşmasında Timur'un uyguladığı casusluk faaliyetlerinin de rolü çok büyüktü. Casuslar, önceden bölgeye gelerek Timur'un lehine ve Gıyâseddin'in aleyhine propagandaya başlamış ve Horasan halkı duruma alıştırmıştı.¹⁴³ Tayabâdî'nin de Timur'dan yana durması oldukça etkili oldu. Tüm bunlar Timur'a psikolojik anlamda büyük bir güç veriyordu.

Gıyâseddin'in Timur'a karşı meydan savaşı yapmak için yeterli birliği yoktu. Etraftaki köylülere emir verip şehrin etrafına hendekler kazdırdı. Kendisi ise ordusuyla kaleye yerleşip Timur'u kale önünde durdurma planı yaptı.¹⁴⁴ Melik Gıyâseddin, kaleye ve içerideki orduya güvenip savaş pozisyonuna geçti. Timur da bir süre sonra Herat önlerine gelip yerleşti. Daha sonra şehrin etrafını gezip inceledi. Timur, Herat'ın durumunu analiz ettiğinde savunma planının Gıyâseddin'in fikri olduğunu anladı. Kale içindeki halkın isteksizliği de belli oluyordu.¹⁴⁵

Melik Gıyâseddin, Timur'un ordusu Herat önlerine gelip yerleştiğinde ani bir baskın yapma kararı aldı ve kaleden bir miktar askeri dışarı gönderdi. Timurlu ordusu taktik gereği Kert ordusunu kendisine çekti. Daha sonra uygun fırsatı bulunca Kert

¹⁴⁰ Şâmî, Zafernâme, 99.

¹⁴¹ Yezdî, Zafernâme, 127.

¹⁴² Coşkun, Herat'tan Yükselen Işık, 210.

¹⁴³ Roux, Aksak Timur, 85.

¹⁴⁴ İbn Arabşah, Tamerlane, 20.

¹⁴⁵ Mahendrarajah, "Tamerlane's Conquest of Herat", 51.

ordusunu püskürtüp kaleye kadar kovaladı. Melik Gıyâseddin, aynı günün gecesinde baskın için tekrar ordusunu gönderdi. Kert ordusu gece baskınına gitmesine rağmen oldukça gürültü çıkardı. Timurlu ordusu bu baskını beklediği için ses çıkarmayıp Kert ordusunun yaklaşmasını bekledi. Kert birlikleri, Timurlu ordusunu uyku anında vuracaklarını düşünüyorlardı. Timurlu ordusu, Kert birlikleri yeterince yaklaşınca saldırıya geçtiler. Kert birlikleri çaresiz kalıp kaçmak zorunda kaldı. Böylece Kert ordusunun bu hamlesi de başarısız oldu. Herat kuşatmasında Cuma vakti halkın hisarları bırakıp namaza gitmesinden istifade eden Timur, ordusuna merdivenleri surlara dayama emrini verdi.¹⁴⁶

Timurlu ordusunun asıl ilerleyişi Cuma günü gerçekleşti. Ordu ne kadar kaleyi ele geçirmek için hamleler yapsa da Heratlılar iyi savunma yapıyordu. Bu esnada Timur ise aktif şekilde ordusunu teftiş ediyor ve askerlerin arasına girip onlara cesaret veriyordu. Timur'un toplu hücum emri vermesiyle yeni saldırı başlatıldı. Ordunun bir grubu doğrudan kaleye taarruz ederken diğer bir grup ise Herat şehrinden geçen İcal nehrini takip ederek Memerri Gani Hisarı'na yüklendiler. Melik Gıyâseddin de bu esnada nehirdeki savunmayla ilgileniyordu. Yapılan iki taraflı hamle neticesini verdi ve Timur'un askerleri kaleye çıkmaya muktedir oldular. Melik Gıyâseddin ise iç kaleye çekildi.¹⁴⁷ İki bin kişi esir alınarak Timur'un huzuruna getirildi.¹⁴⁸ Timur, esirleri affedip onlarla beraber şehre haber gönderdi. Evden çıkmayanların canının bağışlanacağı, muhalefete devam edenlerin affedilmeyeceği bildirildi. Bunu duyan insanlar evlerinden dışarı adım atmadılar. Melik Gıyâseddin ise iç kalede savunma yapmayı tasarladı. Halka kendi etrafında toplanıp son bir savunma yapma çağrısı yapsa da bir sonuç alamadı.¹⁴⁹ Bunun üzerine yanında bulunan İskender Şeyhî insanlardan bazılarını asarak ibret-i âlem olsun diye meydanlarda sergilemelerini, böylece halkın çarpışmaya zorlanması gerektiğini söyledi. Gereksiz yere halkın kanını döküp insanları buna zorlamak istemeyen Melik Gıyâseddin bu fikre olumlu bakmadı. İskender Şeyhî, son çarelerinin bu olduğunu, bunu yapmazlarsa şehri savunamayacaklarını söylese de Gıyâseddin onun sözüne aldırış etmedi.¹⁵⁰

Halkı etrafında toplayamayan Melik Gıyâseddin teslim olmaktan başka bir çaresinin kalmadığını görünce Timur'a bir heyet gönderdi. Timur, gelen heyeti iyi bir şekilde ağırladı ve onları geri yollarken Melik Gıyâseddin'in kesin şekilde teslim olmasını, bunun iki taraf için de hayırlı olacağını bildirmelerini istedi. Bu heyetin içinde bulunan İskender Şeyhî'yi ise alıkoyarak ondan önemli bilgiler elde etti. Melik Gıyâseddin sonunda gelip Timur'a teslim oldu ve pişmanlığını arz etti. Timur onu

¹⁴⁶ Muînüddin Natanzî, Muntehâbü't-Tevârîh-i Muînî (Tahran: Kitâb Furûşî-yi Hayyâm, 1336), 308-309.

¹⁴⁷ Yezdî, Zafernâme, 128.

¹⁴⁸ Natanzî bu rakamı 10.000 olarak verir. (Natanzî, Muntehâbü't-Tevârîh, 309).

¹⁴⁹ Şâmî, Zafernâme, 100-101; Yezdî, Zafernâme, 128-129.

¹⁵⁰ Hâfiz-ı Ebrû, Penç Risâle, 64-65.

affetti.¹⁵¹ Timur, Gıyâseddin'e değerli bir kemer bağışladı.¹⁵² Daha sonra Timur'la Gıyâseddin beraber şehre girip iç kaleye çıktılar.¹⁵³

Kert hanedanının sahip olduğu yüklü hazineler ele geçirildi. Bu hazineler yılların birikimi bir servetti. 1381 yılının Nisan ayında gerçekleşen bu fetihle birlikte Kertler, Timur'un itaati altına girmiş oldu. Melik Gıyâseddin'in Eşkilçe Kalesi¹⁵⁴ adında bir kalesi daha vardı ve bu kaleyi oğlu yönetiyordu. Timur, Gıyâseddin'den bu kalenin teslim edilmesini istedi. Gıyâseddin, durumu oğluna bildirip teslim olmasını istedi. Şehzade itaatte kusur etmedi ve kaleyi teslim etti.¹⁵⁵ Timur, Herat'tan iki yüz kethüdâyı Şehrisebz'e gönderip oranın imarı için görevlendirdi.¹⁵⁶ Herat'ın oldukça süslü olan kapıları sökülüp Keş'e gönderildi. Herat'ta bulunan kütüphanelerden kitapların Semerkand'a, diğer birçok önemli eserlerin de Keş'e gönderilmesi emredildi.¹⁵⁷

Timur, Herat'ı fethettikten sonra Cankurbanlı Ali Bey meselesiyle ilgilenmek üzere Kelat ve Tus şehirlerine hareket etti. Buradaki işleri düzene koyduktan sonra Semerkand'a dönerken Herat'ın yönetimini yeniden Gıyâseddin'e bıraktı. Semerkand'a gittikten sonra Timur kışı geçirmek için Buhara'ya gitti. Timur, oğlu Miranşah'a Serahs'a gidip kışı orada geçirmesini emretti. Serahs, Melik Muhammed'in yönetimindeydi. Miranşah, Serahs'a gidip Melik Muhammed'i Semerkand'a yolladı.¹⁵⁸

4.2.2.2. Turşiz Kalesi'nin Fethi

Timur, 1381-1382 yılında kızı Aka Begi'yi kaybedince üzüntüsünden devlet işleriyle ilgilenmez oldu. Bu sıralarda ise Cankurbanlı Ali Bey isyan etti. Ablası Kutluk Türkan Ağa'nın telkinleriyle devlet işlerine dönen Timur, bu isyanı bastırmak üzere harekete geçti. Kelat yakınlarında ordugâhını kurdu. Melik Gıyâseddin de Herat'tan gelip Timur'un ordusuna katıldı. Kelat Kalesi çepeçevre kuşatıldıktan sonra Timur, Turşiz'e gitti. Oldukça sağlam bir kale olan Turşiz Kalesi, Sedîdîler¹⁵⁹ adında bir grubun idaresindeydi. Sedîdîler oldukça cesur savaşçılar olup, kale savunmasında

¹⁵¹ Şâmî, Zafernâme, 101; Yezdî, Zafernâme, 129.

¹⁵² Kanat-Alican, Timur, 75.

¹⁵³ Timur'la Gıyâseddin iç kaleye çıktıkları esnada Herat valisi, Gıyâseddin'in yanına sokularak kendini feda edip Timur'a suikast düzenlemeyi düşündüğünü söyledi. Fakat bu fikre Gıyâseddin razı olmayarak bu işi takdir-i ilahî'ye bırakmasını tavsiye etti. (İbn Arabşah, Tamerlane, 21).

¹⁵⁴ Herat'ın dört fersah güneybatısında bulunan bu kale Kert hükümdarları tarafından inşa ettirilmiştir (Barthold, "Herat ve Herirûd Boyu", 185); Fersah, Ortaçağ'da kullanılan ölçü birimidir. Bir fersah yaklaşık 6 km'ye denk gelir. Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Halaçoğlu, "Fersah", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/412.

¹⁵⁵ Şâmî, Zafernâme, 101; Yezdî, Zafernâme, 130.

¹⁵⁶ Hâfız-ı Ebrû, Penç Risâle, 66.

¹⁵⁷ Tuba Kalkan, *Herât ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 115.

¹⁵⁸ Yezdî, Zafernâme, 131.

¹⁵⁹ Argunlara mensup oldukları, Sedîdî adının kale komutanı Ali Şedîdî'den geldiği, bu ismin bir aşireti belirtmekten ziyade sadece bir aileyi ifade ettiği belirtilmektedir. [Hayrunnisa Alan Akbiyık, "Argun: Bir Türkmen Boyu", Tarih Dergisi 37 (Temmuz 2011), 14].

maharetli olduklarından, Melik Gıyâseddin bu kaleyi savunma görevini Sedîdîlere teslim etmişti. Timur, Sedîdîleri Melik Gıyâseddin'in yerleştirdiğini bildiğinden ona dönüp adamlarının neden direndiğini sordu. Melik Gıyâseddin ise ahmaklıklarından diye cevapladı. Daha sonra onlarla uzlaşmak için kalenin yakınlarına kadar giden Melik Gıyâseddin ne kadar çabalasa da Sedîdîleri ikna edemeyerek geri döndü. Bunun üzerine Timur, kalenin kuşatılmasını isteyip, kalenin çevresini gezerek incelemelerde bulundu. Kalenin etrafındaki hendeklerin suyunu çektirip, kale dibine lağımlar açtırdı. Lağımların açtığı çukurlar ve mancınık atışlarından dolayı kalede çöküntüler meydana geldi. Bu durumu gören Sedîdîler daha fazla savunma yapamayacaklarını anlayarak Timur'un huzuruna gelip af dilediler. Timur, Sedîdîlerin kale savunmasındaki maharetlerinden ötürü onları tebrik edip suyurgaller¹⁶⁰ bağışladı. Daha sonra Sedîdîleri Moğolistan sınırındaki kalelere tayin edip muhafazayla görevlendirdi.¹⁶¹

Turşiz Kalesi ele geçirildikten sonra Melik Gıyâseddin'in oğlu Emir Guri etraftan asker toplayıp Irak'a gitti. Emir Guri'nin kendi başına harekete geçmesi Timur'a ulaştırılınca Timur derhal Herat'a elçi göndererek Emir Guri'nin huzura gelmesini emretti. Emir Guri'nin diğer aile üyeleriyle birlikte bulunmasını tehlikeli gören Timur onu Özkend'e gönderdi.¹⁶²

4.2.3. Timurlu Hâkimiyetinde Kertler

Timur, Astrabad hâkimi Emir Veli ve Cankurbanlı Ali Bey'in isyanlarını bastırdıktan sonra 1382 yılında Semerkand'a döndü. Melik Gıyâseddin'in Ali Bey ve Guri Bek adlı oğulları ile kardeşi Melik Muhammed'i, Andican'da bulunan Ömer Şeyh'e gönderdi. Melik Gıyâseddin ve oğlu Pir Muhammed'in yanında kalmasını istedi.

Melik Gıyâseddin'in kardeşi Melik Fahreddin'in oğulları Herat'ta sefalet içinde yaşıyorlardı. Bunlar Timur'un huzuruna gelip Melik Gıyâseddin'i şikayet ettiler. Timur, bunun üzerine bunlardan yaşça büyük olan Melik Pir Muhammed'e Gur vilayetini bağışladı. Gur vilayetinde Ebû Said İspehbâd adında Gurlu hanedanına mensup bir kişi, Melik Gıyâseddin'in hükümdarlığı döneminde hapsedilmiş ve yaklaşık on yıldır hapiste tutuluyordu. Timur, Ebû Said İspehbâd'ın da bırakılmasını emretti. 1382 yılının kış aylarında Melik Pir Muhammed ve Ebû Said İspehbâd işbirliği yapıp Timur'a karşı isyan çıkardılar. Bölgeden çok sayıda kişinin katılımıyla güçlenen isyancılar daha sonra Gur'dan Herat'a gittiler. Herat ileri gelenleri durumu haber alınca hazırlıksız yakalandıklarından iç kaleye çekilmek zorunda kaldılar. Herat'a girmeyi başaran

¹⁶⁰ Başarılı beylere, sadık yöneticilere, cesaret gösteren askerlere vb. bu gibi durumlarda verilen toprağa dayalı bir bağış sistemidir. Suyurgaller miras bırakılabiliirdi. Detaylı bilgi için bk. [Mehmet Ölmez, "Soyurgal", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 388-389]; Suyurgal verilmesi hükümdarın elindeydi. Hükümdar istediği kişiye suyurgal verebilirdi. [Kazım Paydaş, "Moğol ve Türk-İslam Devletlerinde Suyurgal Uygulaması", Bilig 39 (Güz 2006), 198].

¹⁶¹ Yezdî, Zafernâme, 131-135; Hâfız-ı Ebrû, Penç Risâle, 67.

¹⁶² Coşkun, Herat'tan Yükselen Işık, 215.

isyancılar şehirde yağma yapıp halka eziyet etti. Daha sonra iç kaleye yönelip ateşe verdiler. Can havliyle dışarı kaçmak zorunda kalan insanları öldürdüler. Hâfız-ı Ebrû, şehirde tek bir dükkan kalmadığını, pazarlarda ve köşelerde cesetlerin birbirlerinin üstüne düştüğünü ve koktuğunu, insanların eş ve çocuklarından ayrı düştüğünü belirtir. Miranşah, yaşananları işitince Emir Hacı Seyfeddin ve Ak Buga Bek'i önden gönderip, daha sonra kendisi de yola çıktı. Herat'a gelen Timurlu ordusunu isyancılar karşıladı. Hıyâbân caddesinde yapılan çarpışmada Timurlu ordusu galip geldi. İsyancıların çoğu savaşta öldürüldü. Şehrin etrafına sığınan isyancılara da merhamet gösterilmedi. İsyancıların kellelerinden minareler dikildi. Timur, yaşanan tüm bu hadiseleri işitince oldukça hiddetlendi. Kert hanedanı mensuplarını tehdit olarak görüp Melik Gıyâseddin, Melik Muhammed ve Emir Guri'yi öldürttü.¹⁶³

Herat isyanı bastırıldıktan sonra Timur, Herat'a gidip şehre eman verdi. Daha sonra Sistan tarafına gitti. Timur, bu olayların üzerinden yaklaşık altı yıl sonra yani 1389 yılında Fars vilayetindeyken, Kamerüddin Han Moğolistan'dan, Toktamış Han Harezm'den Mâverâünnehir'e gelip bölgeyi yağmaladılar. Timur'un dönmesini beklemeden geri çekildiler. Timur, Harezm'e gelip kontrolü ele aldı. Toktamış, daha sonra Otrar ve Sur'u kuşatma altına aldı. O sıralarda ise Horasan'da Cankurbanlı Hacı Bey ve diğer bazı beyler isyana kalkıştılar. Timur, öncelikle Toktamış'ın peşinden giderek geri çekilen rakiplerini takip etmek istiyordu. Fakat Horasan'da isyan çıktığı için bunu gerçekleştiremedi. Timur, Toktamış'ın peşinden giderse merkezden oldukça uzaklaşacaktı. Horasan'da devam eden bir isyan sırasında bunu yapması da isyanın daha da büyümesine yol açabilirdi. O yüzden Timur'un planları suya düştü. Timur, bu isyanın tesadüfen gerçekleşmediğini düşünüyordu. Ona göre bu isyanda Melik Gıyâseddin'in oğlu Pir Muhammed'in de payı olabilirdi. Timur, Pir Muhammed'in soylu olduğunu, atalarının uzun yıllar boyu Horasan'da hüküm sürdüğünü düşündü. Timur'a göre bütün bu isyanlarda rolü olabilirdi. İçindeki kuşkuları gittikçe artan Timur, bu meseleyi oğlu Miranşah'a açtı. Timur'un yeğeni Sevinç Kutluk Ağa ile evli olan Pir Muhammed, damat olması sebebiyle altı yıl önce katledilen babası ve kardeşinin yaşadığı akıbetten kurtulmuştu. Rahat bir hayat yaşayan Pir Muhammed, Semerkand'da işret sofrası kurdurup Horasan'dan gelen dostlarıyla vakit geçiriyordu. Bu nedenle Pir Muhammed'in yaşantısı dedikoduların çıkmasına sebep oluyordu. Bu durumdan son derece rahatsız olan kişiler Timur'un huzuruna vararak olanları anlatıyor, bununla kalmayıp Pir Muhammed'in isyan için fırsat kolladığını bildiriyorlardı. Bu yüzden Timur'un kuşkusu gün geçtikçe arttı ve sonunda Miranşah'a Pir Muhammed'i öldürmesini emretti. Miranşah, Semerkand'a varınca Pir Muhammed'in yanına gidip onunla beraber işret sofrasına oturdu. Yaklaşık iki üç gün işret sofrası devam etti. Miranşah, Pir Muhammed'e belli etmeden uygun zamanı bekledi. Miranşah sonunda Pir Muhammed'i öldürmeye karar vererek onun evine gitti. Miranşah oraya gittiğinde

¹⁶³ Yezdî, Zafernâme, 138-139; Hâfız-ı Ebrû, Penç Risâle, 70.

Sevinç Kutluk Ağa hamamda olduğundan Pir Muhammed evde yalnızdı. Miranşah'ı gören Pir Muhammed içki getirilip işret sofrasının kurulmasını buyurdu. Bir süre sonra içki etkisini gösterince, Miranşah adamlarına Pir Muhammed'i bağlamalarını emretti. Miranşah bir anda kılıcını çekip Pir Muhammed ne olduğunu anlayamadan kellesini vurdu. Daha sonra Pir Muhammed'in çocukları Zeynülâbidin ve Mahmud'u da öldürdüler. Bu çocukların da ölmesiyle Kert hanedanına mensup kimse kalmadı. Kert hanedanı 150 yıl hüküm sürdükten sonra ömrünü tamamladı.¹⁶⁴

4.3. Serbedârîlerle Münasebetler

İlhanlıların son dönemlerinden itibaren İran ve Horasan halkının perişan durumu Serbedârî hareketinin ortaya çıkmasının en temel sebebidir. Bölgenin fakirleşmesinin yanında toplumsal hayatta yaşanan sıkıntılar insanların tepkisine yol açtı. Halk bu sıkıntılı durumdan dolayı Şeyh Halife'nin meclislerine ilgi göstermeye başladı. Bu meclislerde Dervişler Teşkilatı adını verdikleri bir yapı kurmaya karar verdiler. Genel olarak esnaf kesiminden insanların bulunduğu bu teşkilatta Şeyh Halife'nin öğrencisi Şeyh Hasan Cevri¹⁶⁵ ön plana çıktı. Şeyh Halife'nin ölümünün ardından teşkilatın başına geçen Şeyh Hasan Cevri, muhtemel saldırılara karşı teşkilat çalışmalarının gizli şekilde yürütülmesini emretti. Bunun yanında Sebzevâr bölgesindeki Baştın'ın önde gelen kişilerinden Fazlullah Baştınî'nin oğlu olan Abdürrezzak, Ebû Said Han döneminde Kirman haracını toplamakla görevlendirilmişti. Abdürrezzak, Kirman haracını toplayınca bu parayı harcamış, daha sonra da Ebû Said'in korkusundan gizlenmişti. Fakat Ebû Said'in o sıralarda hayatını kaybetmesi Abdürrezzak için dönüm noktası oldu. Abdürrezzak, hemen Baştın'e gelip halkı harekete geçirmeye uğraştı. Nitekim bölgedeki Moğol temsilcilerinin öldürülmesiyle birlikte isyan başladı.¹⁶⁶ Serbedâr adlandırılması Abdürrezzak'ın şu ünlü sözünden ortaya çıktı: "*Erkekçe başını darağacına vermek alçakça katledilmekten bin kere daha iyidir*". Ayrıca kaynaklarda Serbedârîler için Şuttar ifadesi de kullanılmıştır. Şuttar ifadesi eşkıya, fesatçı gibi anlamlara gelir. Abdürrezzak'ın isyanı çeşitli şehirlerde etkisini gösterdi.¹⁶⁷ Abdürrezzak'ın isyan ettiği dönemde Moğollar arasında kargaşa hakimdi. Sebzevâr'a hakim olmayı başaran Abdürrezzak, bir süre sonra kardeşi Mesud tarafından katledildi. Mesud, Şeyh Hasan Cevri ile birlikte hareket etti ve Moğol tahtında hak iddia eden Toga Timur'a karşı mücadele edip galip geldi. Kertlerle de mücadele edip

¹⁶⁴ Hâfız-ı Ebrû, Penç Risâle, 71.

¹⁶⁵ Nişabur'a bağlı Cevri'de dünyaya gelen Şeyh Hasan Cevri, uzun yıllar boyunca dini eğitim alıp sufi kesimlerle yakın olmuştur. Daha sonra Şeyh Halife'nin müridi olan Şeyh Hasan Cevri, şeyhinin bölgede tanınmasında en çok pay sahibi olan kişidir. Hatta Şeyh Halife'nin öğretilerini etrafa yayarak Şeyh Halife adının ünlenmesinde oldukça katkı sahibidir. Şeyh Hasan Cevri, Şiiliğin ideolojiye dönüşmesinde de son derece mühim bir isimdir. [Derya Coşkun, "XIV. Yüzyıl Horasan'ında Şii Bir Otorite: Şeyh Hasan Cevri ve Siyaset Algısı", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 90 (Yaz 2019), 66].

¹⁶⁶ Coşkun, *Serbedârî Devleti*, 19-22.

¹⁶⁷ Aliç, "İran'da Yerel Hanedanlar Dönemi", 752.

hâkimiyetlerini savundular. Bu savaşlarda Şeyh Hasan Cevrî öldürüldü ve Serbedârîler, Kertlere karşı kayda değer bir başarı sağlayamadılar. Mesud'un da öldürülmesiyle Serbedârîler iç çekişmeler yaşadılar. Hâce Şemseddin Ali'nin iktidara gelmesiyle toparlanma sürecine giren Serbedârîler daha sonra Hâce Şemseddin'in de katledilmesiyle tekrar taht mücadeleleri ve isyanlarla uğraşmak zorunda kaldılar. Sebzevâr'ın ileri gelenlerinden olan Hâce Ali Müeyyed, karışıklıklardan faydalanıp Derviş Aziz'in de yardımıyla 1362 yılında Serbedârî hâkimiyetini ele geçirdi.¹⁶⁸ Hâce Ali Müeyyed dış politikada istediği hamleleri tam olarak gerçekleştiremedi. İktidarı döneminde Astrabad hâkimi Emir Veli ile sıcak çatışmalar yaşandı. Ayrıca Derviş Aziz'in yardımıyla iktidara gelen Hâce Ali Müeyyed, daha sonra onu ortadan kaldırmayı başardı. Derviş Aziz'in müridleri bölgedeki diğer hükümdarlara sığınıp yardım talep ettiler. Kert hükümdarı Melik Hüseyin, Serbedârîlerle aralarının bozulmaması için onları kabul etmese de yerine geçen oğlu Melik Gıyâseddin bu dervişleri kabul etti. Tahta çıktığından itibaren Serbedârîlere karşı olumsuz bir tavır takınan Melik Gıyâseddin, Serbedârîler üzerine bir dizi sefere çıktı. Bu seferler de kuşkusuz Derviş Aziz'in müridlerinin ikili ilişkileri bozması da etkili oldu.¹⁶⁹ Kertler ve Serbedârîler arasında gerçekleşen bu savaşlar, Kertler bahsinde detaylı bir şekilde aktarılmaya çalışıldığından yer verilmemiştir.

Hâce Ali Müeyyed'in Kertlerle mücadele ettiği bir dönemde Derviş Aziz'in müridlerinden Derviş Rükneddin, İskender Şeyhî ile birlik olup Sebzevâr'ı ele geçirdi. Bunun üzerine Hâce Ali Müeyyed, Emir Veli'den yardım istemek zorunda kaldı ve bu ikili birlikte Sebzevâr'ı kurtardılar.¹⁷⁰ Emir Veli'nin yardımıyla Sebzevâr'ı kurtarıp Derviş Rükneddin'e karşı hâkimiyetini tekrar elde eden Hâce Ali Müeyyed, devleti yıkılmaktan kurtarsa da Serbedârîler oldukça zayıf düştü. Emir Veli ile Hâce Ali Müeyyed arasındaki bu uzlaşma çok uzun sürmedi ve tekrar eski mücadelelerine geri döndüler. Fakat Hâce Ali Müeyyed uzun süren iç mücadeleler nedeniyle Emir Veli ile baş edecek güçte değildi.¹⁷¹ Ayrıca tahta çıktığı ilk dönemlerde Kertlerle yaşadığı yıpratıcı savaşlar Hâce Ali Müeyyed'in gücünü kaybetmesinde önemli bir etkidir. Tüm bunlara ilave olarak Timur'un ortaya çıkıp İran topraklarına girmesi Hâce Ali Müeyyed'i çaresiz bırakan bir başka nedendir.

4.3.1. Timur'un Serbedârîlerle İlk Münasebetleri

Timur, 1381 yılında Kert başkenti Herat'ı ele geçirdikten sonra, Ali Bey üzerine sefere çıktı. Timurlu tarihçileri Şâmî ve Yezdî'ye göre, Timur'un bölgeye geldiğini

¹⁶⁸ Erdoğan Merçil, "Serbedariler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/549-550.

¹⁶⁹ Şahin, Serbedârîler, 298-302.

¹⁷⁰ Hâfız Ebrû, Penç Risale, 56-57.

¹⁷¹ Şahin, Serbedârîler, 312-313.

duyan Hâce Ali Müeyyed, derhal Timur'un huzuruna çıkıp itaatini bildirdi. İbn Arabşah, Hâce Ali Müeyyed-Timur görüşmesinin Seyyid Muhammed Serbedâr isimli birinin devreye girmesi ile başladığını, Seyyid Muhammed'in iki tarafı birbirine yakınlaştırdığını belirtir. Şâmî ve Yezdî'nin yer vermediği bu mesele İbn Arabşah'a göre şöyle gelişir: Timur, Sebzevar bölgesinde Serbedârîlere mensup Seyyid Muhammed Serbedâr adında meşhur bir adamın olduğunu duyar. Seyyid Muhammed'i çok merak eden Timur, adam yollayıp derhal Seyyid Muhammed'le görüşmek istediğini, Seyyid Muhammed'in sahip olduğu ilimden faydalanmak istediğini belirtir. Timur, Seyyid Muhammed huzuruna girince onu ayakta karşılayıp kucaklar ve yanına oturtur. Timur, Seyyid Muhammed'le sohbete başlayınca ona hemen sorular sormaya başlar. Horasan'ı ele geçirme niyeti olduğundan bahseden Timur, Horasan'ı nasıl ele geçirip elinde tutacağına dair ondan tavsiye ister. Seyyid Muhammed, mütevazî bir cevapla kendisinin aciz bir insan olduğunu, bu gibi büyük işler hakkında tavsiye veremeyeceğini söyler. Bunun üzerine Timur, Seyyid Muhammed'e sitem edip mütevazî davranmamasını, eğer kendisine inanmamış olsa bu kadar yolu onunla görüşmek için gelmeyeceğini belirtir. Timur, Seyyid Muhammed'e sorusunun cevabını bildiği halde kendisine söylemediği için sitem edip, cevabı vermek zorunda olduğunu söyler. Bunun üzerine Seyyid Muhammed, Timur'dan dediklerini harfiyen yapacağına dair söz ister. Timur, bu konuda ona söz verir. Bunun üzerine Seyyid Muhammed, istediklerinin gerçekleşmesi için Horasan'ın merkezinde hüküm süren Hâce Ali Müeyyed ile görüşmesini, onu muhakkak ikna edip gerekirse zorlamasını söyler. Hâce Ali Müeyyed'in halk nezdinde itibarının son derece yüksek olduğunu, eğer onu kendi yanına çekmeyi başarırsa işlerinin rast gideceğini, aksi halde işlerinin çıkmaza gireceğini bildirir. Sözlerine devam eden Seyyid Muhammed, Timur'a Hâce Ali Müeyyed'i huzuruna çağırmasını, onu çok iyi şekilde ağırlayıp hükümdarlara yakışır şekilde davranmasını, böyle davranması halinde Hâce Ali Müeyyed'in itaatte kusur göstermeyeceğini söyler. Timur'un huzurundan ayrılan Seyyid Muhammed, Hâce Ali Müeyyed'e haber gönderip Timur'la arasında yaşanan olayları aktarır ve Timur'un elçisinin kendisine geleceğini, elçiye saygıda kusur etmeyip derhal Timur'un huzuruna gitmesini söyler. Timur'a göstereceği saygının karşılığını kat kat fazlasıyla alacağını bildirir. Hâce Ali Müeyyed, bunları işitince derhal hazırlıklara başlar ve Timur'a sunacağı hediyeleri hazırlar. Hatta Timur'un adına hutbeler okutup, sikkeler kestirir. Timur'un elçisi gelip son derece saygılı bir mektup sununca Hâce Ali Müeyyed sevinçle Timur'un huzuruna gider. Timur, Hâce Ali Müeyyed'in gelmek üzere olduğunu haber alınca derhal bir kısım ulemayı ve beylerini onu karşılaması için gönderir. Timur, Hâce Ali Müeyyed huzuruna çıkınca son derece mutlu olur. İbn Arabşah'ın deyişiyle “*Sanki yeni bir hükümdarlığı fethetmiş gibi*” sevinir. Timur, Hâce Ali'yi son derece saygılı bir şekilde karşılayarak ona kıymetli hediyeler verir. Ülkesinin yönetimini de tekrar

kendisine bağışlar.¹⁷² Şâmî'ye göre ise bu görüşmeler kısaca şöyle gelişir: Timur'un bölgeye geldiğini duyan Hâce Ali Müeyyed, derhal Timur'un huzuruna çıkar. Timur, onu güzel bir şekilde karşılar. Hâce Ali Müeyyed'in Şii olduğu aklına gelen Timur, hemen onu mezhep ve itikad konularında sorgular. Hâce Ali Müeyyed, oldukça akıllıca bir cevapla herkesin kendi padişahlarının mezhebi üzerine olduğunu, kendisinin de Sâhipkiran¹⁷³ Timur'un mezhebinden olduğu cevabını verir. Bu cevap oldukça hoşuna giden Timur, Hâce Ali ile itikâdî alanda sohbete devam eder ve peygamberin sünnetini terk edenin onun şefaatine nâil olamayacağını söyledikten sonra, her iki devlete de vâsıl olmak istediğini, bu yüzden Ehl-i Sünnet mezhebine mensup olduğu cevabını verir.¹⁷⁴

4.3.2. Timurlu Hâkimiyetinde Serbedârîler

Timur, 1381-1382 yılında Semerkand'a döndükten sonra kızı Aka Begi'yi kaybetti. Üzüntüsünden devlet işleriyle ilgilenmez oldu. Bunun üzerine Ali Bey ile Emir Veli aralarında Timur'a karşı ittifak kurdu. Daha sonra Emir Veli, Hâce Ali Müeyyed'in üzerine sefere çıktı. Hâce Ali Müeyyed, Timur'a haber gönderip yaşananları anlattı ve yardıma ihtiyacı olduğunu, gelip Horasan'daki duruma el atmasını rica etti.¹⁷⁵ Kutluk Türkan Ağa'nın da telkinleriyle Timur, Horasan'a sefere çıktı. Timur, yaklaşık dört ay içinde Horasan'a geldi. Timur'un geldiğini duyan Hâce Ali Müeyyed, derhal onu karşılamak için Serahs'a vardı. Bir kez daha Timur'a sadakatini gösteren Hâce Ali Müeyyed, Timur tarafından takdir edildi.¹⁷⁶ Daha sonra Timur, Ali Bey'in üzerine yürüdü. Yezdî'nin eserine göre Hâce Ali Müeyyed'in, oğlu Şehzade Ali'yi Timur'un ordusuna hizmete gönderdiği anlaşılır. Çünkü Şehzade Ali'nin Kelat kuşatması sırasında Behrâ denilen bir geçidi tutma görevinin olduğu açıkça görülür. Ali Bey, Timur'a birçok zorluk çıkartsa da sonunda ona karşı koyamayacağını görerek gelip af diledi. Emir Veli'nin de itaat etmesiyle Horasan'daki isyanları bastıran Timur, birtakım düzenlemeleri yaptıktan sonra Semerkand'a döndü. Hâce Ali Müeyyed'e Sebzevar hâkimiyetini tekrar bağışladı.¹⁷⁷

Timur, 1383 yılında yeniden İran seferine çıktı ve Mazenderan bölgesine ilerledi. Timur'un Emir Şeyh adında yıllarca kendine seferlerinde hizmet etmiş bir

¹⁷² İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 66-69.

¹⁷³ “Jüpiter ile Venüs’ün bir burçta toplandığı esnada doğmuş olan” anlamına gelen Sâhipkiran, muzaffer hükümdarları belirtmek için kullanılmıştır. Büyük İskender ve çeşitli İslam hükümdarları bu şekilde nitelendirilseler de bu unvan en çok Timur’u ifade etmek için kullanılmıştır. [Hayrunnisa Alan, “Sâhipkiran”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2009), Ek-2./443-444].

¹⁷⁴ Şâmî, Zafernâme, 101-102; Timur’un hükümdarlığı boyunca sürdürdüğü Ehl-i Sünnet siyaseti, oğlu Şahruh döneminde daha ileriye taşınmış, Şii akımlarının yoğun faaliyetlerine karşı Şahruh, Sünniliği yeniden canlandırmak için çabalamıştır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. [Musa Şamil Yüksel, “Şahruh’un Sünni Canlandırma Siyaseti”, Tarih Okulu Dergisi 5 (Aralık 2009)].

¹⁷⁵ Şâmî, Zafernâme, 101-102; Yezdî, Zafernâme, 130-132.

¹⁷⁶ Şahin, Serbedârîler, 322.

¹⁷⁷ Yezdî, Zafernâme, 133, 138.

adamı vardı. Timur, önceki Horasan seferinin ardından İsfizâr'ı Emir Şeyh'e bırakmış ve Taban Bahadır'ı da oraya şahne olarak atamıştı. Fakat Emir Şeyh, Taban Bahadır'ı öldürdü. Bunun üzerine Timur'un adamlarından Emir Ak Buga ve Emir Seyfeddin, Emir Şeyh üzerine yürüyüp İsfizâr'ı kuşattılar. İsfizâr'da tutunamayan Emir Şeyh, Bedrâbâd kalesine geçti. Oldukça muhkem bir yerde olan bu kalede savunmaya geçti. Timur da 29-30 Ekim 1383'te gelip kale kuşatmasına katıldı. Durumu inceleyen Timur, kalenin etrafına lağımlar açılmasını emretti. Lağımcıların reisi olan Şeyh Yahya Horasânî de kalenin altının oyulmasında önderlik etti. Kale çökünce Şeyh Yahya ve kalede savunma yapan askerler hep birden yıkıntıların altında kalıp can verdiler. Bu yıkımdan sağ kurtulan 2.000 kişiyi ise canlı canlı balçıklarla sıvayarak onlardan bir kule haline getirdiler.¹⁷⁸

Timur, 1386 yılında Emir Veli'nin üzerine gitmek üzere Semerkand'dan yola çıktı. Yolda kendisini karşılayan Maraşîlerden Seyyid Gıyâseddin, Lurların bölgede çıkardıkları huzursuzluklardan bahsetti. Bunun üzerine Timur önce bu meseleye el atmak isteyip yönünü Lur ülkesine çevirdi. Hürremâbâd'ı ele geçiren Timur, Lurları itaat altına almayı başardı. Fakat bu seferinde Timur'a eşlik eden Hâce Ali Müeyyed aldığı ok yarasıyla hayatını kaybetti.¹⁷⁹

Timur, Hâce Ali Müeyyed öldükten sonra Sebzevâr'a Serbedârîlerden bir melik atadı. Serbedârî meliki ve Ali Bey'in kardeşi Hacı Bey, Kelat ve Tus şehirlerinden destek bulup Timur'a isyan ettiler.¹⁸⁰ Bunun üzerine Timur, oğlu Miranşah'a isyanı bastırması görevini verdi. Bu isyanda rolü olabileceği gerekçesi ile Kertlerden Pir Muhammed ve iki oğlu da öldürüldü. Miranşah, Kert mensuplarını ortadan kaldırdıktan sonra isyan bölgesine doğru yola çıktı. Serbedârî birlikleri Behrâbâd çölünde Miranşah'ın ordusuyla savaşa girdi. Miranşah bu Serbedârî hücumunu kırmayı başarıp onları çembere aldı. Zor duruma düşen Serbedârî reisleri çareyi çemberi yarıp kaçmakta buldular. Ak Buga Bahadır da bu sırada Tus şehrini kuşatıp ele geçirdi. Cankurbanlı Hacı Bey, Irak'a kaçarken Hezâregîrîn Seyyidleri denilen grup tarafından yakalandı. Hezâregîrîn Seyyidleri, Hacı Bey'i Miranşah'a teslim ettiler. Daha sonra Hacı Bey idam edildi.¹⁸¹

¹⁷⁸ Şâmî, Zafernâme, 109-110; Yezdî, Zafernâme, 141; Şâmî'de, Emir Şeyh'e verilen şehrin İsfizâr olduğu geçerken, Yezdî'de ise Sebzevâr olarak geçer. Şâmî'nin verdiği bilgi daha makul görünmektedir. Zîrâ, Timur'un Sebzevâr'ı Hâce Ali Müeyyed'e vermesinin üzerinden çok uzun süre geçmemişti. Arada yaşanan gelişmelerde de Hâce Ali Müeyyed'le ilgili bir malumata rastlanılmaz. Dolayısıyla Timur'un Sebzevâr'ı üzerinden çok süre geçmeden Emir Şeyh'e bırakması makul görünmemekte, adı geçen şehrin İsfizâr olması daha kuvvetli görünmektedir. Roux, burada geçen Sebzevâr'ın Serbedârîlerin başkenti olan şehir olmadığını, Herat'ın güneyindeki Ferah yolu mevkinde bulunan İsfizâr şehri olduğunu belirtir. Ona göre buradaki isim benzerliği araştırmacıları yanılgıya düşürmüştür. (Roux, Aksak Timur, 90). Roemer ise Emir Şeyh'in Serbedârîlerle bağlantısının bile olmadığını, onun Kertleri bırakıp Timur'a bağlanan bir emir olduğunu belirterek bu isyanın arkaplanında Kertlerin olduğunu vurgular. (Roemer, "Timur in Iran", 50).

¹⁷⁹ Yezdî, Zafernâme, 151.

¹⁸⁰ Şahin, Serbedârîler, 330.

¹⁸¹ Yezdî, Zafernâme, 175.

Timur, Sebzevâr'a yine Serbedârîlerden Hâce Nizâmüddîn-i Ali'yi tayin etti. Hâce Nizâmüddîn'in oğlu Reşîdüddin Lütfullah'ı Feryumed'e atadı. Serbedârîlerden Hâce Mesud'a Beyhak'ı verip, Hâce Cemâleddin'e Nişabur'u verdi.¹⁸²

Hâce Mesud Sebzevârî, Timur'un seferlerinde görev aldı. Timur, onu önce Şuşter'e vali yaptı, daha sonra da Bağdad'a atadı.¹⁸³ Şâmî'ye göre Hâce Mesud Sebzevârî ahlaklı, iyiliksever ve barışçıl bir kişiydi. Daima tebaasını düşünür, yardıma ihtiyacı olanlara yardım eder, adaletle davranmaya çalışırdı. Âlimler, fakirler ve miskinlere ayrı bir ilgisi olup bunlara elinden geldiğince güzel davranırdı.¹⁸⁴

Hâce Mesud Sebzevârî'nin oğlu Hâce Ali Sebzevârî Timur'un 1387 yılındaki Sultaniye seferinde orduda yer aldı.¹⁸⁵ Timur'un vefatının ardından Hâce Ali Sebzevârî, Şahruh'a karşı isyan etti. Timur'dan sonra tekrar bağımsız bir Serbedârî devleti için harekete geçen Serbedârî isyanı Horasan'da büyük bir alana yaydı. Şahruh bu isyanı zorlukla da olsa bastırmayı başardı. İsyanın ele başı Hâce Ali yakalanıp idam edildi.¹⁸⁶

Timur, istisnai durumlar haricinde genel olarak Serbedârîlere karşı iyi davrandı. Serbedârîlerden birçok kimseyi önemli mevkilerle ödüllendirdi.¹⁸⁷ Timur'un İran'daki faaliyetlerinde Ehl-i Sünnet vurgusunu ön plana çıkarıp bu doğrultuda hareket etmesine rağmen Şii Serbedârîlere müsamahalı davranması oldukça dikkat çekicidir. Çünkü bir başka Şii grup olan Maraşîlere aynı müsamahayı göstermemiş ve onlara karşı bu kadar sabırlı olmamıştır. Bunun altında yatan nedenlerden biri olarak şu gösterilebilir: Timur, Horasan'a geldiğinde fazileti ve ilmi ile meşhur olan Muhammed Serbedâr ile bir görüşme gerçekleştirdi ve ona Horasan'ı nasıl kurtaracağını, hâkimiyetini nasıl tesis edeceğini sordu. Muhammed Serbedâr da Hâce Ali Müeyyed ile görüşmesini tavsiye etti. Timur, ona iltifat etti ve tavsiyesini dinledi.¹⁸⁸ Buna ilave olarak daha sonraları Hâce Ali Müeyyed ile aralarında derin bir dostluk meydana geldi ve Timur ona karşı oldukça saygı gösterdi. Devletşah bu konu hakkında şunları söyler: *“Emir Timur, Ali Müeyyed'e çok iltifat ederdi. Ve hiçbir zaman onun sohbetinden mahrum olmak istemezdi. Çok defa mübarek diliyle: “Ben ömrümde Ali Müeyyed gibi metanetli ve doğru hiçbir adam görmedim” buyurmuştu. Emir, Horasan saltanatını ona vermek istedi fakat bir türlü bunu kabul etmedi. Daima: “Ben ömrümün sonuna kadar sizin ayaklarınızın dibinde ömrümü geçirmek isterim” derdi”*.¹⁸⁹ Ayrıca Hâce Mesud Sebzevârî gibi Timur'a sadakatle bağlı kişilerin olması da Timur'un Serbedârîlere karşı tutumunda etkili olmuş olabilir.

¹⁸² Şahin, Serbedârîler, 331.

¹⁸³ Manz, Timurlenk, 174.

¹⁸⁴ Şâmî, Zafernâme, 177.

¹⁸⁵ Şahin, Serbedârîler, 333.

¹⁸⁶ Coşkun, Serbedârî Devleti, 96-97.

¹⁸⁷ Manz, Timurlenk, 174.

¹⁸⁸ İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 66.

¹⁸⁹ Devletşah, Devletşah Tezkiresi, çev. Necati Lugal (İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1977), 2/344.

4.4. Mihribânîlerle Münasebetler

Sistan bölgesinin önde gelen ailelerinden biri olan Mihribânîler, Nimrûz melikleri olarak adlandırılan Nasrî meliklerinin (1030-1225) ardından iktidara geldiler. İktidara geldikleri dönemde Moğol istilaları bütün şiddetiyle bölgeyi kasıp kavurmuştu. Sistan halkı da bu yüzden Sistan idaresini kudretli bir aileye verme ihtiyacı hissetti. Sistanlılar, Mihribân'ın soyundan gelen Şemseddin Ali'ye Sistan'ın yönetimini devralmasını rica ettiler. Şemseddin Ali'nin 1236 yılında yönetime gelmesiyle beraber Mihribânîler tarih sahnesine çıktı. Mihribânîler, genel olarak hâkimiyetleri süresince Moğollara tabi kaldılar. Kertlerle mücadele eden Mihribânîler, İlhanlıların yıkılmasının ardından serbest hareket etmeye başladılar.¹⁹⁰

4.4.1. Timur'un Mihribânîlerle İlk Münasebetleri

1352 yılında tahta çıkan Melik İzzeddin döneminde yıpratıcı saltanat mücadeleleri yaşandı.¹⁹¹ Melik İzzeddin, ülkede kesin bir nizam sağlayamadı ve rakibi olarak çıkan Şahzâde ona karşı mücadelelerini aralıksız sürdürdü. Şahzâde, Melik İzzeddin'e karşı önemli bir hamlede bulunarak İzzeddin'in kardeşi Behrâm'ı yanına çekmeyi başardı.¹⁹² Melik İzzeddin, tek başına savaşmayı göze alamadığından müttefik bulma ihtiyacı hissetti. Bunun için Emir Hüseyin ve Timur'dan yardım istedi. Melik İzzeddin, mektubunda oldukça saygılı ifadeler kullanarak onların desteklerini rica etti. Bunun üzerine Emir Hüseyin ve Timur, Melik İzzeddin'in mektubunu karşılıksız bırakmayıp yardım etmeye karar verdiler. 1000 kişilik orduyla Sistan'a doğru yola çıktılar. Melik İzzeddin, onları oldukça güzel şekilde karşıladı ve rakibini bertaraf etmeleri halinde kıymetli hediyeler verip minnettar kalacağını söyledi. Bunun ardından Emir Hüseyin ve Timur, Melik İzzeddin'in rakipleriyle savaşmaya gittiler ve onları bozguna uğrattılar. Melik İzzeddin, savaştan galip ayrılmasının ardından Emir Hüseyin ve Timur'a verdiği sözleri yerine getirmedi. Emir Hüseyin ve Timur, Melik İzzeddin'in bu ahde vefasızlığını görünce derhal oradan ayrıldılar. Dönüş yolunda Sekizîler denilen eşkıya grubu onları durdurdu. Bunun üzerine aralarında çatışma çıktı. Timur, bu çarpışmada ok atmaktaki maharetini sergileyip Sekizîlerden birçok kişiyi vurmaya başardı. Fakat Sekizîler sayı bakımından oldukça üstündü. Hep birden toplu hücumla geçen Sekizîler ok yağdırmaya başladılar ve atılan oklardan biri Timur'un eline isabet

¹⁹⁰ Osman Gazi Özgüdenli, "Mihribaniler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/267-268.

¹⁹¹ Samet Aliç, "Kuruluşundan Emir Timur Hâkimiyetine Kadar Mihribânîler", Ortaçağ Araştırmaları Dergisi 5/1 (Haziran 2022), 152.

¹⁹² Melikşah Hüseyin-i Sîstânî, İhyâü'l-Mülûk, nşr. Menûçîhr-i Sütûde (Tahran: Büngâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1344), 99.

etti. Mücadeleyi bırakmayan Emir Hüseyin, Sekizîleri geri çekilmeye zorladı ve daha sonra Timur'u tedavi ettirmek için Germsîr taraflarına doğru gittiler.¹⁹³

Melik İzzeddin, taht mücadelelerinden galip ayrıldıktan sonra Sistan'da hâkimiyetini pekiştirdi. Tahta çıkışından yaklaşık yirmi yedi yıl sonra oğlu Melik Kutbeddin devlet işlerine müdahil olmaya başladı. Yönetimden bazı kişiler durumdan faydalanmak için Melik Kutbeddin'i tahta çıkarmaya karar verdiler. Bu kişiler Melik İzzeddin ava gittiğinde veziri Hâce Muhammed'i öldürdüler. İzzeddin'in yanında oldukça değerli olan bu vezir ile Melik Kutbeddin'in araları açıldı. İsyancılar veziri öldürerek isyanı resmi olarak başlattılar. Melik Kutbeddin de bunun üzerine 5.000 kişilik ordusuyla Sistan'a yöneldi. Fakat şehre geldiğinde direnişle karşılaştı. Şehri ele geçiremeyen Kutbeddin, babasının da hızla üzerine geldiği haberini alınca Evk'e gitmek zorunda kaldı. Bu isyanın ardından üç yıl geçtikten sonra Kutbeddin tekrar ordu toplayıp babasının üzerine yürüdü. Bu mücadeleden zaferle ayrılan taraf Kutbeddin oldu. Melik İzzeddin, Kert hükümdarı Gıyâseddin'den ordu desteği alıp tekrar Sistan'a döndü. Sistanlıların da Melik Kutbeddin'e yüz çevirmeleriyle savaşı Melik İzzeddin kazandı. Kutbeddin, kalabalık bir orduyla tekrar dönmek üzere şehri terk etti. Kutbeddin geri dönüp babasına karşı giriştiği üçüncü savaştan galip ayrıldı. Melik İzzeddin mağlup olup kaçtı. İzzeddin bu sırada iyice yaşlandığından Melik Kutbeddin babasının ardından adamlar yolladı ve onu Sistan'a davet etti. Son günlerini Sistan'da geçiren Melik İzzeddin 1382 yılında vefat etti.¹⁹⁴

4.4.2. Timur'un Mihribânîleri İtaat Altına Alması

Melik Kutbeddin'in tahta çıkışı Timur'un Horasan'ın fethine başladığı döneme denk geldi.¹⁹⁵ Timur, bölgedeki diğer yöneticiler gibi Melik Kutbeddin'e de mektup gönderdi. Mektubunda ertesi yıl Sistan'a geleceğinden bahseden Timur, Melik Kutbeddin'in hükümdarlığını tasdik edeceğini, melikin akrabalarından birini seferlerinde kendi yanında götürmek istediğini bildirip, istediği kişiyi bir an önce seçip göndermesini bildirdi. Bunun üzerine Kutbeddin, yeğeni Şâh-ı Şâhan'ı Timur'un hizmetine yolladı. Şâh-ı Şâhan, Timur'la bir görüşme gerçekleştirdi. Şâh-ı Şâhan'ı beğenen Timur, Sistan'a geri dönmesine müsaade edip, gelecek yıl Sistan'a geleceğini bildirdi. Bunun üzerine Şâh-ı Şâhan, Sistan'a doğru yola çıktı. Fakat Timur, gelecek yıl geleceğini söylemesine rağmen Şâh-ı Şâhan Sistan'a varır varmaz harekete geçti.¹⁹⁶

Timur, Sistan tarafına doğru yola çıktığında Ferah Kalesi'ni elinde bulunduran Şeyh Celaleddin, gelip Timur'a itaatini bildirdi. Timur, onun itaatini kabul ettikten

¹⁹³ Yezdî, Zafernâme, 46-47; Şâmî, Zafernâme, 25.

¹⁹⁴ Sîstânî, İhyâü'l-Mülûk, 100-103.

¹⁹⁵ Clifford Edmund Bosworth, The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3) (Costa Meza: Mazda Publishers, 1994), 447.

¹⁹⁶ Sîstânî, İhyâü'l-Mülûk, 103.

sonra Ak Timur Bahadur'u Sistan civarında yağma yapması için gönderdi. Daha sonra Timur, Riza Kalesi'ne yöneldi ve burayı kuşattı. Sert bir savunmayla karşılaşan Timur burayı ele geçirmeyi başardı. Ölen kişilerin başlarından minareler dikildi. Daha sonra Sistan'a doğru yönelen Timur'u, Şâh-ı Şâhan karşıladı. Şah Kutbeddin'i temsilen şehrin haracını getirdiğini bildirip şehre ve halkına dokunulmaması konusunda Timur'a ricalarda bulundu. Görüşme devam ederken Sistan tarafından Timurlu ordusuna saldırı gerçekleşti. Timur, bunun üzerine sahte ricat yapmayı tasarladı. Bunun için 2.000 kişilik askerini bir köşeye gizleyip, Muhammed Sultanşah'a az sayıda birliklerle Sistan ordusunun üzerine gidip çarpışmasını, daha sonra sağına doğru geri çekilmesini emretti. Muhammed Sultanşah, Sistanlılar bir müddet çarpıştıktan sonra sağ tarafa doğru çekilmeye başladı. Sistanlılar sayıca üstün olmanın verdiği avantajla rakiplerinin korkup kaçtığını düşünerek hızla kovalamaya başladılar. Pusu bölgesine geldiklerinde gizlenmiş olan Timurlu askerleri de meydana çıkınca Sistanlılar iki ordu arasında kaldı. Sistanlıların birçoğu öldürüldü. Timurlu birlikleri ilerlemeye devam edip kaleyi kuşatma altına aldılar. Sistanlılar karşılık olarak gece baskını düzenleseler de Timurlu ordusu bu saldırıyı püskürtmeyi başardı. Gün ağarınca Timurlu ordusu şehir kapısına yöneldi. Timur'un yeğeni Şehzade Ali birlikleriyle güçlü bir hücum yapıp kapıdan girmeyi başardı. Fakat Sistanlılar içeride onları tuzağa düşürdü. Bunun üzerine Ak Timur Bahadur askerleriyle derhal yetişti. Cümle kapısından girip Şehzade Ali'yi kurtardılar. Bütün bunları gören Melik Kutbeddin, Timur'dan af dilemek zorunda kaldı.¹⁹⁷ Timur, bu olaylara vâkıf olunca Seyyid Radiyüddin Termedî'yi Melik Kutbeddin'e nasihat etmesi için gönderdi. Melik Kutbeddin de Timur'un huzuruna Kadilkudât'ı gönderdi. Kadilkudât, Timur'la görüşmesinin ardından Sistan'ın ileri gelenlerini Timur'un huzuruna yolladı. Timur, gelen bu ekibe oldukça hürmet etti ve onları geri yolladıktan sonra Melik Kutbeddin'in gönderilmesini buyurdu. Timur, Melik Kutbeddin gelince onu alıkoydu.¹⁹⁸ Sistanlılar buna şahit olunca seher vakti Timur'a saldırı düzenlemek için aralarında anlaştılar.¹⁹⁹ Timur, yanındaki az sayıda adamıyla ordusunu teftiş ettiği bir sırada Sistanlılar saldırıya geçti. Timur, bu saldırıyı beklemediğinden çok zor durumda kaldı. Bir yandan ordusunu toparlamaya çalışırken, bir yandan da çarpışmayı sürdüren Timur, Sistanlıların oklarına maruz kaldı ve bunlardan biri atına isabet etti. Bu duruma oldukça sinirlenen Timur, derhal emir

¹⁹⁷ Yezdî, Zafernâme, 141-142.

¹⁹⁸ Gıyâseddin Ali Yezdî'ye göre Sistan hükümdarı itaat etmesine rağmen ordusu ondan habersiz Timur'a saldırdı. Müellif, Kutbeddin'in bu işe razı olmadığını vurgular. Müellife göre Kutbeddin, ordusunun ezildiğini görünce korkudan titreyip şehrin geri kalanını kurtarmak ve vergi miktarının belirlenmesi için Timur'a elçi yolladı. Vergi miktarı kararlaştırılınca bizzat dışarı çıkıp Timur'un huzuruna geldi. [Gıyâseddin Ali Yezdî, Saâdetnâme yâ Rûznâme-i Gazavât-ı Hindustan, (Tahran: Müessesese-i Motâleât-i Âsyâ-yı Merkezî ve Garbî, 1379), 30]. Timurlenk tarihine göre Sistanlılar, Timur'u ikna edebilmek için bol miktarda kıymetli silahlar gönderdiler. Fakat Timur, kendisine gönderilen miktardan daha fazlasını talep etti. Bunun ardından etraftan silahlar toplanıp Timur'un huzuruna gönderildi. [Timurlenk Tarihi (Mecmû'a fi't-Tevârih'e Göre, çev. Mehmet Şeker (Ankara: Berikan Yayınevi, 2018), 14].

¹⁹⁹ Sîstânî, İhyâü'l-Mülûk, 104.

vererek Melik Kutbeddin'i katletmelerini istedi. Daha sonra durumunu bir nebze iyileştiren Timur, askerlerine düzen vermeyi başardı ve Sistanlıların üzerine yürünmesi emrini verdi. Öfkesi hala geçmeyen Timur, elde kılıç rakipleriyle yüz yüze çarpışmaktan geri kalmadı. Fakat bu durumu tehlikeli gören beyleri gelip onu sakinleştirdiler ve daha uzun yıllar beraber gün göreceklerini, canları tenlerinde olduğu müddetçe çarpışmalara bizzat girmesinin doğru olmadığını söylediler. Timur, toplu hücumla geçilmesi emrini verdi. Sistanlılar bu saldırıya karşı koyamadı. Kaçabilenler kaleye sığındılar. Burada bir savunma daha yapsalar da Timurlu ordusu kaleye çıkmayı başardı ve şehre girdi. Burada kalan son Mihribânî bakiyelerini de yok ettiler. Timur, şehrin yağma edilmesini buyurdu. Sistan meliklerinin hazinelerini ele geçirip huzura getirdiler. Şehir geniş çaplı yağmalandı. Timur, katledilmesini emrettiği Kutbeddin'in ve şehrin önde gelen kişilerinin Semerkand'a götürülmesini emretti. Timur, şehrin idaresini Şâh-ı Şâhan'a bıraktı.²⁰⁰ Melik Kutbeddin'in eşlerinin Farah Kalesi'ne götürülmesi emredildi.²⁰¹ Timur'un daha önce Sistan'da yaralanmasına sebep olan Melik Mamaktu, Timur'un huzuruna çıkıp af diledi. Timur onu hatırlayınca oklanıp öldürülmesini emretti.²⁰² Sistânî, şehrin ele geçirilişini şöyle anlatır:

"Timur, Şâh-ı Şâhan'ı yanına çağırdı. Sistan hükümetini ona vermeye söz verip, onunla halkı savaştan uzak tutacağına dair antlaşma yaptı. Şâh-ı Şâhan, kale eteklerine geldi ve Sistan halkına nasihat etti. Halkı bölük bölük dışarı çıkarttı. Çağatay ordusu şehre girip yağma ve katliama başladı. Üç gün şehirde apaçık bir kıyamet yaşandı. Yollarda, sokaklarda cesetler serilmişti. Acem melikleri zamanında toplanılan zahireler ve hazineler yağmalandı. Bedbaht Turan ordusu, Rüstem'e kinlerini Sistanlılardan çıkarttılar. Çocukları yerlere dizip üzerlerine at sürüyorlardı. Bir grup, Şâh-ı Şâhan ile konuşmaya gidip yalvarıyordu. Şâh-ı Şâhan, onlara Abese suresinin 34-36.ayetlerini²⁰³ okuyordu. Olan oldu... Emirlerin çoğunu Semerkand'a göç ettirdi. Melik Kutbeddin'i Semerkand'a hapsetmeye gönderdi. Şâh-ı Şâhan'a suyurgal olarak verdiği yerler hariç Sistan'ın tamamını harap etti".²⁰⁴

4.4.3. Timurlu Hâkimiyetinde Mihribânîler

Timur, Sistan'ı ele geçirmesinin ardından Evk yönetimini Nusret b. Şahzade'ye verdi. Şah Gıyâseddin b. Şah Ebulfeth ve Şah Celâleddin, İsfizâr hâkimiyetine getirildi. Şâh-ı Şâhan, Sistan halkını bir araya getirip yeniden şehrin imarına başladı. İsfizâr yönetimine getirilen Şah Gıyâseddin'in oğlu Ebulfeth, İsfizar'dan ayrılıp Sistan'a

²⁰⁰ Yezdî, Zafernâme, 143.

²⁰¹ Alıç, "Mihribânîler", 153.

²⁰² Gürsoy Solmaz, "Timur ve Seferleri", Türkler, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 8/544.

²⁰³ "İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçır". (abese 80/34-36).

²⁰⁴ Sistânî, İhyâü'l-Mülûk, 104-105.

yürüdü. Burada halktan destek bulmayı başararak Şâh-ı Şâhan'a karşı güçlü bir muhalefet oluşturdu. Sistan yöneticisi Şâh-ı Şâhan, bunun üzerine vakit kaybetmeden Timur'a haber gönderdi. Timur, bu haber üzerine Emir Seyfeddin'i isyanı bastırması için Sistan'a gönderdi. Emir Seyfeddin, yaklaşık 30.000 kişilik bir orduyla Sistan'a yürüdü. Ebulfeth ve Celâleddin, gelen bu orduya karşı çıkamadı ve yapılan savaşta öldürüldü. Gıyâseddin ise Hindistan'a kaçtı. Semerkand'da hapis tutulan Melik Kutbeddin, bu isyanın ardından, yani esaretinin üçüncü yılında öldürüldü. Şâh-ı Şâhan, ilerleyen dönemlerde de Timur'a itaatini devam ettirdi. Timur'la birlikte Horasan, Irak, Azerbaycan, Halep, Anadolu seferlerine katıldı. Şâh-ı Şâhan, Timur'a gösterdiği bu itaatinin karşılığında hükümdarlık alametlerini elde etti. Meşruiyetini bu şekilde tasdikleten Şâh-ı Şâhan, maddi olarak da desteklendi. Sistânî, Şâh-ı Şâhan'ın savaşımlardan yorgun düşen Sistan'ı yeniden imar faaliyetleriyle kalkındırdığını, su kanalları açtırıp tarımı canlandırdığını, kısacası Sistan'ın onun hâkimiyetinde yeniden refaha kavuştuğunu belirtir.²⁰⁵

Şâh-ı Şâhan, kızını Şah Ali b. Şahzâde'nin oğluyla evlendirdi. Bu evlilikten Kutbeddin ve Mahmud adlı torunları dünyaya geldi. Şâh-ı Şâhan, Timur'un Anadolu seferine giderken yanında torunu Kutbeddin'i de götürdü. Anadolu seferi dönüşünde Şâh-ı Şâhan rahatsızlanıp hayatını kaybetti. Timur, Şâh-ı Şâhan'ın vefat etmesi üzerine Kutbeddin'e taziye dilemek için onu yanına çağırdı. Timur, taziyesini diledikten sonra Kutbeddin'e bütün Sistan eyaletini ve Şâh-ı Şâhan'dan kalan tüm suyurgalleri bağışladı. Hükümdarlık alametlerini verip Sistan'da yönetime geçmesini buyurdu. Melik Kutbeddin, Sistan'a gidip hâkimiyetini kurdu. Sistan'da yeniden isyan çıksa da Kutbeddin bu isyanı bastırmasını bildi ve elebaşlarını Timur'un huzuruna gönderdi. Timur, Çin üzerine sefere çıkmadan önce Kutbeddin'e de haber gönderip orduya katılmasını buyurdu. Melik Kutbeddin, Timur'un ordusuna katıldı ve Çin seferine gitmek üzere yola çıktı. 1405 yılında Otrar mevkinde geldiklerinde Timur hayatını kaybetti. Timur'un vefatıyla birlikte Çin seferi yarıda kalınca emirler hüküm sürdükleri topraklara geri döndüler. Melik Kutbeddin de hızlıca Herat'a gidip Timur'un oğlu Şahruh'a yaşanan hadiseleri aktardı. Şahruh, Kutbeddin'in kendisini haberdar etmesini karşılıksız bırakmayıp onu ödüllendirdi. Daha sonra da Sistan'a dönmesini buyurdu. Kutbeddin, Sistan'a gelir gelmez kardeşi Şah Behram'ı, Şahruh'un yanına yolladı. Şahruh, hizmetine gelen Behram'ı da iyi bir şekilde karşılayıp suyurgaller bahşetti. Ayrıca Kutbeddin'in hükümdarlık alametlerini de Behram'la birlikte yolladı.²⁰⁶

²⁰⁵ Sistânî, İhyâü'l-Mülûk, 105-107; Fakat Roemer'a göre Timur'un Sistan'da gerçekleştirdiği sefer bölge adına kalıcı hasarlar bıraktı. Özellikle bölge ekonomisini derinden etkiledi. Roemer, bu olayın bölgenin bugün bile geri kalmasında etkili olduğuna dair görüşleri dile getirir. (Roemer, "Timur in Iran", 51). Osman Gazi Özgüdenli, sulama kanalları ve su bendlerinin hasar alması nedeniyle bölgenin ekonomik açıdan çöküşe girdiğini ifade eder. [Osman Gazi Özgüdenli, "Sistan", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/275].

²⁰⁶ Sistânî, İhyâü'l-Mülûk, 107-109.

İlerleyen yıllarda Timurlu-Mihribânî ilişkileri bozulmaya başladı. Şahruh'un Sistan bölgesinde kesin bir hâkimiyet kurma çabası Mihribânîlerin tepkisini çekti. Bundan dolayı Kutbeddin, Timurlulara bağlılığı bıraktı. Yapılan mücadelede Şahruh'a karşı koyamayan Kutbeddin, yeniden itaat etmek zorunda kaldı. Daha sonraki yıllarda Mihribânî-Timurlu ilişkileri benzer şekilde devam etti. Mihribânîler, 1507 yılında Timurluların yıkılmasının ardından hâkimiyeti elde eden Özbeklere direnseler de Safevî Şah İsmail'e karşı koyamayarak itaate mecbur oldular. Safevî Şah Tahmasb'ın tahta çıkmasıyla birlikte Mihribânî hâkimiyeti resmen sona erdi.²⁰⁷

4.5. Cankurbanlılarla Münasebetler

Oyratlara mensup olan bu aile kaynaklarda Cankurbanlılar, Can-i Kurbanî veya Cankurbani gibi çeşitli şekillerde isimlendirilmişlerdir. Bu isimlendirmelerden Cankurbanlı kullanımı tercih edilmiştir. Oyratların etnik kökeni hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Oyratların Moğol asıllı olduğunu iddia eden araştırmacılar olmakla birlikte son dönemlerde yapılan çalışmalarla birlikte Oyratların Türk soylu olabileceğine dair görüşler önem kazanmıştır. Cankurbanlılar, Horasan bölgesinde yaklaşık XIII. ve XIV. yüzyıllar arasında faaliyet gösterdiler. Cankurbanlı Emiri Taycu, bu ailede bilinen ilk kişidir. Moğol ordusunda “emir-i hezar” (binler emiri) olan Taycu'nun Argun Aka adlı oğlu ve Emir Nevruz adındaki torunu da Moğollara önemli hizmetlerde bulundular. İlerleyen dönemde Cankurbanlıların başına Emir Argunşah geçti.²⁰⁸ Emir Argunşah, Ebû Said Bahadır Han'ın öldüğü sırada Cankurbanlı reisiydi. Toga Timur, İlhanlı tahtına aday gösterildiğinde Emir Argunşah da emîrî'l-ümerâ idi. Toga Timur, Serbedârîlerin saldırısına uğrayıp katledilince, Emir Argunşah ve oğulları Ebiverd, Tus, Meşhed, Hebuşan, Nesa ve Yazır illerinde hâkimiyetlerini tesis edip bağımsız bir idare kurdular. Kert Hükümdarı Melik Hüseyin'le iyi ilişkiler geliştirdiler. Emir Argunşah'ın ölümünün ardından büyük oğlu Emir Muhammed Bey hâkimiyeti ele aldı. Emir Muhammed zamanında Cankurbanlılar oldukça refaha kavuştular.²⁰⁹

4.5.1. Timur'un Cankurbanlılarla İlk Münasebetleri

Çağatay Hanı Tuğluk Timur, Mâverâünnehir bölgesini ele geçirince bu toprakları oğlu İlyas Hoca'ya bağışladı. İlyas Hoca'nın yanında Bikicek adlı adamını görevlendiren Tuğluk Timur, Timur'u da İlyas Hoca'nın yanında görevlendirdi. Fakat Timur, Bikicek'le anlaşamadığı için oradan ayrılarak Emir Hüseyin'in yanına gitti. Bu durumdan haberdar olan Hive Emiri Tukel, onları ele geçirmeye niyetlendi. Timur ve

²⁰⁷ Özgüdenli, “Mihribânîler”, EK-2/268.

²⁰⁸ Samet Alıç, “Cankurbanlılardan (Canikurbanîler) Emir Argun Aka ve Emir Nevruz'un Siyasi Faaliyetleri”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 74 (2022), 348-349.

²⁰⁹ Hâfiz-ı Ebrû, Penç Risâle, 28.

Emir Hüseyin'in yanında sadece 60 kişi vardı. Hive ordusu ise sayıca fazlaydı. Timur ve Emir Hüseyin, Hive ordusuna karşı her ne kadar cesurca direnseler de sayıca çok az olduklarından galip gelmeleri mümkün değildi. O yüzden çözümü geri çekilip kaçmakta buldular. Yanlarında sadece 7 asker kaldığı halde ilerlemeye devam ettiler. Daha sonra bu askerlerden dördü yanlarındaki atları da çalarak çekip gittiler. Yaya bir vaziyette çölden çıkmayı başaran Timur ve Emir Hüseyin'in yolunu bu defa da Türkmenler kesti. Türkmenlerden Hacı Mehmed, Timur'u daha önceden tanıdığından onları serbest bıraktı ve at hediye etti. Daha sonra Timur ve Emir Hüseyin, Mahmûdiye'ye gidip konakladılar.²¹⁰ Timur ve Emir Hüseyin'in başından geçenleri öğrenen Emir Muhammed'in kardeşi Ali Bey, adamlarından 60 kişiyle Mahmûdiye'ye gidip Timur ve Emir Hüseyin'i esir aldı. Daha sonra onları Mahan vilayetinde oldukça kötü bir zindanda hapsedti. Durumu öğrenen Emir Muhammed, derhal Ali Bey'e adam gönderip, şu mektubu yolladı:

*“Onları yakalamaktan maksadın nedir? Evvelâ âlemde kötülüğünü ifşa ediyorsun. Hükümdarlar ve ileri gelenler bunu duyup senden şüphelenecekler. Hiç kimsenin senin söz ve davranışlarına itimad kalmadı. Emir ve yanındaki büyük zât memleketinden gurbete düşmüşken; haksız, hukuksuz bir şekilde onları hapsedmek kanuna ve insanlığa sığmaz. Kendi arzu ve isteğiyle senin topraklarına gelip, hüsn-ü zan ederek senin kerem sahibi olduğunu düşünen bu insanları sebepsiz yere hapsediyorsun. Suçsuz ve rencide edilmiş bir halde hapiste tutarak, onları kendi düşmanına çevirip sana lanet etmelerine sebep oluyorsun. Gel bu işten vazgeç, onların gönlünü al ve her birine layık hil'atlerden bahşet”.*²¹¹

Daha sonra Emir Muhammed, kardeşinin yaptıklarını telafi etmek için bir miktar para ve kıyafet hazırlatıp, elçisiyle gönderdi. Ali Bey, gelen mallara el koyup esirlere teslim etmedi. Daha sonra Timur ve Emir Hüseyin'e son derece cılız atlar verip serbest bıraktı. O sıralarda Mahan civarında bulunan Mübarekşah Senceri, yaşananları öğrenince Timur ve Emir Hüseyin'i yolda karşılayıp onları misafir etti.²¹²

4.5.2. Timur'un Cankurbanlı Ali Bey ile Münasebetleri

Emir Muhammed Bey ölünce Cankurbanlıların başına Ali Bey geçti. Emir Muhammed, Kertlerle ilişkileri akrabalık boyutuna taşımış ve Melik Gıyâseddin ile kızını evlendirmişti. Ali Bey, Emir Muhammed zamanında sürdürülen bu politikayı devam ettirip Kertlerle ilişkileri iyi tuttu. Timur, Melik Gıyâseddin'in kurultaya gelmemesini bahane edip Herat üzerine sefer hazırlıkları yaptığı sırada Ali Bey, Timur'a itaatini bildirdi. Yezdî, Ali Bey'in hatalarına rağmen Timur'un onları aklına bile getirmediğini ve merhametini esirgemediğini belirtir. Timur, Ali Bey'in kızını

²¹⁰ Şâmî, Zafernâme, 22-23.

²¹¹ Hâfiz-ı Ebrû, Penç Risâle, 29.

²¹² Şâmî, Zafernâme, 24; Yezdî, Zafernâme, 44-45; Hâfiz-ı Ebrû, Penç Risâle, 29.

Şehzade Muhammed Sultan'a nişanladı. Ali Bey'e hil'at giydirdi. Timur, ilkbaharda hazırlık yapıp gelmesini emretti.²¹³ Fuşencî, Ali Bey'in kızının daha sonra Muhammed Sultan'la evlendiğini belirtir.²¹⁴

Kararlaştırılan vakit geldiğinde Ali Bey, Timur'a bir mektup gönderip ordunun öncü birliklerinin başında gideceğini bildirdi. Bunun üzerine Timur, orduların hazırlanmasını ve vakit kaybetmeden yola çıkılmasını emretti. Kısa süre içinde büyük bir ordu topladılar ve ordu Ceyhun nehrini geçince Timur, Ali Bey'e haber yollayıp orduya katılması için ferman yolladı. Fakat Ali Bey, gönderilen elçiyi alıyordu. Timur, Herat üzerine yürüdüğü ve yol üstünde ele geçirmesi gereken yerler olduğu için Ali Bey meselesini ileri bir tarihe erteleyip Kertler üzerine seferine devam etti.

Timur, Kertler üzerine düzenlediği seferden zaferle ayrılp Herat'ı fethettikten sonra, ertelemiş olduğu Ali Bey meselesini gündemine aldı. Elçisine yapılan saygısızlık kendisine ve devletine yapılmış olduğundan, Timur bunu sineye çekemezdi. Herat'tan ayrılınca derhal Ali Bey'i te'dip etmek amacıyla Kelat ve Tus'a doğru yola çıktı. Yolu üzerinde Abbasi ihtilalinin önde gelenlerinden olan Ebû Müslim Horasânî'nin mezarına uğrayıp bol bol dua etmeyi ihmal etmedi. Ali Bey ise Timur'un geldiğini öğrenince karşı koyacak bir gücü olmadığını bildiğinden ondan af dilemekten başka çaresi yoktu. Timur'un huzuruna gidip kendisini affetmesini istedi. Timur, af dilemeye gelmesinden dolayı onu bağışladı. O sıralarda Serbedârîlerden Hâce Ali Müeyyed de gelip Timur'a itaatini sundu.

Timur, Emir Veli'yi de itaat altına aldıktan sonra Semerkand'a geri döndü. Semerkand'da bulunduğu sırada Aka Begi adlı kızı vefat etti. Timur, onun ardından uzun süre yas tuttu. Timur'un yas tutmasını fırsat bilen Ali Bey, Emir Veli'yle ittifak yapıp Sebzevar'ı kuşattı. Timur, ablası Kutluk Türkan Ağa'nın telkinleriyle yas tutmayı bıraktı. Kutluk Türkan Ağa, Timur'a eğer böyle yaparsa dünyanın düzeninin bozulacağını, Tanrı'nın takdîrine hiçbir çare olmadığını söyledi. Böyle devam ederse ahâlinin ve ülkenin perişan olacağını, Tanrı'nın bendelerinin sermesefil duruma düşeceğini belirtti. Kalkıp bu işlerle uğraşmasını, daha fazla üzülmemesini tembihledi. Timur, bunun üzerine isyanı bastırmak için yola çıktı.²¹⁵

Havaların soğuk olmasına rağmen sefere çıkan Timur, Kelat'a geldi. Ali Bey, Timur'un geleceğini tahmin ettiğinden adamlarını kaleye yerleştirip beklemeye başladı. Timur, Ali Bey'e elçi göndererek yaptığı bu işlerden vazgeçmesini ve isyanını sonlandırıp itaat etmesini bildirdi. Gönderdiği mektupta kulluktan yüz çevirmemesini, müfsitlerin sözüne uyararak kanını, malını, ırzını tehlikeye atmamasını belirtti. Fakat Ali Bey, bu sözlerle kulak asmadı ve Timur'a itaat etmedi. Bunun üzerine Timur'un aklına bir plan geldi. Timur, casuslarını devreye sokup Kelat kuşatmasından vazgeçtiği, Emir Veli üzerine sefere çıkacağı şâyiasını yaydırdı. Bu propaganda etkisini hemen gösterdi

²¹³ Yezdî, *Zafernâme*, 125.

²¹⁴ Hesamipour, *el-Fuşencî*, 70.

²¹⁵ Şâmî, *Zafernâme*, 98-101; Yezdî, *Zafernâme*, 126-132.

ve kale halkı tedbirleri gevşetti. Timur, bunun üzerine askerlerinin kale dışında başıboş bulunan hayvanları ele geçirmesini buyurdu. Daha sonra kaleye ilerleyen Timurlu ordusu Ali Bey'in askerlerini kısıp alıp onlara teslim olmaktan başka çare bırakmadılar. Ali Bey, Timur'a elçi gönderip yaptığı işlerden mahcup olduğunu, huzura gelmeye cesaretinin olmadığını, eğer Timur hazretleri mâiyeti ile biraz daha yakın teşrif ederlerse onun ayağını öpmeye giderek işlediği kabahatlerinden ötürü özür dileyeceğini söyledi. Timur, Ali Bey'in bu teklifini kabul edip, geleceğini bildirdi. Daha sonraki günlerde yanında sadece beş atlı ile birlikte kaleye gitti. Kalenin kapısına vardığında içinden nehir geçen son derece dar bir yerle karşılaştı. Ali Bey, bu mevkiye tuzak kurup Timur'a suikast yapılmasını buyurmuştu. Fakat Timur, bunun tuzak olduğunu anladı ve hızlıca ordugâha dönmeyi başardı.

Timur, ordugâha geldikten sonra gece baskını düzenlemeye karar verdi. Bir grup adamını kaleye tırmanmaları için seçti. Bu askerlerin hepsi belirli noktalardan kaleye tırmanacaklardı. Onları gönderdikten sonra kalenin etrafında ordusunu konuşlandırdı ve kendilerini Cankurbanlılara gösterecek şekilde bir pozisyon almalarını emretti. Timur'un adamları kaleye tırmanıp Cankurbanlıları surlardan püskürtünce, durumu gören Ali Bey, Timur'a elçi gönderip askerlerini geri çekmesini, kendisinin yarın gelip af dileyeceğini bildirdi. Ertesi gün Timur'un huzuruna gelen Ali Bey, özür dileyip bağışlanma talep etti. Timur, Ali Bey'i affetti ve kaleye gidip hazineleri getirmesi için onu kaleye geri gönderdi. Fakat Ali Bey, kaleye dönünce kapıları kapatıp yeniden direnişe geçti. Timur, bunun üzerine Ali Bey'in yolu üzerinde bulunan Kahkaha Kalesi'ni güçlendirip Hacı Hoca'yı buraya yerleştirdi ve Ali Bey'i takip etmesi için görevlendirdi. Şeyh Ali Bahadır'ı da Kelat civarına göz kulak olmasını buyurdu. Ali Bey meselesini bir müddet erteleyip Turşiz Kalesi'nin ele geçirilmesiyle meşgul oldu.²¹⁶

Turşiz Kalesi'ni ele geçiren Timur, Kebudcâme ve Şasmâne vilayetlerine geldi. Bunu haber alan Emir Veli, derhal Timur'a elçi gönderip af diledi. Bunun üzerine Timur, Emir Veli'yi bağışladı. Timur, oradan ayrılıp Kemerkuh'a doğru yöneldi. Şeyh Ali Bahadır'a Ali Bey'in adamları ani bir baskın yaptılar. Çetin bir çarpışma sonucunda iki tarafın çarpışmaya devam etme gücü kalmadı. Sonunda iki taraf arasında uzlaşma sağlandı. Ali Bey, Timur'un huzuruna gelerek af diledi.²¹⁷ Şeyh Ali Bahadır, devreye girip Ali Bey'in affedilmesini sağladı. Daha sonra Sebzevar'ı Hâce Ali Müeyyed'e bırakan Timur, Melik Gıyâseddin ve Ali Bey'i aile efradıyla beraber Semerkand'a gönderdi. Cankurbanlı aşiretini de emirleri arasında bölüştürüp, Semerkand'a sürülmelerini emretti. Timur, Semerkand'a vardıktan sonra ise Cankurbanlı ailesinin Taşkent'e gönderilmesini buyurdu.²¹⁸

²¹⁶ Şâmî, Zafernâme, 104-106; Yezdî, Zafernâme, 133-134.

²¹⁷ Fuşenci'ye göre Ali Bey'in teslim olmasının nedeni Kelat'ta hastalık başlaması ve bu hastalıktan dolayı havanın kötü kokmasıydı. Bundan dolayı Ali Bey çıkıp Timur'a teslim olmak zorunda kaldı. (Hesamipour, *el-Fuşenci*, 70-71.)

²¹⁸ Şâmî, Zafernâme, 107-108; Yezdî, Zafernâme, 137-138.

4.5.3. Timurlu Hâkimiyetinde Cankurbanlılar

Timur, 1388 yılında Toktamış üzerine sefere çıkınca, Cankurbanlı Hacı Bey Tus'u ele geçirip isyan başlattı. Aynı esnada Mülük Sebzevârî ve İsa Türkmen de Horasan'da isyan ettiler. Timur, bunu haber alınca oğlu Miranşah'ı isyancıları te'dip etmesi için görevlendirdi. Emir Ak Buka Bahadır'ı da Tus'u kuşatmaya gönderdi. Miranşah, Mülük Sebzevari ve İsa Türkmen'le karşılaştı. Mülük Sebzevârî, Miranşah'a karşı saldırıya geçip İsa Türkmen'i merkezde bıraktı. Fakat İsa Türkmen, bir süre sonra merkezi terk edip savaş alanından kaçtı. Mülük Sebzevârî, buna rağmen pes etmeyip savaşmaya devam etti. Fakat daha fazla dayanamayacağını görünce kaçmak zorunda kaldı. Miranşah, onu takip etmeyi tercih etmeyip Tus kuşatmasına katılmak üzere harekete geçti. Miranşah'ın da kuşatmaya katılmasıyla şehri savunanlar zora düştüler. Üç aydır devam eden kuşatmaya ilaveten Timurlu ordusuna yeni takviyelerin de sayıca katılması moralleri düşürdü. Cankurbanlılarla birlikte Tus'u savunan Tazikler arasında da şehrin teslimi hususunda ihtilaf çıktı. Hacı Bey'in sadık adamı Yunus Tevekkülü de şehri teslim etmekten yana olunca, Hacı Bey, ailesini alıp kaçmak istedi. Fakat sadece kendi kaçabildi. Hacı Bey'in kaçmasıyla kuşatma sona erdi ve 26 Haziran 1389 tarihinde şehir tekrar Timur'un eline geçti. Şehir ele geçirildikten sonra yağmalanıp kılıçtan geçirildi. Fuşencî, bir kaynağa dayanarak şehirde 12.000 kişinin katledildiğini belirtir. Fakat bu sayı üzerinde kuşku duyarak sorumluluğu rivayet eden kişiye atar.²¹⁹

Cankurbanlı ailesi Taşkent'e gönderildikten bir süre sonra Herat'ta Melik Fahreddin'in oğulları ve Gurluların karıştığı büyük bir isyan patlak verdi. Bunun üzerine Miranşah, isyanı bastırmak üzere Herat'a gidip isyanı kanlı bir şekilde bastırdı. Timur, Herat'ta yaşananları öğrenince, Kert hanedanı üyelerinin ve Andican'da tutulan Ali Bey'in katledilmesini emretti.

Yezdî, 1404 yılında Hinduşah Şeyh, Kara Buga ve Cankurbanlı Ak Buga adlı kişilerin Timur'un huzuruna getirildiklerini ve Timur'un fermanıyla idam edildiklerini bildirir. İdam edilme nedeni olarak da Timur sefere gittiğinde kötülük yaptıklarını belirtir.²²⁰

4.6. Astrabad Hâkimi Emir Veli ile Münasebetler

Emir Veli, Toga Timur'un beylerinden Emir Şeyh Ali Hindû'nun oğludur. Toga Timur zamanında Emir Şeyh Ali Hindû, Astrabad yöneticisiydi. Emir Veli, küçük yaştan itibaren Toga Timur'un yakınında bulundu. Emir Veli, Toga Timur Serbedârîler tarafından katledilince, Nesa tarafına kaçmak zorunda kaldı. Cankurbanlılardan Emir Şiblî, Nesa şehrinin yöneticisiydi. Emir Şiblî, Emir Veli'nin kız kardeşiyle evlenince,

²¹⁹ Hesamipour, *el-Fuşencî*, 73-75.

²²⁰ Yezdî, *Zafernâme*, 139, 434.

Emir Veli çok iltifat gördü. Daha sonra Emir Veli, yanında birkaç kişiyle Mazenderan'a²²¹ geri döndü. Bölgede topladığı 200 kişilik bir orduyla Serbedârîlerden Pehlivan Ali'yi mağlup etti. Bu galibiyet üzerine gizlenmiş olan Toga Timur taraftarları Emir Veli'nin etrafında toplandılar. Emir Veli, Serbedârîleri iki muharebede daha yenip hâkimiyetini pekiştirdi. Serbedârîler, Emir Veli ile başa çıkamayacaklarını anladılar. Emir Veli, güçlenince Toga Timur'un oğlu Lokman'ı ve yandaşlarını sürdü. Bölgedeki karışıklıklardan yararlanıp Damgan'a yürüdü. Damgan ve Bistam'ı ele geçirdi. Daha sonra ise Simnan, Firuzkûh, Rey ve Rüstemdâr'ı topraklarına kattı. 1370-1371 yılının sonlarında Irak'a yönelen Emir Veli'yi Celâyir sultanı Şeyh Üveys karşıladı. İlk başta üstünlük Emir Veli'de olsa da daha sonra Şeyh Üveys durumu toparlayınca, Emir Veli geri çekilmek zorunda kaldı.

Emir Veli, daha sonra Simnan tarafına gidip Seyyid İmad ile çarpıştı. Bu savaşta bir netice elde edemeyen Emir Veli geri çekildi. O sıralarda Muzafferîlerden Şah Mansur, Muzafferî hükümdarı Şah Şüca'dan kaçıp Celâyirli ülkesine sığındı. Fakat Celâyirli ülkesinde fazla kalmayan Şah Mansur, Emir Veli'nin yanına gitti. Emir Veli'ye Celâyirlielerin aralarındaki çekişmeleri anlatan Şah Mansur, Emir Veli'yi Irak üzerine sefer düzenlemesi için teşvik etti. Bunun üzerine Emir Veli, Irak üzerine yürüdü. İki taraf birbirleri ile karşılaştı fakat aralarında savaş gerçekleşmedi. Daha sonra aralarında antlaşma imzalandı. İki tarafın yaptığı antlaşmaya göre Emir Veli'nin kızını Celâyirli Sultan Hüseyin'e nişanladılar. Emir Veli'ye de Rey şehri verildi. 1380-1381 yılında Hâce Ali Müeyyed'in yardımına giden Emir Veli'nin sonraki süreçte Timur'la münasebetleri başladı.²²²

4.6.1. Timur'un Emir Veli ile İlk Münasebetleri

Timur, 1381 yılında Kertleri itaat altına aldıktan sonra Ali Bey meselesini halletmek için Kelat ve Tus civarlarına doğru yola çıktı. Timur'un geldiğini öğrenen Ali Bey ve Hâce Ali Müeyyed, Timur'un karşısına çıkıp itaatlerini bildirdiler. Timur, onlarla görüştüktan sonra Isfarayn şehrine yöneldi. Burası Emir Veli'nin adamlarına ait bir yerleşimdi. Timurlu ordusu Isfarayn'a ulaşır ulaşmaz hemen kaleyi kuşattı. Kale yapılan hücumlara çok fazla direnemeyip düştü. Timur, bu kaleyi ele geçirdikten sonra Mazenderan'a yöneldi ve Emir Veli'ye eğer gelip huzuruna çıkarsa, ne dileği varsa hemen yerine getirileceğini, şayet bir bahane uydurup gelmeyecek olursa, bela ve

²²¹ Kaynaklarda Taberistan veya Mazenderan olarak da geçen bölgenin ismi konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bölge oldukça yoğun ormanlara sahip olup coğrafi açıdan zor koşullara sahiptir. Nitekim bu durumdan dolayı bu şekillerde isimlendirildikleri dile getirilmiştir. Bölge hakkında detaylı bilgi için bk. [Derya Coşkun, "Taberistan ve Mâzenderân Adları Üzerine Bir Araştırma", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 12/64 (Haziran 2019), 197-201]; Yine bölge hakkında detaylı bilgi için bk. [Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/322-323].

²²² Hâfiz-ı Ebrû, Penç Risâle, 9-13.

musîbet kapısını açmış olacağı mesajını gönderdi. Mektuba cevap olarak Emir Veli, hazretin dostu ve hayırhâhı olduğunu, onun hizmetine gireceğini bildirdi. Bu cevabın üzerine Timur, Semerkand'a dönmek üzere yola çıktı.²²³

İbn Arabşah'a göre ise Emir Veli, Timur'un mektubunu alınca mektuba itimad etmedi ve Timur'a ağır bir üslupla cevap yazdı. Emir Veli, Timur'un mektubunu aldıktan sonra Muzafferî hükümdarı Şah Şücâ ve Celâyirli Sultan Ahmed'e bir mektup gönderdi. Mektupta sınır karakolu olduğunu, eğer işleri yolunda giderse, onların da işlerinin yolunda gideceğini, eğer ona Timur'dan bir kötülük gelirse, aynı kötülüğün onların ülkelerine de geleceğini söyledi. Eğer yardım gönderirlerse her ikisini de Timur'dan kurtaracağını, aksi halde sonuçlarına katlanmalarını gerektiğini bildirdi.

Şah Şücâ, Timur'la dostâne ilişkiler sürdürdüğünden mektuba aldırış etmedi. Sultan Ahmed ise gayet kibirli bir şekilde mektuba şöyle yanıt verdi:

*“Bu bedbaht topal Çağataylının Irak'ı hayal etmesi ne mümkün?! Bu topal Çağataylı nerde, iki Irak'ı alt etmek nerde? Irak dilâverleri Horasan'dakilerle kıyas edilmez. Irak ordusu savaşmayı vuruşmayı bilir. Ata binmekte ve mızrak atmakta ustadır. Onunla Irak toprakları arasında dikenli ağacın kabuğunu elle soymak gibi meşakkatler vardır. Yerler arasında hayli farklar var. Irak, Horasan değildir. Eğer niyeti bizim bu taraflara gelmekse, yolunu keser iştahını kursağında koyarız. Biz öyle bir halkız ki, aslan heybetli, aslan cesaretliyiz ve savaştaki salâbetimiz dünyaca meşhurdur. Bize yalnızca yüksekte durmak yaraşır. Hatta Mütenebbî sanki şu beyti bizler için söylemiştir: Biz İnsan görünüşlü cinleriz, hatta deve görünümlü kuşlarız”.*²²⁴

Emir Veli, kibir dolu bu mektuba inanmadı. Şah Şücâ ve Sultan Ahmed'in ittifak kurmaya çekindiklerini görüp onlara şöyle cevap verdi:

*“Ben Yaratan'a sığınıp bütün gücümle savaşacağım. Eğer bu savaştan galip çıkarsam, bir bir üzerinize yürüyüp, şehirlerinizi târumâr edeceğim ve dünyayı başınıza yıkacağım. Öyle ki herkese ibret-i âlem olacaksınız. Eğer o beni yenerse, size olacaklar umrumda bile değil. Aradığınız belayı bulacaksınız!”*²²⁵

Emir Veli, Ali Bey ile yaptığı ittifakla Sebzevar'ı kuşatmış ve bu durum Timur'u öfkelen-dirmişti. Ali Bey üzerine seferinden sonra Turşiz Kalesi'ni alan Timur, buradan Emir Veli'nin üzerine yürüdü. Kebudcâme ve Şasmâne vilayetlerine geldi. Bunu haber alan Emir Veli, derhal Timur'a elçi göndererek çok pişman olduğunu, kendisini affetmesini istedi. Ayrıca bundan sonra itaat yolundan ayrılmayacağını ve devletin has bendelerinden olacağı sözünü verdi. Bunun üzerine Timur, onu bağışlayıp Ali Bey Cankurbanlı meselesiyle ilgilendi.

1383 yılında Dilşad Ağa ve Kutluk Türkan Ağa vefat etti.²²⁶ Timur bir süre yas tuttuktan sonra Horasan üzerine gitmek üzere yola koyuldu. Sebzevârlı Şeyh Davud'un

²²³ Yezdî, Zafernâme, 131.

²²⁴ İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 75-76.

²²⁵ İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 75-76.

²²⁶ Fasîhî Hâfî, Mücmel-i Fasîhî, 3/123.

isyan haberi geldi. Bu isyan haberinden kısa süre sonra bir isyan haberi de Sistan'dan geldi. Bu isyanların nedenini öğrenmek isteyen Timur, Emir Veli'nin yanına Şeyh Ali Bahadır ve Uçkara Bahadır'ı gönderdi. Daha sonra Timur, Sebzevârlıları itaat altına alıp Sistan üzerine yürüdü.²²⁷

4.6.2. Timur'un Emir Veli ile Savaşı

Emir Veli, Timur'a sadık kalacağına dair verdiği sözde durmayıp tekrar isyan etti. Bunun üzerine Timur, 1384 yılında tekrar Emir Veli üzerine sefere çıktı. Belh civarına gidip ordugâhını kurarak askerlerinin toplanmasını emretti. Daha sonra Serahs'a geçen Timur, ordusunu Nesa'ya gönderdi. Ordunun öncü birlikleri Kavgurş mevkine ilerlediler. Kebudcâme ve Şasmâne mevkiine gelen Timurlu ordusu zorlu doğa koşullarından yavaşlamak zorunda kaldı. Emir Veli'nin birlikleri durumdan faydalanıp Timurlu ordusuna saldırdı. Yaklaşık yirmi gün boyunca devam eden bu çarpışmada Emir Veli'nin birlikleri daha fazla dayanamayıp geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Emir Veli, ordusunun başına geçip bir kez daha saldırı başlattı. Emir Veli ve askerleri cesaretle savaşsalar da Timur'un sayıca fazla ordusu karşısında güçlerinin yetmeyeceğini görüp savaş alanını terk ettiler. Timurlu ordusu onları takip edip pek çok kişiyi ele geçirdiler. Daha sonra ordugâha geri dönen Timur, büyük hendekler kazılmasını, hendeklerin de siperliklerle sağlamlaştırılmasını istedi. Ordusundan 30 koşun birliğin de pusuya yatmasını emretti. Emir Veli, gece saldırısı için kalabalık bir orduyla tekrar saldırıya geçti. Emir Veli'nin ordusu bu siperliklere doğru güçlü bir hücum gerçekleştirdi. Siperlikleri toplu hücumla yıkan Emir Veli'nin ordusundan birçok asker hendeğe düştü. Miranşah da o esnada Emir Veli'nin bulunduğu mevkiye saldırıya geçti. Aynı esnada pusuda yatan 30 koşun birlik de yerinden çıkıp savaşa dâhil oldu. Timurlu ordusu Emir Veli'nin ordusunu kuşatıp zor duruma soktu. Emir Veli, çareyi kaçmakta buldu. Can havliyle kaçan Emir Veli'nin askerleri adeta kendi kazdıkları kuyuya düştüler. Emir Veli, Timur'un ordusuna tuzak kurmak için savaş öncesinde hendekler kazdırıp içine sivri kazıklar çaktırmış ve suyla doldurtmuştu. Can havliyle kaçan askerler kendi kazdıkları hendeklere düştüler ve birçoğu burada hayatını kaybetti. Emir Veli ise yanında birkaç adamı ve ailesiyle birlikte savaş alanından kurtulmayı başardı. Ailesini Girdkuh'ta bırakan Emir Veli, Rey'e doğru yöneldi. Timur, onun peşinden bir grup asker yolladı. Askerler, Emir Veli'yi Rüstemdâr'a kadar kovaladılar. Bu arada Timur'un bölgeye geldiğini duyan Toga Timur'un oğlu Lokman, derhal huzura çıkıp itaatini bildirdi. Timur, bu itaati karşılıksız bırakmadı ve Astrabad'ı ona bağışladı. Daha sonra Timur, Rey yönüne ilerleyip Rey ve Sultaniye'yi itaat altına

²²⁷ Şâmî, Zafernâme, 107-109; Yezdî, Zafernâme, 137-141.

aldı. Emir Veli, Timur gelmeden önce Rüstemdar'dan kaçtı. Rüstemdâr'a yönelen Timur, burada karşısına çıkacak yönetici bulamayınca şehri yağmalattı.²²⁸

4.6.3. Emir Veli'nin Ölümü

Timur, 1384-1385 yılları arasında Mazenderan, Rey, Rüstemdar, Sultaniye şehirlerini itaat altına aldıktan sonra İran topraklarındaki işlerine bir süre ara verip başkenti Semerkand'a döndü ve yaz mevsimini eğlence içinde geçirdi.²²⁹ Emir Veli, Timur'dan kaçıp Celâyirli Sultan Ahmed'e sığındı. Sultan Ahmed, Emir Veli'yi bir süre misafir ettikten sonra Emir Suntay'la beraber Sultaniye'yi kuşatıp, şehrin yöneticisi Adil Ağa'yı itaat altına almaya gönderdi. Emir Veli ve Suntay, Sultaniye'yi kuşattı. İki taraf arasında çarpışmalar uzun süre devam etse de istenilen sonuç alınamadı. Sultan Ahmed, Bağdad'a gitti ve haber yollayıp Suntay'ın kaleyi kuşatmaya devam etmesini, Emir Veli'nin ise Tebriz'e gidip şehrin idaresini ele geçirmesini²³⁰ ve dış saldırılara karşı korumasını buyurdu. Aradan bir ay geçtikten sonra Altın Orda Hanı Toktamış'ın Derbend üzerinden Azerbaycan topraklarına girdiği haberi geldi. Toktamış, Tebriz'i kuşatma altına aldı. Toktamış, yaklaşık sekiz gün boyunca Tebriz'i düşüremeyince antlaşma bahanesiyle Tebrizlileri savunmayı bırakmaya ikna etti. Fakat daha sonra antlaşmaya uymayıp şehre ordusunu girdirdi.²³¹ Şehir bu yağmada çok ağır tahribat aldı.²³² Yakubovskiy, Tebrizlilerin Cengiz Han zamanından beri bu şekilde dehşetli bir olayla karşılaşmadıklarını ifade eder.²³³ Toktamış, Tebriz'i yakıp yıktıktan sonra 200.000 kişiyi de esir alıp geri döndü.²³⁴ Emir Veli, Tebriz'den kaçtıktan sonra Halhal tarafına gidip Mahmud Halhâlî ile ittifak kurdu.²³⁵ Birlikte Halhal'a giren Emir Veli ve

²²⁸ Yezdî, Zafernâme, 146-148.

²²⁹ Şâmî, Zafernâme, 114-116; Yezdî, Zafernâme, 148-150.

²³⁰ Sultan Ahmed'in bu kararında Emir Suntay'ın kendisine gönderdiği mektup etkili oldu. Emir Veli'nin kuşatmasının uzun sürmesi ve Emir Veli'nin en yakın adamı Ferhad Ağa'nın Adil Ağa'ya katılması Celâyirlielerde kuşkuyla neden oldu. Ferhad Ağa'nın Adil Ağa'ya hangi sebeple katıldığı net değildir. Neticede Sultan Ahmed, Emir Veli'yi Tebriz'e gönderdi. [Ensar Macit, "Toga Timurlu Emir Veli'nin Mazenderan ve Azerbaycan Mücadelelerine Genel Bir Bakış", III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (Bakü: 2016), 75].

²³¹ İlyas Kemaloğlu, "Altın Orda Devleti", Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları, haz. Hayrunnisa Alan-İlyas Kemaloğlu (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020), 128.

²³² Toktamış, sekiz gün boyunca Tebriz'i kuşatsa da ele geçiremedi. Emir Veli'ye haber gönderip istedikleri miktarda haraç verirlerse kuşatmayı kaldırıp çekip gideceklerini bildirdi. Bunun üzerine Emir Veli, bu teklifi kabul edip şehrin ileri gelenlerini topladı ve Toktamış'ın istediği haracı bir araya getirmek için çabaladılar. İstenilen haracı toplayıp Toktamış'ın memurlarına teslim ettiler. Tebrizliler de bu sırada savunma yapmayı bırakmışlardı, bunun üzerine Toktamış'ın ordusu o boşluktan yararlanıp şehre girmeyi başardı. Sekiz gün boyunca devam eden yağma süresince neredeyse yüz bin kişi öldürüldü. [Demet Doğan Us, *Zeynüddîn b. Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî'nin Zeyl-i Târih-i Güzide İsimli Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 81].

²³³ Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, 223.

²³⁴ Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar (İstanbul: Enderun Yayınları, 1981), 1/358.

²³⁵ Hâfiz-ı Ebrû, Penç Risâle, 13.

Mahmud Halhâlî halka kötü muamelede bulundular. Şehri iki gün boyunca yağmaladıktan sonra çekip gittiler. Yezdî, Timur'un İran'da yaşanan bu olayları öğrenince Müslümanlar için çok üzüldüğünü ve İran'ı ele geçirmeyi kafasına koyduğunu, çünkü İran'da birçok hükümdar olmasına rağmen hiçbirinin ülkeyi hâkimiyet altına alamadığını ve ne kadar hükümdar varsa hepsinin birbiriyle kanlı bıçaklı olduğunu belirtir. Bu durumdan en çok çekenin de halk olduğuna dikkat çeker.

Timur, Toktamış ve Emir Veli'nin Azerbaycan bölgesindeki faaliyetlerini haber alınca 1386 yılında İran topraklarına girdi. Firuzkûh'a geldiğinde Seyyid Gıyâseddin huzuruna çıkıp İran'daki idarecilerin durumundan bahsetti. Lur-ı Kûçek reisi Melik İzzeddin'in dâhil olduğu olayları dinleyen Timur, derhal Lurların üzerine yürüdü. Lurları itaat altına aldıktan sonra Sultan Ahmed'in Tebriz'i ele geçirmeye niyetlendiği haberi ulaşınca Tebriz'e yöneldi. Timur'un geldiğini duyan Sultan Ahmed hızla Tebriz'den kaçtı. Timur, Tebriz'e gelince şehrin ileri gelenleri itaatlerini bildirmeye geldiler. Timur, Tebriz'de konakladığı sıralarda Emir Veli de Timur'dan gizleniyordu.²³⁶ Timur, Tebriz'e girince harap olmuş şehri yeniden imar ettirip bir nebze olsun canlandırdı.²³⁷

Timur'un beyleri Mahmud Halhâlî'ye birilerini yollayarak Emir Veli'yi teslim etmesini istediler. Mahmud Halhâlî ise cevap olarak onu ele vermeyeceğine dair and içtiğini söyleyip, teslim edemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Adil Ağa'nın damadı Emir Lütfullah'ı onu ikna etmesi için gönderdiler. Emir Lütfullah, Mahmud Halhâlî'nin yanına gidip bir görüşme gerçekleştirdi ve Emir Veli'yi teslim etmeye zorladı. Çaresiz kalan Mahmud Halhâlî, Timur'a mektup göndererek Emir Veli'yi teslim edeceğini, onu teslim almaları için adam göndermesini rica etti. Bunun üzerine Emir Atlamış ve Emir Humari İnak, Emir Veli'yi almaya geldiler. Mahmud Halhâlî, gelenlere Emir Veli'yi teslim etti. Emir Humari İnak, Emir Veli'yi dönüş yolunda öldürüp kellesini Timur'a gönderdi.²³⁸

4.7. Lur-ı Kûçeklerle Münasebetler

Lurlar, İranî toplulukların ve Perslerin gelişinden önce bölgede meskûn olup, Persler zamanında İranîleştiler. Daha sonra da Kürt, Arap ve Türk boylarıyla karıştılar. Lur isminin Zagros dağlarında bulunan Mân-rûd Geçidi'ndeki Lur mevkisinden geldiği ifade edilir. Lur ismi zamanla topluluk ifadesine dönüştü. Mes'ûdî ve Yâkut el-Hamevî gibi coğrafyacılara bazı Kürt kabilelerinden örnek verirken Lurları da

²³⁶ Yezdî, Zafernâme, 150-152.

²³⁷ Ali Sinan Bilgili, "Timur Han'ın Azerbaycan Faaliyetleri", Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslar arası Sempozyumu, ed. Abdolvahap Kara-Ömer İşbilir (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2007), 197.

²³⁸ Hâfiz-ı Ebrû, Penç Risâle, 13-14; İbn Arabşah, Emir Veli'nin Rey şehrine kaçtığında şehir yöneticisi Muhammed Cevkar tarafından yakalandığını ve idam edilerek başının Timur'a gönderildiğini söyler. (İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 77).

saymışlardır.²³⁹ Şerefnâme müellifi Şeref Han²⁴⁰ da Lurları dört büyük kola ayrılan Kürt topluluklarından biri olarak belirtir.²⁴¹ Lur mevkisinden göçtükleri için meskûn oldukları yerler zaman içinde Luristan olarak anıldı. İki kardeşin farklı bölgelerde kendi egemenliklerini kurmalarından dolayı Lur-ı Büzürg (Büyük Lur) ve Lur-ı Kûçek (Küçük Lur) olarak adlandırıldı. Selçukluların geç dönemlerinde Luristan bölgesinde gücü elinde bulunduran Hüsâmeddin Şuhlî'nin hizmetinde bulunan Şücaâddin Hurşid'den dolayı Hurşidîler olarak da bilinirler. Hüsâmeddin'in ölmesinin ardından bağımsız bir yönetim kurmayı başaran Şücaâddin hanedanının kurucusudur.²⁴² 1184 ve 1597 yılları arasında Luristan'ın kuzeybatı bölgesinde hüküm süren bu topluluğun başkentleri Hürremabâd idi.²⁴³

1350 yılında Lur-ı Kûçek hâkimi Şücaâddin Mahmud ölünce yerine oğlu Melik İzzeddin geçti. Melik İzzeddin, bölgedeki yöneticilerle ilişkilerini geliştirip Lur-ı Kûçek yönetiminin gücünü arttırdı.²⁴⁴ Muzafferîlerden Şah Şüca ve Celâyirîlerden Şeyh Üveys'e kızlarını veren Melik İzzeddin, bu devletlerle akrabalık bağı kurarak nüfuzunu pekiştirdi.²⁴⁵

4.7.1. Timur'un Melik İzzeddin'le Münasebetleri

Timur, Toktamış'ın Tebriz'i yağmalaması ve Emir Veli'nin de faaliyetlerine hız kesmeden devam etmesinden dolayı asayiş bozulan bu bölgelere tekrar gelip gerekli düzenlemeleri yapmak istedi. 1386 yılında bu amaçla başkent Semerkand'dan yola çıkan Timur, Firuzkuh'a gelerek burada mola verdi. Maraşîlerden Gıyâseddin, Timur'un huzuruna gidip bölgede olan biten hakkında malumat verdi. Lur-ı Kûçek yöneticisi Melik İzzeddin'in bölgede yaptıklarını tek tek anlattı.

Melik İzzeddin yönetimindeki Lurlar, hac kafilesine baskın düzenleyip insanların canına kıydılar. Timur, hacılara yapılan bu fenalıkları işitince meseleye el atıp çözmek istedi. Firuzkûh'a gelince daha önceden niyetlendiği işi bu sefer

²³⁹ Osman Gazi Özgüdenli, "Lurlar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2./161-162.

²⁴⁰ Bitlis yöneticisi Şeref Han'ın oğlu Şemseddin Bey, babasının öldürülmesi ve Bitlis'in kendilerinden alınması üzerine Safevîlere sığındı. Burada Şeref Han adını verdiği oğlu dünyaya geldi. Şeref Han, çeşitli yerlerde eğitim aldıktan sonra idari görevlerine başladı. Şeref Han, uzun yıllar Safevîlere hizmet ettikten sonra Safevî devletinde çıkan karışıklıklardan dolayı Osmanlılara katıldı. Kendisine Bitlis'in yönetimi verilen Şeref Han, yaklaşık yirmi yıl görev yaptıktan sonra görevi oğluna bıraktı. Ömrünün son yıllarında Şerefnâme adını verdiği kitabını kaleme aldı ve Bitlis'te hayatını kaybetti. [Osman Gazi Özgüdenli, "Şeref Han", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/548-549].

²⁴¹ Şeref Han, Şerefnâme, çev. Mehmet Emin Bozarslan (İstanbul: Ant Yayınları), 1/35.

²⁴² Rıza Kurtuluş, "Lur-ı Kuçek", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/226.

²⁴³ V.Minorsky, "Lur-ı Kuçek", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi), 7/77; 1195-1596 yılları arasında hüküm sürdüklerine dair görüşler de mevcuttur. [Stanley Lane-Poole, İslam Devletleri Tarihi, çev. Halil Edhem, haz. Samet Alıç (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020), 233].

²⁴⁴ Şeref Han, Şerefnâme, 60.

²⁴⁵ Minorsky, "Lur-ı Kuçek", 78.

gerçekleştirmek istedi. Yanındakilere ne zamandan beri bu adamların yaptıklarını işittiğini ve özellikle hacılara yaptıklarından haberdar olduğunu, bunu halletmezse Tanrı'nın kendisinden soracağını söyledi. Bunları te'dip etmenin vazifeleri olduğunu vurguladı. Ardından ordusunun hazırlanmasını emreden Timur, sefere çıktı. Burûcerd ve Hürremabâd şehirleri yağma edilip Lurlardan birçok kişi öldürüldü.²⁴⁶ Burûcerd şehri yakınlarındaki Damyan Kalesi'nde bulunan Melik İzzeddin de esir edilerek Semerkand'a götürüldü. Melik İzzeddin'in oğlu olan Seydî Ahmed de ele geçirilip Andican'a sürüldü. Üç yıl esir tutulan baba-oğul daha sonra serbest bırakılarak Luristan'a gönderildi ve hâkimiyetleri iade edildi.²⁴⁷

Muzafferîlerle ilişkileri korumaya devam eden Melik İzzeddin, Muzafferîlerden Zeynelâbidin'in ordusuna destek verdiği seferlere katıldı.²⁴⁸ Timur, Mâverâünnehir'den dönüştü Mazenderan'a geldi. 1393 yılı Ocak ayında Mazenderan'da kış ayını geçirdikten sonra yola çıktı. Torunu Pir Muhammed'i Kürdistan taraflarına gönderen Timur, orada itaati sağlamasını, itaat etmeyenlere gerekeni yapmasını bildirdi. Pir Muhammed Derbend'e gidip ordusunu Kürdistan'ın çevresine gönderdi. Bu sıralarda bölgenin ileri gelenlerinden İbrahim Şah ve oğlu gelerek itaatlerini bildirdiler. Timur'un oğlu Ömer Şeyh, Körkale adlı kaleyi ele geçirdi. Mervan'da Muzaffer, Kerherud'da ise İsfendiyar adlı kişiler Timur'a itaatlerini bildirdiler. Daha sonra Timur, Burûcerd şehrine geldi. Burûcerd'i Seyfeddin Tâcîk'e emanet etti. Şeyh Mikâil'i Nihâvend'i ele geçirmesi için vazifelendirdi ve oradan Hürremâbad'a yöneldi. Timur'un Hürremâbad'a geldiğini duyan Melik İzzeddin, apar topar orayı terketti. Timur, daha sonra kalenin kuşatılması emrini verdi. Oğlu Ömer Şeyh'i Melik İzzeddin'i yakalaması için peşinden gönderdi. Birçok emirini de bu işle görevlendirdi. Ömer Şeyh, uzunca bir süre Melik İzzeddin'i bulmak için çabalasada onu yakalayamadı. Bölge halkını itaat altına alıp geri döndü.²⁴⁹

Oğlu Seydî Ahmed'in etkisiyle kötü bir yönetim sergileyen Melik İzzeddin, halkın tepkisini çekti. Aynı dönemde Timur'a karşı isyana meyilli olduğu şayiası yayıldı. Bu haberler üzerine Timurlu memurları Melik İzzeddin'i esir alıp Sultaniye'ye götürdüler.²⁵⁰ 1403 yılında Lur-ı Kûçek yöneticisi Melik İzzeddin idam edildi ve kellesi Çerkas tarafından Timur'un huzuruna getirildi.²⁵¹ Minorsky, Melik İzzeddin'in öldürülmesini Seydî Ahmed'in vergileri ödememesine bağlar.²⁵²

²⁴⁶ Şâmî, Zafernâme, 119; Yezdî, Zafernâme, 151.

²⁴⁷ Şeref Han, Şerefnâme, 60.

²⁴⁸ Minorsky, "Lur-ı Kuçek", 78.

²⁴⁹ Şâmî, Zafernâme, 158-160.

²⁵⁰ Şeref Han, Şerefnâme, 60.

²⁵¹ Yezdî, Zafernâme, 422.

²⁵² Minorsky, "Lur-ı Kuçek", 78.

4.8. Maraşîlerle Münasebetler

Seyyid Kıvâmüddin b. Abdullah Marâşî bu hanedanın kurucusu olarak kabul edilir. İmam Ali Zeynelâbidin'in soyundan gelen Kıvâmüddin, Dabu'da tahsilini tamamladıktan sonra Horasan'daki Serbedârî önderlerinden Seyyid İzzeddin Sûgendi ile tanışıp fikirlerinden oldukça etkilendi. Seyyid İzzeddin Sûgendi'nin etkisiyle Mazenderan bölgesinde Şii görüşlerini halka duyurmaya başladı.²⁵³ Şeyh Hasan Cevri'nin meclislerine de katılan Seyyid Kıvâmüddin, Serbedârî hareketiyle aynı gelenekten beslendi. Serbedârîler için önemli olan Dervişler Teşkilatı'nı inceledi. Seyyid Kıvâmüddin, Seyyid İzzeddin Sûgendi'nin ölümünün ardından onun mirasını devraldı ve Mazenderan bölgesinin şeyhi oldu.²⁵⁴ Bölgedeki yöneticilerden olan Kiyâ Afrâsiyâb Çelavî'nin de kendisine intisab etmesi ile ünü iyice artan Maraşîlere halktan da geniş kitleler katılmaya devam etti. Seyyid Kıvâmüddin, Mazenderan'ın büyük bir kısmını etkisi altına almaya başlayınca bu durum Kiyâ Afrâsiyâb'ı endişelendirdi. Kiyâ Afrâsiyâb, Maraşîleri tehdit olarak görmeye başlayınca onlara karşı harekete geçti. Amül fakihleriyle bir araya gelen Kiyâ Afrâsiyâb, Maraşîlere karşı desteklerini almayı başardı. Kiyâ Afrâsiyâb, fakihlerle görüşmesinin ardından Seyyid Kıvâmüddin'i toplantıya çağırdı ve fakihlerle tartışmasını istedi. Şeriata aykırı davranışları yüzünden suçlu bulunan Seyyid Kıvâmüddin tutuklanıp hapsedildi. Kiyâ Afrâsiyâb da yayınladığı fermanla Seyyid Kıvâmüddin'e bağlanmayı yasakladı. Kiyâ Afrâsiyâb, Kıvâmüddin'i bir süreliğine hapsedse de daha sonra serbest bıraktı.²⁵⁵ Seyyid Kıvâmüddin, Kiyâ Afrâsiyâb'a karşı harekete geçip birkaç kez suikast girişiminde bulunsa da Kiyâ Afrâsiyâb her seferinde kurtulmayı başardı. Bu suikast girişimlerinden kurtulmayı başaran Kiyâ Afrâsiyâb, Maraşîlerin üzerine 300 kişilik bir orduyla harekete geçti. Kiyâ Afrâsiyâb yapılan savaşta hayatını kaybetti. Kiyâ Afrâsiyâb'ın ölümünün ardından çocukları Maraşîlere karşı mücadeleye girişmeler de muvaffak olamayıp Mazenderan hâkimiyetini Maraşîlere kaptırdılar. Maraşîler Astrabâd'dan Rüstemdâr'a kadar olan bölgede hâkimiyetlerini kurdular.²⁵⁶ Maraşîler, Mazenderan'daki Serbedârî uzantısı olarak da kabul edilirler. Bunda Kıvâmüddin'in Serbedârî şeyhleri Şeyh Hasan Cevri ve Şeyh Halife'nin görüşlerinden etkilenip icraatlarına yansıtması da etkilidir. Maraşîler, İlhanlıların yıkılmasının ardından oluşan uygun ortamdan yararlanmasını bildiler ve halkın dini, siyasi ve iktisadi arzularını göz önünde bulundurdular.²⁵⁷ Maraşîler

²⁵³ Osman Gazi Özgüdenli, "Maraşîler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/37.

²⁵⁴ Derya Coşkun, "Şîa'nın Siyasallaşma Sürecinde Seyyid Kıvâmüddin Marâşî", Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 67 (Ocak 2020), 484-486.

²⁵⁵ Derya Coşkun, "Mâzenderân'da Siyasi İki Cereyan; Marâşî ve Kiyâ Anlaşmazlığı", History Studies, 11/2 (Nisan 2019), 486-487; Mustafa Şahin, "Mâzenderân'da Yerli Bir Aile: Celâvîler", İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 13 (Ekim 2017), 201.

²⁵⁶ Şahin, Serbedârîler, 432-434; Şahin, "Celâvîler", 203-205.

²⁵⁷ Derya Coşkun, "Bir Sürgün Hikâyesi: Mâveraünnehir'deki Maraşîler" (Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 2019), 4/102-103.

bölgedeki diğer yerel yöneticilerle de mücadele edip Mazenderan'ın büyük bir kısmına hâkim oldular. Doğu sınırlarında Emir Veli ile mücadele edip Astrabâd'ı da ele geçirdiler.²⁵⁸ Seyyid Kıvâmüddin topraklarını oğulları arasında bölüştürdükten sonra ülke işlerini onlara devretti. Oğlu Kemâleddin'i Maraşîlerin liderliğine seçip, Seyyid Rızâüddin'i de Amul yöneticisi olarak görevlendirdi.²⁵⁹

4.8.1. Timur'un Maraşîlerle İlk Münasebetleri

Maraşîlerin Astrabâd'ı fethi, Timur'un 1381 yılında Horasan'a girdiği döneme rastladı. Astrabâd'ı kaybeden Emir Veli'nin Timur'a kendilerini şikâyet etmesinden çekinen Maraşîler, bu konuda istişâre yapmaya karar verdiler. Timur'a karşı Astrabâd'ı savunamayacağını bilen Kemâleddin, Maraşîlerin ileri gelenlerine bu mevzuyu açıp bir karara varmaları gerektiğini bildirdi. Maraşî ileri gelenleri Astrabâd'ı tekrar Emir Veli'ye bırakmayı uygun gördüler. Bunun üzerine Astrabâd'dan Maraşî birlikleri çıkarılıp şehir Emir Veli'ye devredildi.²⁶⁰ Daha sonra Timur ilerleyip Astrabad'ı ele geçirince, Seyyid Kemâleddin derhal Timur'un huzuruna çıkıp itaatini bildirdi.²⁶¹ Timur, Astrabâd'ı ele geçirince yönetimini Toga Timur'un oğlu Lokman'a bıraktı.

Timur, 1385 yılında Mazenderan'a ilerleyip Amul ve Sari şehirlerine doğru yola çıktı. Timur'un bölgeye geldiğini haber alan Seyyid Kemâleddin ve Seyyid Râziüddin, derhal Timur'un adına hutbe okutup sikke kestirdiler. Kıymetli hediyeler hazırlatıp Timur'a gönderdiler. Timur, elçileri kabul edip Maraşîlerin Lokman'a tabii olmalarını emretti.

Timur, 1386 yılında Emir Veli ve Toktamış'ın üzerine yürümek için İran topraklarına girdi. Firuzkûh'a geldiğinde ordu bir süre burada konakladı. Timur'un İran'a geldiğini haber alan Seyyid Kemâleddin, derhal oğlu Gıyâseddin'i Timur'u karşılamak üzere huzuruna gönderdi. Timur, Gıyâseddin'den bölgede yaşanan son gelişmeleri dinledi. Timur, bölgede olan biteni bir de Gıyâseddin'in ağzından dinler ve yerel beylerin kendisine karşı nasıl bir tutumda olduklarını sorardı. Gıyâseddin, Lurların hacı kabilelerine saldırdığını haber verince Timur, Lurların üzerine yürüme kararı aldı.²⁶² Maraşî, Gıyâseddin'in Timur'un yanına askerleriyle geldiğini ve Irak seferinde Timurlu ordusu saflarında yer aldıklarını belirtir.²⁶³

İskender Şeyhî, babası Emir Afrâsiyâb Çelavî Maraşîlerle olan savaşta öldürülünce çaresiz kalıp Kertlere sığınmış,²⁶⁴ daha sonra Timur, Kertleri itaat altına

²⁵⁸ Özgüdenli, "Maraşîler", 28/37.

²⁵⁹ Coşkun, "Bir Sürgün Hikâyesi", 104.

²⁶⁰ Zâhirüddin Maraşî, Târih-i Taberistan Rûyân u Mâzenderân, tsh. Muhammed Hüseyin Tesbihi, (Tahrân, Müessesesi-i Matbuat-ı Şarki, 1345), 223.

²⁶¹ Özgüdenli, "Maraşîler", 28/37.

²⁶² Yezdî, Zafernâme, 148-151.

²⁶³ Maraşî, Rûyân u Mâzenderân, 225.

²⁶⁴ Hâfiz-ı Ebrû, Zübdetü't-Tevârih, 1/502.

alıp Herat'ı ele geçirince onu yanına almıştı.²⁶⁵ İskender Şeyhî, babasını öldürdükleri için Maraşilere kin besliyordu. Bu yüzden Timur'un yanında olmayı fırsata çevirip sohbetlerde devamlı Maraşileri kötülüyor ve Timur'u Mazenderan üzerine yürütmesi için kışkırtıyordu. Mazenderan hazinelerinin hakkında abartılı ifadelerde bulunup Timurlu beylerinin iştahını kabartıyordu. Sürekli divan emirleri ile görüşme halinde olup onlara bilgi veriyordu. İskender Şeyhî'nin bu çabaları sonuçsuz kalmadı ve Timurlu ordusu Maraşiler üzerine sefer hazırlığına başladı.²⁶⁶

4.8.2. Timur'un Maraşiler Seferi

Timur, 1392 yılında Astrabâd'a ulaşır Cürcan nehri civarında konakladı.²⁶⁷ Timur'un bölgeyi ele geçirmek üzere sefere çıktığı ve oldukça yaklaştığı haberi ulaşınca Mazenderan'da korku hâkim oldu. Mazenderan ileri gelenleri, Maraşilerin huzuruna gelerek Timur'u engelleyemezlerse Mazenderan'ın tamamını ele geçireceğini, bu yüzden Timur'un gönlünü almak için hediyeler hazırlanıp gönderilmesini teklif ettiler. Bu teklif kabul edilince Seyyid Gıyâseddin, Maraşileri temsilen Timur'un huzuruna çıktı. Maraşilerin mektubunun içeriği şöyledir:

*"Biz, Mazenderan ormanlarında mukîm olup devletin bekâsı için duacı olan seyyidlerden bir topluluğuz. İskender Şeyhî'nin babası kendi velînîmetine vefâsızlık yapıp katledince, bunun suçunu başka bir emire yükledi ve kötü işlerle meşgul oldu. Parlak şeriata ihanet etti. Takdîr-i İlâhî, ahlaksız Çelâvîlerin zulmünün bizim itaat ipimizle yola gelecek şekilde tecelli etti. O mülkün ahalisi, zâlimlerin zulmünden kurtuldu. Bu hakir, bir süredir bu Mazenderan ormanlarında atalarının yolunda insanlara adalet içindedir. Devlet-i şâhân-ı zevi'l iktidâr devletinin duası ile meşgulüz. Velhâsıl, dileğimiz inâyetli bakışınızla bu fakirlerin halini görmenizdir. Duacınız olmaktan başka bir arzumuz yoktur".*²⁶⁸

Seyyid Gıyâseddin, Timur'a İskender Şeyhi'nin güvenilmez birisi olduğunu ve onun sözüne inanarak sefere çıkmamasını bir kez daha dile getirdi. Ayrıca kendilerinin seyyid olduklarını vurgulayarak kendilerine sefer düzenlemekten vazgeçmesini istedi. Maraşilerin bölgede adaleti sağladıklarını, bu yüzden bu seferi düzenlemesinin bir anlamı olmadığını imâ etti.²⁶⁹ Seyyid Gıyâseddin, mektubun ardından çokça dil dökse de kendisine yüz verilmedi. Seyyid Gıyâseddin'i tutuklayıp Mazenderan üzerine yürümeye devam ettiler.

Seyyid Kemâleddin, bunun üzerine başka bir planı devreye soktu. Gavbâre meliklerinden Melik Sadüddeve Tus, Rüstemdâr'ın yakınlarında hüküm sürüyordu.

²⁶⁵ Yezdî, Zafernâme, 129.

²⁶⁶ Maraşî, Rûyân u Mâzenderân, 224- 226.

²⁶⁷ Yezdî, Zafernâme, 199.

²⁶⁸ Maraşî, Rûyân u Mâzenderân, 225.

²⁶⁹ Akif Rençber, *Mazenderan (Taberistan) Tarihi 1220-1392*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 97.

Maraşîler, Melik Sadüddeve'nin kendilerinden taraf olması ve İskender Şeyhî'ye yakınlaşmaması için Rüstemdâr'ı ona bırakmayı teklif ettiler. Melik Sadüddeve de bunun karşılığında Timur'un huzuruna çıkıp Timur'un Maraşîler hakkındaki fikirlerini düzeltmeye çalışacağını söyledi. Melik Sadüddeve, Maraşîlere dost görünmesine rağmen İskender Şeyhî ile işbirliği yapıyordu. Nitekim Timur'un ordusuna varınca Maraşîlere olan düşmanlığını belli etti. Aynı şekilde Pirek Padişah da Melik Sadüddeve gibi bir siyaset izleyip, Maraşîlere ihanet etti. Maraşîler bütün bu ihanetlere şahit olduktan sonra savaşmaktan başka çareleri kalmadığını gördüler. Bunun üzerine tüm gayretleriyle orduya asker toplamaya başladılar.²⁷⁰

4.8.2.1. Mâhâneser Savaşı

Amul şehrinde olan Mâhâneser mevkiisi sahile yakın bir yerde yer alıp, bataklık ve ormanlık bir alanla çevriliydi. Bataklıkların ortasında bulunan yüksek bir mevkiye bir kale inşa edip etrafını güçlendirdiler. Hazinelerin hepsini getirip kaleye yerleştirdiler. Alternatif savaş mevkiisi olarak Karatoğan sahrasını belirlediler.²⁷¹

Timur, Astrabâd'dan ilerleyince oldukça sık ağaçların olduğu bir ormanla karşılaştı. Ayrıca etraftaki bataklıklar geçit vermiyordu. Timur, bu ormanı görünce derhal emir vererek askerlerin ormanı açmalarını istedi. Kesilen ağaçlardan da bataklıklara köprü yapmalarını, askeri karşıya geçirmelerini emretti. Timur'un askerleri müthiş bir gayretle kendilerine verilen görevi yerine getirdiler. Timurlu ordusu yapılan köprüden karşıya geçip Karatoğan sahrasına vardı. Onları orada Maraşî öncüleri bekliyordu.²⁷²

Öncü birliklerin çarpışmasında Maraşî tarafı bozguna uğrayıp kaçtı. Çaresiz bir şekilde Maraşî ordugâhına döndüler. Öncü kuvvetlerin çarpışmasının ardından iki ordunun asıl kuvvetleri karşı karşıya geldiler. İlk gün gerçekleşen savaş oldukça sert geçti. İki tarafta cesurca savaşarak çokça kayıp verdiler. Hava kararınca ilk günkü savaş sona erdi ve ordular yerlerine çekildiler. Fakat Maraşî birlikleri gece sabaha kadar uyumadan Timurlu ordugâhını oklamaya devam ettiler.²⁷³ Gün ağarınca Maraşîler sulh için elçi gönderdiler. Timur, Maraşî elçilerine mübâreze teklif ederek eğer Maraşîler mübareze de galip gelirlerse sulhu kabul edeceğini bildirdi. Maraşîler teklifi kabul edince iki taraftan da mübareze için savaşçılar meydana geldi. Timur, bizzat mübarezeye çıktı ve rakibini mağlup etti. Timur'un bahadırları da yapılan mübarezeleri kazandılar. Bu yüzden savaş kaldığı yerden devam etti.²⁷⁴ İkinci günkü çarpışma da gün boyu devam etti. Maraşîler gün boyu yapılan çarpışmalarda oldukça zayıf düştüler ve

²⁷⁰ Maraşî, Rûyân u Mâzenderân, 225-227.

²⁷¹ Maraşî, Rûyân u Mâzenderân, 227.

²⁷² Şâmî, Zafernâme, 154; Yezdî, Zafernâme, 199; Maraşî, Rûyân u Mâzenderân, 227.

²⁷³ Maraşî, Rûyân u Mâzenderân, 228.

²⁷⁴ Coşkun, "Bir Sürgün Hikâyesi", 108.

gece boyu ölülerini gömmekle uğraştılar. Timurlu ordusu karşısında hiçbir şekilde dayanamayacağını gören Seyyid Kemâleddin ve Maraşî askerleri gece ordugâhları terk ederek savaş alanından kaçıp Mâhâneser yönüne gittiler. Sabah gün ağarınca Maraşî ordugâhının terk edildiği meydana çıktı. Maraşî ordusundan kalan mallar ele geçirildi. Timur'a Maraşîlerin kaçtığı haber verilince arkalarından takip etmelerini buyurdu. Zahirüddin Maraşî, Maraşîlerin bozguna uğramasını şu nedenlere bağlar:

*“Maraşî ordusu, Timur'un ordusunun yanında adeta bir deniz ve damla gibiydi. Mazenderan halkının ormanlarda aslan kesildiğini biliyorlardı. Orman, Maraşî ordusuna sığınmak ve savunma yapmak için oldukça elverişli bir yer olup düşmanın burayı geçmesi mümkün değildi. Eğer ormanlık alanı terk etmeyip orada savaşsalar, düşmanın Mazenderan'da muvaffak olması mümkün olmayacaktı”.*²⁷⁵

İskender Şeyhî, kaçan Maraşîlerin peşinden gitti. Maraşîler, Mâhâneser'e ulaştıklarında kendilerini takip edenin İskender Şeyhi olduğunu görünce kaleden inip çarpışmaya girdiler. Maraşîler, İskender Şeyhî'yi bozguna uğrattılar. Timur, bunu haber alınca hızla Mâhâneser mevkisine yöneldi. Maraşîler ise tekrar kaleye dönerek savunma pozisyonuna geçtiler. Timurlu ordusu kale önlerine gelince kaleyi kuşatmaya aldılar.²⁷⁶ Bunun üzerine Timur, emirlerinden bazılarını sahilde bulunan hisara gönderip oradaki gemileri ele geçirmelerini istedi. Emirler gemileri ele geçirip bolca erzakla geri döndüler. Daha sonra bu gemilere bir grup askeri ve teçhizatı yüklediler. Timur, ordusuna hisarı çepeçevre kuşatma emrini verdi. Çok şiddetli bir çarpışmadan sonra hisar düştü. Hisarı savunan askerler iç kaleye çekilseler de sonunda direnemeyeceklerini anlayarak hisardan çıkıp teslim oldular ve Timur'dan af dilemeye geldiler.²⁷⁷ Timur gelen ekibi karşılayıp onlara iyi davrandı. Ayrıca yanında tuttuğu Seyyid Gıyâseddin'i de serbest bırakıp gelen ekiple birlikte Mâhâneser Kalesi'ne dönmelerini buyurdu. Timur, kalede olan Seyyid Kemâleddin ve oğullarına amacının kanlarını dökmek olmadığını, şimdiye kadar kendisine oldukça iyi direndiklerini ve birçok müslümanın kanının sebepsiz yere döküldüğünü, eğer dışarı çıkmazlarsa bundan sonra dökülecek her kanın sorumluluğunun kendilerinde olacağı mesajını bildirdi. Bu mesajı alan Seyyid Kemâleddin ve oğulları çaresiz bir şekilde kaleden çıkıp Timur'un huzuruna gittiler.²⁷⁸

Timurlu muhafızları eşliğinde Maraşîler Timur'un otağına girdiler. Timur, onları ayakta karşılayıp her birine oturmaları için yer gösterdi. Daha sonra Seyyid Kemâleddin ile aralarında şöyle bir konuşma gerçekleşti:

“- Timur: Ben sizin memleketinize mal-mülkünüz için gelmedim. Gelmemin sebebi sizin kötü mezhebiniz yüzünerdir. Yazık olan şu ki siz etrafa seyyidiz diyorsunuz ama müslümanlara layık olmayan bir mezhebe sahiptiniz!”

“- Seyyid: Ey emir, bizim mezhebimiz ne ki kötü olsun?”

²⁷⁵ Maraşî, Rûyân u Mâzenderân, 228.

²⁷⁶ Maraşî, Rûyân u Mâzenderân, 228-230.

²⁷⁷ Şâmî, Zafernâme, 156.

²⁷⁸ Maraşî, Rûyân u Mâzenderân, 230.

“- Timur: Siz sahabeye kötü söylüyorsunuz. Râfizi mezheplisiniz!”

“- Seyyid: Biz atalarımıza tabiiyiz. Eğer atalarımızın muhaliflerine kötü dediysek de ortada garip bir durum yoktur. Garip olan şu ki, sizin ve nökerlerinizin meclisinde işlenen bütün bu fisk u fücûr’a rağmen, müslümanların kanı haksız yere dökülürken, müslümanların malları gasp edilirken; size, tebanıza ve elinde güç bulunan kişilere emr-i bi'l-mâ'ruf nehy-i ani'l münker vâcipken bunu ihlal ediyorsunuz. Bu sizden hiç sâdır olmuyor. Ne zaman sizden sâdır oldu da diğerlerini bundan sorumlu tutuyorsunuz!? Hikayeyi uzatmaya ne hâcet! Gönlünüzden ne geçerse söyleyin yerine getirsinler!”

Timur, meclisteki ulemâ ve ilim adamlarını göstererek şöyle söyledi: “Ben ne yapayım? Bunlar sizin yaptığınız işleri verettiğiniz kötü mezhebi söylüyorlar!”

Seyyid şöyle cevap verdi: “Her kim ki bunun meşru olmadığını buyuruyorsa, mantıksız konuşuyor. Ulemâ, her an sizin emrinizle kelime-i tevhid getirenlerin öldürüldüğünü, mallarının yağmalandığını neden size ulaştırmıyor. Bu hiç iyi değil. Eğer size demişseler, peki siz niye kabul etmediniz. Öyleyse, hakkımızda buyurulan her neyse kabulümüzdür”.²⁷⁹

Timur bu sözleri işitince oldukça şaşırdı ve Maraşîlerin huzurundan kovulmasını buyurdu. Daha sonra Maraşîlere mensup kişileri meydana tek tek sıraladılar. İskender Şeyhî, babasının kanını döktükleri için bunların kendisine kısas için teslim edilmesini istedi. Timur, bu meselenin sadece İskender Şeyhî'yi değil Melik Sadüddeve'yi de ilgilendirdiğini belirtti. Melik Sadüddeve huzura gelince, Timur ona bunlardan hangisine kısas yapılması gerektiğini sordu. Melik Sadüddeve şöyle cevap verdi:

“Bunlardan hiçbiri bizim insanımızı öldürmedi ki üzerimize şer'an kısas düşsün. Zira savaş alanında nökerlerden birinin oku bizimkilere isabet edince ölmüş olabilirler. Veya meçhul bir kılıç darbesiyle ölmüş olabilirler. İlginç olan, bu katlin kısas olarak câiz olabileceğidir. Diğer taraftan bunlar seyyiddir. Her kim ki bunları öldürürse, yarın kıyamet gününde lânet Yezid'in kenarında durup yezidî sorulara cevap vermek zorunda kalır. Bizim Yezid'in ortağı olmaya tâkatimiz yoktur. Bundan sonra hüküm sizindir!” Timur bu cevabı işitince şöyle söyledi: “Ey Melik, senin rahmetin seni ve beni cehennemden ateşinden kurtardı, İskender Şeyhî'ye de lânet olsun ki bizi cehennem sakinleriyle haşr eylemek istiyordu. Şimdi seyyidleri diğerlerinden ayırmak gerek. Git ve onları ayır!”.²⁸⁰

Melik Sadüddeve, kimin seyyid olup olmadığını çok iyi bilmediğini, bunu İskender Şeyhî'nin daha iyi bileceğini söyledi. Bunun üzerine İskender Şeyhî'ye, gidip seyyidleri diğerlerinden ayırması emredildi. İskender Şeyhî, oradakilerden bazılarını bunlar seyyid değil diye seçiyor, seçtikleri kişiler ise onun yalan söylediğini, kendilerinin seyyid olduğunu haykırıyorlardı. Gürültüleri işiten Timur, bu işin böyle

²⁷⁹ Maraşî, Rûyân u Mâzenderân, 231-232.

²⁸⁰ Maraşî, Rûyân u Mâzenderân, 232-233.

yürümeyeceğini görüp, daha önceden kendilerine kaçıp sığınan Mazenderanlıları çağırarak seyyidleri belirlemelerini istedi.²⁸¹ Bunlar gelip seyyidleri, seyyid olmayanlardan ayırdılar. Bunun üzerine seyyid olmayanların öldürülmesi emredildi.²⁸² Kısa sürede birçok kişi öldürüldü. Seyyid olanlar kurtulmayı başardılar. Daha sonra memurların kaleye gidip kalede saklı olan hazineleri getirmeleri emredildi. Bâvendîlerden ve Çelavîlerden kalan hazineler, Celâlî hazineleri, Sari ve Amul ulemâsının malları, Amul tüccarlarının malları ve Maraşîler zamanında toplanan bütün hazineler kaledeydi. Maraşîler kale düştüğünde bu malları kaçıramamışlardı. Askerler bütün hazineleri dışarı çıkarttılar. Mal sahiplerinden bazıları da orada olan bitene şahit oldular. Ulemâ, gasp edilen malları için ağlıyordu. Bu yüzden ulemânın mallarına dokunulmaması emredildi.

Zahirüddin Maraşî, babası Nâsirüddin'in bizzat olaylara şahit olduğunu ve yaşananları kendisine yazdığını bildirip, ele geçirilen hazineleri şöyle açıklar:

“Altı yüz bin aded beyaz tenge²⁸³, iki yüz bin adet kırmızı tenge, sebîkeden²⁸⁴ yüz yirmi bin miskal ve yapılmış işlerden altın, üç yüz deve yükü gümüş, laciverdî, halebî, çini kâseler, kumaşlar ve adedi belirsiz mallar. Aynı şekilde Seyyid Râziuddin, Seyyid Fahreddin ve diğer kardeşlerin ve oğulların hanımlarından ziynet ve mücevherlerinin sayısı belli değildi. Amul ulemâsından götürdükleri mallar da uçsuz bucaksızdı. Timur ömrünün sonuna dek her zaman şu itirafta bulunuyordu: “Birçok padişahın malları elimize geçti ama hiçbirisi Mazenderan'dan elde ettiğimiz miktarda değildi”.²⁸⁵

Mâhâneser Kalesi'ni hazinelerin ele geçirilmesinin ardından yıktıran Timur, daha sonra seyyidleri Sari'ye gönderip kendi de onların ardından gitti. Sari Kalesi'nin yıkılmasını istemeyen Timur, içinde hazine varsa çıkarmalarını buyurdu. Birtakım değerli eşyaları, gümüşleri çıkardılar. Geri kalanları kalenin içinde bir yere gömdüler. İlerleyen yıllarda Maraşîler kalan malları gömüldüğü yerden çıkardılar. Timur, daha sonra seyyidlerin Mâverâünnehir'e götürülmesini emretti. Seyyidler, gemiler hazır olana kadar bir müddet kalede kaldılar. Daha sonra bunlara refakat etmesi için emirlerden güvenilir biri belirlenip birkaç askerle takviye edildi. Gemiler Sari'den hareketle Ağrıçe'ye ulaştı. Ağrıçe'den Ceyhun nehrine kadar olan çeşitli yerlerde seyyidleri indirip belirlenen şehirlere gönderdiler. Semerkand, Seyran, Otrar, Kaşgar, Harezm gibi farklı noktalara seyyidleri götürdüler. Maraşîlerin atası Kıvâmüddin'in

²⁸¹ Maraşî, Rûyân u Mâzenderân, 233.

²⁸² Bunun nedeni Mazenderanlılardan pek çoğunun sapık mezhepli olduğu ve bunların kalem ehli insanları öldürdüğüne Timur'a haber verilmesiydi. Timur bunu duyunca, seyyidler haricindeki kişilerin katledilmesini buyurdu. (Yezdi, Zafernâme, 201; Şâmî, Zafernâme, 157).

²⁸³ Timurlular, Altın Orda ve Akkoyunlu gibi devletlerde kullanılan gümüş sikkelere tenge denirdi. Gazneliler, Delhi Sultanlığı ve Babürlüler gibi Hindistan'da kurulan Türk devletlerinde de bu isimle altın, gümüş ve bakır paralar basılmıştır. [Oğuz Tekin, “Sikke”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/182].

²⁸⁴ Eritilip kalıba sokulmuş altın ya da gümüş somunu. Külçe. [James W. Redhouse, Müntahabât-ı Lügât-i Osmâniyye, haz. Recep Toparlı vd. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016), 429].

²⁸⁵ Maraşî, Rûyân u Mâzenderân, 233-234.

soyundan olmayanları ayırıp her birini ayrı yerlere dağıttılar. Timur, Amul'ü İskender Şeyhî'ye, Sari'yi ise Garen Guri'ye bırakarak bölgeden ayrıldı.²⁸⁶ Şâmî ve Yezdî, Maraşîlerin Timur'un çağrısıyla Şiiliği bırakıp Ehl-i sünnet'e girdiklerini belirtir.²⁸⁷

4.8.3. Timurlu Hâkimiyetinde Maraşîler

Timur, 1392 yılında Maraşîleri itaat altına aldıktan sonra Sari bir nebze olsun tekrar hayata dönmesine rağmen Amul perişan bir halde kaldı. İskender Şeyhî, seyyidlerin gönderilmesinin ardından şehirde bulunan Kıvâmüddin'in kümbedini yıktırdı. Seyyid sürgününden kaçıp kurtulmayı başaran Seyyid İzzeddin, Kıvâmüddin'in kümbedinin yıkıldığını haber alınca oğullarıyla beraber Amul'e döndü. Yanına Mazenderanlılardan bir grubu da katan İzzeddin, İskender Şeyhî'nin adamlarına saldırdı. Bunun üzerine İskender Şeyhî, Sari şehrinden de takviye alarak İzzeddin'in üzerine yürüdü. Yapılan savaşta seyyidler mağlup olup hayatlarını kaybettiler.

Seyyid Kemaleddin, Seyyid Raziüddin, Seyyid Fahreddin gibi seyyidler Timur'un vefatından önce öldüler. Timur, 1405 yılında Çin seferine giderken Otrar'da hayatını kaybetti. Timur'un ölümü üzerine hayatta kalan diğer seyyidler Herat'a giderek Şahrüh'un huzuruna çıkıp şöyle söylediler:

“Merhum, Amul'u kardeşimize vermiştir. Bize tekrar Amul'e dönmemiz konusunda söz vermişti. Bu haberi duyar duymaz huzurunuzda geldik. Âl-i Resul hakkında inâyet göstermeniz, vatanımıza dönmemiz ve devletin ebedîliği için duacı olmaktan başka bir beklentimiz yoktur”. Şahrüh, seyyidlerin taleplerini olumlu şekilde karşıladı. Sari ve Amul'un idaresini onlara bırakarak dualarını esirgememelerini istedi.²⁸⁸

Şahrüh döneminde Maraşîler yeniden Mazenderan'da toplansalar da eski günlerine bir daha dönemediler. Aralarında yaşadıkları iç çekişmelerle zayıf düştüler. Bunda Şahrüh'un politikalarının da payı vardır. Şahrüh, seyyidlerin birbirleri ile meşgul olması için çaba gösterdi.²⁸⁹ Bu yüzden Maraşîler sürekli aralarında sorun yaşadılar. İki kere de Timurlulara karşı isyan çıkardılar.²⁹⁰ Timurlulardan sonra Safevî hâkimiyetine giren Maraşîler bu devlete bağlı halde Mazenderan'da kalmaya devam etseler de Safevi şahı I. Abbas onları Mazenderan'dan çıkararak her birini farklı bölgelere sürdü.²⁹¹

²⁸⁶ Maraşî, Rûyân u Mâzenderân, 234-237.

²⁸⁷ Şâmî, Zafernâme, 157; Yezdî, Zafernâme, 201.

²⁸⁸ Maraşî, Rûyan u Mazenderan, 245.

²⁸⁹ Şahin, Serbedârîler, 448.

²⁹⁰ Rençber, Mâzenderân, 105; Coşkun, “Bir Sürgün Hikâyesi”, 113.

²⁹¹ Özgüdenli, “Maraşîler”, 28/38.

4.9. Muzafferîlerle Münasebetler

Muzafferîlerin nesebi Arap fetihleriyle İran'a yerleşen bir aileye dayanır. Aile, ilk dönemlerinde Horasan'da ikamet ettikten sonra, Moğol saldırılarının başladığı dönemde Yezd bölgesine göç etti. Yezd'e göç eden ailenin reisi Gıyâseddin Hacı olup onun üç oğlu vardı. Gıyâseddin'in iki oğlu Yezd atabekinin hizmetine girip Moğol ordusunda görev yaptı, üçüncü oğlu Mansur ise Gıyâseddin Hacı'nın yanında kaldı. Mansur'un Şerefüddin Muzaffer adındaki oğluna nispetle ilerleyen yıllarda hâkimiyetini ilan eden devlete Muzafferîler denildi. Şerefüddin Muzaffer, ilk başlarda Yezd atabekinin hizmetinde bulunsa da atabekın kendisine suikast gerçekleştirme niyeti olduğunu öğrenince ondan ayrıldı. İlhanlı hükümdarı Argun Han, Şerefüddin Muzaffer'i hizmetine alıp Yezd ve çevresindeki yolların güvenliği görevini ona verdi. Şerefüddin Muzaffer, Argun Han'dan sonra sırasıyla Keyhatu, Gazan ve Olcaytu Han zamanında da bu görevine devam edip İlhanlıların güvendiği birisi oldu. Şerefüddin Muzaffer, Olcaytu Han'ın emriyle gittiği Şebankare seferinden sonra hastalandı. 1 Mart 1314 yılında hayatını kaybetti. Maybud'da inşa ettirdiği Muzafferiye medresesinde defnedildi.²⁹²

Şerefüddin Muzaffer'in ardından yerine oğlu Mübarizüddin Muhammed geçti. Mübarizüddin Muhammed, Şerefüddin Muzaffer'in Türk eşinden dünyaya gelmişti. Mübarizüddin Muhammed, babası öldüğünde 13 yaşındaydı. Henüz o yaşta gösterdiği cesaretiyle Olcaytu'nun takdirini kazanmayı başardı. Olcaytu Han'ın ölüp yerine Ebû Said Bahadır Han'ın geçmesiyle beraber babasının hüküm sürdüğü Maybud şehrine geri döndü. Bölgedeki İncû Emîri Keyhüsrev ile işbirliği gerçekleştirip Yezd'i ele geçirdi. Daha sonra Mübarizüddin uzun bir süre Sistan'daki Neküderîler ile mücadele etti. Mübarizüddin, Ebû Said Bahadır Han'ın vefatından bir yıl önce huzuruna çıkıp itaatini arz etti. 1335 yılında Ebû Said Bahadır Han'ın vefat etmesinin ardından Yezd'e giden Mübarizüddin, şehirdeki hazinelere el koydu ve kendi adına hutbe okutup sikke kestirdi. Böylece resmi olarak Muzafferîler kurulmuş oldu.²⁹³ Ebû Said Bahadır Han'ın ölümünün ardından ise İncû Emîri Ebû İshak ile mücadeleye yoğunlaştı. Hırslı bir kişi olan Ebû İshak, Şiraz'ı ele geçirip, ardından Muzafferî şehirleri Yezd ve Kirman'a göz koydu. Birçok kez bu şehirleri almak için sefer düzenlese de her seferinde Mübarizüddin'e mağlup oldu. Mübarizüddin, Ebû İshak'ı bertaraf etmek üzere Şiraz üzerine sefere çıktı. Mübarizüddin, 1353 yılında Şiraz'ı ele geçirse de Ebû İshak'ın Isfahan'a kaçmasına engel olamadı. 1357 yılında Mübarizüddin, Ebû İshak'ı ele geçirmek için Isfahan üzerine sefere çıktı. Zorlu bir kuşatmanın ardından Isfahan'ı ele geçiren Mübarizüddin, Ebû İshak'ı öldürüp İncû hanedanlığına son verdi.

²⁹² Hüseyin-kuli Sutûde, Târîh-i Âl-i Muzaffer (Tahran: İntişârât-ı Dâneşgâh-ı Tahran, 1346), 58-62.

²⁹³ Samet Alıç, "Muzafferîlerin Tarih Sahnesine Çıkışı ve Mübarizüddin Muhammed Döneminde Muzafferîler (H 718 - H 765)", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12/1 (2022), 129-131.

Mübarizüddin, İncûları ortadan kaldırdıktan sonra gözünü Azerbaycan topraklarına dikti. Altın Orda Hanı Canı Bek'in ölmesinden istifade eden Mübarizüddin, Tebriz'i ele geçirse de güvenlik endişesi nedeniyle geri çekilmeyi uygun gördü. Sert bir mizacı olan Mübarizüddin, geri dönüş yolunda oğlu Şah Şücâ ve diğer Muzafferî beylerine ağır hakaretlerde bulundu. Bu olayın ardından Şah Şücâ önderliğindeki Muzafferî beyleri Mübarizüddin'in gözlerine mil çekip tahttan indirdiler. Mübarizüddin'in yerine oğlu Şah Şücâ geçti. Mübarizüddin yaklaşık altı yıl bu şekilde yaşadıktan sonra 1364 yılında vefat etti.²⁹⁴ Mübarizüddin, oldukça sert karaktere sahip olmasının yanında adaleti sağlama konusunda son derece titiz davranırdı. Dini kurallara oldukça riayet eden Mübarizüddin, Sünni İslamı güçlü bir şekilde temsil etmeye çalıştı.²⁹⁵ Şah Şücâ'nın saltanatı hanedan içi mücadelelerin zirve yaptığı bir dönem oldu. Şah Şücâ Şiraz'ı elinde bulundururken, kardeşlerinden Sultan Mahmud Eberkuh ve Yezd'i, Sultan Ahmed Kirman'ı, yeğeni Şah Yahya ise Yezd'i elinde tutuyordu. İlerleyen yıllarda Şah Şücâ'nın oğlu Şeyh Üveys de babasına karşı isyana kalkıştı. Şah Şücâ, 1375 yılında Celâyirli hükümdarı Şeyh Üveys'in ölümünün ardından İran'ın kuzeyine sefer düzenlese de pek bir başarı elde edemedi geri döndü. Şah Şücâ, saltanatının son yıllarında da Şah Yahya'nın kardeşi Şah Mansur'la mücadele etti.²⁹⁶

4.9.1. Timur'un Muzafferîlerle İlk Münasebetleri

Timur, 1381 yılında Herat'ı ele geçirip Kertleri itaat altına aldıktan sonra, Horasan'daki yöneticilerden Ali Bey ve Hâce Ali Müeyyed gelip Timur'un huzuruna çıktılar ve itaat ettiler. Fakat daha sonra Ali Bey, Astrabad hâkimi Emir Veli ile anlaşp Timur'a itaatten çıkınca, Timur onların üzerine yürümek üzere tekrar Horasan'a geldi. Timur'un Horasan'daki faaliyetlerini ve yöneticilerin durumlarını yakından takip eden Şah Şücâ, sıranın kendisine geleceğini görüp Timur'a itaatini bildirmeye karar verdi.²⁹⁷ Şah Şücâ'nın Timur'a itaatinde devletin zayıf düşmesi temel sebep olarak gösterilebilir. Mübarizüddin, ölmeden önce geniş ve güçlü bir ülke bırakmıştı. Fakat oğulları zamanında ülke eski gücünü kaybetti. Yaşanan iç savaşlar devleti oldukça yıprattı. Bu iç savaşlar yirmi yıl boyunca devam etti ve bu savaşlar ekonomik ve sosyal açıdan da ülkeye yıkım getirdi. Şah Şücâ, Şah Mansur'la taht mücadelesi verdiği sıralarda Timur'un Sistan'ı yerle bir ettiğini ve oradan Kirman'a geçeceğine dair bir mektup aldı. Bu mektubun kimden geldiği belli olmasa da Kirman ile Sistan komşu vilayetler olduğu için bunun Şah Şücâ'yı korkutmuş olabileceği tahmin edilebilir. Şah

²⁹⁴ K.V.Zettersteen, "Muzafferiler", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 8/774-775.

²⁹⁵ Aliç, "Muzafferilerin Tarih Sahnesine Çıkışı", 136.

²⁹⁶ Peter Jackson, "Muzaffarids", The Encyclopaedia of Islam, ed. C. E. Bosworth vd. (Leiden: Brill, 1993), 7/820.

²⁹⁷ Yezdî, Zafarnâme, 135.

Şücâ, Timur'a karşı koyacak gücünün olmadığını bildiğinden onunla uzlaşma yoluna gitti.²⁹⁸

Şah Şücâ, devletinin ileri gelenlerinden Ömer Şah'ı Timur'un huzuruna gönderdi. Ömer Şah beraberinde oldukça kıymetli hediyelerle birlikte Şah Şücâ'nın mektubunu Timur'a sundu.²⁹⁹ Şah Şücâ, mektubunda Timur'a dostluk için elçi yolladığını, ülkesinde yetişen iyi şeylerden hediye gönderdiğini, bunların tamamının yalnızca dostluk hatırına olduğunu bildirdi. Timur, Şah Şücâ'nın tavrından memnun kalarak elçiyi güzel bir şekilde ağırladı. Bununla yetinmeyip, Muzafferîlerle akrabalık kurmayı istedi. Torunu Pir Muhammed'e, Şah Şücâ'nın kızını istedi.³⁰⁰ İbn Arabşah'a göre ise ilk mektup Timur'dan gelir ve son derece tehditkâr bir içeriği vardır. Şah Şücâ, bu mektubu alınca çaresiz Timur'a itaat etmeyi kabul eder ve kızını Timur'un oğluna verir.³⁰¹

Timur, 1384 yılında Emir Veli üzerine sefere çıkıp Belh'te konakladığı sırada Şah Şücâ'nın kızını Uzun Olcaytu ve Hacı Hâce adlı memurlar Timur'un huzuruna getirdiler. Timur'un torunu Pir Muhammed de Belh'e ulaştı ve burada eğlenceler tertiplendi. Saray Mülk Hanım ve görevliler gelinleri Sabur Sultan'ı³⁰² güzel bir şekilde ağırlayıp düğün hazırlıklarına başladılar. Yezdî'nin bildirdiğine göre, gelini getiren kişilerden Hacı Hâce yolculuk sırasında saygısızlık yapınca, Timur olayı inceletir ve daha sonra Hacı Hâce'nin öldürülmesini emreder. Şâmî ise Hacı Hâce'nin gelini getirdikten sonra işret sofrasında terbiyesizlik yaptığı için öldürüldüğünü belirtir. Yezdî ve Şâmî, daha sonra düğün ile alakalı başka bir bilgi vermeyip, Timur'un, Hacı Hâce'nin cezasını verdikten sonra sefere çıktığını aktarırlar.³⁰³ Bundan dolayı Yezdî ve Şâmî'nin verdiği bilgiler ile düğünün yapıp yapılmadığı muğlak görünür. Bu konuyu destekleyici mahiyette bir başka kaynak ise İbn Arabşah'tır. İbn Arabşah, gerçekleşmesi planlanan evliliğin fitnecilerin araya girmesiyle gerçekleşmediğini belirtir.³⁰⁴ Fakat İbn Arabşah da konunun oldukça uzun olduğunu belirtip detaya girmez ve düğünün neden yapılmadığına dair bilgi vermez. Hacı Hâce'nin davranışlarının düğünün gerçekleşmemesinde etkisi belli değildir. Bu durum kesin bir yoruma gidilmesini güçleştirir. Yapılacak yorumlar da şüpheli ve zorlama olabilir. Fakat bu durumun iki devlet arasındaki ilişkileri olumsuz bir yönde etkilemediği görülür.

²⁹⁸ M. İbrahim Bâstânî Pârîzî, *Pehlivan-ı Gürz-ü Hifdeh-i Men (Şah Mansur)* (Tahran, Neşr-i Çekâme, 1365), 44, 95, 114.

²⁹⁹ Mehibe Şahbaz-Hasan Taşkıran, "Timur Dönemi Hediye ve Hediyeleşme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (2020), 297.

³⁰⁰ Yezdî, *Zafernâme*, 136.

³⁰¹ Timurlenk tarihinde Şah Şücâ'nın "bana bu belayı musallat etme, ben böylece kurtuldum diye Allah'a dua ve tazarruda bulunduğu" rivayet edilir. (Timurlenk Tarihi, 15).

³⁰² Tuba Tombuloğlu, "Timurlu Devletinde Yapılan İttifak Evlilikleri", *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi* 4/2 (2020), 327.

³⁰³ Şâmî, *Zafernâme*, 114; Yezdî, *Zafernâme*, 146.

³⁰⁴ İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, 70.

Şah Şücâ, çok fazla içki içtiğinden dolayı bir süre sonra ağır bir hastalığa yakalandı.³⁰⁵ Şah Şücâ, ölümünün yaklaştığını hissedince devletini ve evlatlarını korumak amacıyla Timur'a mektup göndermeyi gerekli gördü. Şah Şücâ, gönderdiği mektupta Timur'a Zeynelâbidin ve Sultan Şibli'yi emanet etti ve onları korumasını rica etti. Şah Şücâ, oğlu Zeynelâbidin'i yerine vasiyet etmesine rağmen diğer Muzafferî beylerinin ona itaat etmeyip isyana kalkışacaklarını biliyordu. Bu yüzden bölgedeki en kudretli kişi olan Timur'a oğlunu emanet etmeyi uygun gördü.³⁰⁶

1386 yılında "Üç Yıllık Sefer" adını verdiği harekâtına başlayan Timur, İran'daki isyanları bastırıp, Azerbaycan ve Gürcistan tarafına yöneldi. Bölgeyi itaat altına aldıktan sonra İran'a döndü ve Gilan'da konakladı. Gilan'da Şah Şücâ'nın kendisine emanet ettiği oğlu Zeynelâbidin'i hatırına getirdi. Şah Şücâ'nın vefatının ardından Muzafferîlerin başına geçen Zeynelâbidin, bizzat gidip Timur'a itaatini bildirmemiş ve huzuruna çıkmamıştı. Bu yüzden Timur, Zeynelâbidin'e mektup gönderip derhal huzuruna çıkmasını bildirdi. Zeynelâbidin, gönderilen bu mektuba aldırış etmeyip gelen elçiyi de esir etti. Timur, yapılanları öğrenince Isfahan'a yürümek üzere yola çıktı.³⁰⁷

4.9.2. Timur'un Isfahan Seferi

Timur, 1387 yılında Isfahan önlerine geldiğinde şehrin yöneticisi Muzaffer Kâşî ve Isfahan ileri gelenleri onu karşılamak için huzura geldiler.³⁰⁸ Timur, gelen heyeti güzel şekilde ağırlayıp onların sulh teklifini kabul etti. Fakat geri dönmelerine müsaade etmeyerek yanlarında kalmalarını buyurdu. Daha sonra şehri gezen Timur, Taberek Kalesi'nin ele geçirilmesini ve burada güvenlik önlemlerinin artırılmasını buyurup, her yere asker konuşlandırmalarını ve şehirdeki silahların toplanmasını emretti.³⁰⁹ Şehirde bulunan halkın evlerinde kalıp dışarıya çıkmamasını buyurdu. Şehir içindeki hazinelerin kaçırılmaması için şehrin çıkış kapılarının çoğuna duvar ördürdü.³¹⁰ Daha sonra ordugâha tekrar dönen Timur, Isfahan ileri gelenleriyle verilecek vergi miktarını ve bunları toplayacak tahsildârları belirledi. Daha sonra tahsildarları yanlarında bir miktar askerle şehre yolladı.³¹¹ Dışarıda bekleyen Timurlu ordusunun sayısı yaklaşık 70.000 kişiydi.³¹² Gece olunca Isfahan halkı şehirdeki tahsildarlara saldırdılar. Sayıca üstün olan Isfahan halkı tahsildarların hepsini öldürdü. Öldürülen asker ve tahsildar sayısı

³⁰⁵ Şaban Cem Tüysüz, "Muzafferîler Tarihinde Şah Şücâ", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 67 (Aralık 2021), 435.

³⁰⁶ Pârîzî, Şah Mansur, 100.

³⁰⁷ Yezdî, Zafernâme, 160.

³⁰⁸ Hesamipour, *el-Fuşencî*, 72.

³⁰⁹ Yezdî, Zafernâme, 160-161; Şâmî, Zafernâme, 126; Osman Gazi Özgüdenli, "İsfahan", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/500.

³¹⁰ Roux, Aksak Timur, 96.

³¹¹ Şâmî, Zafernâme, 126; Yezdî, Zafernâme, 160-161.

³¹² Marozzi, Timurlenk, 169.

yaklaşık 3.000 ila 6.000 civarıydı.³¹³ Taberek Kalesi'ni de Timurlu askerlerinden geri aldılar. Timur, şehirde yaşananları öğrenince oldukça öfkelenildi ve 18 Kasım 1387 tarihinde ordusuna saldırı emri verdi.³¹⁴ Dışarıda bekleyen ordu harekete geçip verilen emri yerine getirdi. İsfahanlılar can havliyle Timurlu ordusuna karşı koydular. Her ne kadar canla başla savaşsalar da direnmeleri mümkün değildi. Günün sonunda mağlup olup öldürüldüler.³¹⁵ Yezdî'ye göre bu olaylarda sadece Timur'un memurlarına zarar vermeyip onları koruyan kimseler sağ kalabildi. İsfahan halkından bir grup gizlenip o gün canlarını kurtardılar. Gece karanlığında kaçıp şehri terk ettiler. Fakat yerlerde kar olduğu için nereye gittikleri belli oldu. Gün ağarınca askerlerden bazıları bunu görünce kaçanların izlerini sürüp buldukları yerde öldürdüler.³¹⁶ Fuşencî, şehirdeki tüm erkeklerin öldürülmesi emri verildiğini bildirir. Roux da bu konuda aynı görüşte olup, şehirde yalnızca erkeklerin öldürülmesinin emredildiğini fakat yanlışlıkla öldürülen kadınların da göz ardı edilmemesini vurgular.³¹⁷

Şâmî ve Yezdî, öldürülen kişilerin kellelerinden minareler dikildiğini ve 70.000 kişinin katledildiğini bildirir.³¹⁸ Hâfız-ı Ebrû, dikilen bu minarelere bizzat şahitlik ederek, Tokçu Kapısı'ndan Teberak Kalesi'ne kadar şehrin dışından geçtiklerini, 28 minare saydığını, bunların her birinin 1000'den çok 2000'den az olup tahmini olarak 1500 kelle olduğunu, şehrin diğer tarafında da bunlar kadar olmasa da minarelerin bulunduğunu belirtir.³¹⁹ Buradan sadece Hâfız-ı Ebrû'nun dolaştığı yerlerdeki kelle sayısının 42.000 olduğu anlaşılır. İbn Arabşah, öldürülen kişi sayısını Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "*Biz onu 100.000 yahut daha fazla insana peygamber olarak gönderdik*"³²⁰ ayetindeki ifadenin altı misli olduğunu nakleder.³²¹ Fakat bu rakamın oldukça abartılı olduğu aşikardır. Târîh-i Âl-i Muzaffer kitabının müellifi Kutbî'ye göre ise şehirde 200.000 insan öldürüldü.³²² Şerif Râkım Semerkandî'nin Târîh-i Râkım adlı eserinde şehirde 140.000 insanın öldürüldüğü bilgisi yer alır.³²³ Roux, öldürülen insan sayısından yola çıkarak o dönem İsfahan şehrinin nüfusunun en az 500.000 kişi olması gerektiğini iddia eder. Roux, buna kanıt olarak şehrin altı yıl sonra yeniden vergi verebilmesini gösterir. Zira binlerce erkek nüfusunun katledildiği bir şehirde bu kadar

³¹³ Yezdî bu sayıyı 3.000 olarak verirken, İbn Arabşah 6.000 olarak verir (Yezdî, *Zafernâme*, 161; İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, 89).

³¹⁴ Yezdî, *Zafernâme*, 161; Şâmî, *Zafernâme*, 126-127.

³¹⁵ Fuşencî, bir rivayete göre bir günde, diğer rivayete göre üç gün sonunda İsfahan'ın düştüğünü söyler. (Hesamipour, *el-Fuşencî*, 72).

³¹⁶ Yezdî, *Zafernâme*, 162.

³¹⁷ Hesamipour, *el-Fuşencî*, 72; Roux, *Aksak Timur*, 206.

³¹⁸ Yezdî, *Zafernâme*, 162; Şâmî, *Zafernâme*, 127.

³¹⁹ Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârîh* (Tahran: Vezâret-i Ferheng u İrşâd-i İslâmî, 1380), 2/667.

³²⁰ es-Sâffât, 37/147.

³²¹ İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, 90.

³²² Mahmûd Kutbî, *Târîh-i Âl-i Muzaffer*, nşr. Abdulhüseyn Nevâî (Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1364), 123.

³²³ Şerif Râkım Semerkandî, *Tarih-i Râkım*, nşr. Minuçehr Sûtûde (Tahran: Bünyâd-ı Mevkufât-ı Doktor Mahmud Afşar Yezdî, 1380), 21.

kısa süre içinde vergi verebilecek seviyeye gelmek, iş gücünde çalışan nüfusun yeterli miktarda olmasıyla açıklanabilir.³²⁴

İsfahan halkının tahsildarları öldürme nedeni kaynaklarda farklı şekillerde geçer. Yezdî'ye göre bu olayın arka planında Ali Kuçebâ³²⁵ vardır. Ali Kuçebâ'nın, aslen Tahranlı olup İsfahan'daki demircilerden olduğu ifade edilir. Ali Kuçebâ ve yanındaki asiler tahsildarları öldürüp isyan başlattılar ve İsfahan halkını da yanlarına çektiler. İsyan büyüyünce de hızla olay yerinden ayrıldılar. İbn Arabşah'a göre ise bu olayların çıkma sebebi tahsildarların vergi alırken aşırıya kaçmaları ve evlerinde konakladıkları kadınlara sarkıntılık etmeleriydi. İsfahanlılar memurların yaptıklarına tahammül edemeyip reislerine gelip durumu anlattılar, tahsildarların reisi de onları öldürüp gizlice gömmeleri tâlimatını verdi. Reis nakkareyi çalınca herkes evlerinde bulunan tahsildarları öldürdü. Câmiü't-Tevârih-i Hasenî'nin müellifi İbn Şihâb'a göre ise olay şu sebeple gerçekleşti: Timurlulardan bir grup sarhoş, kadınlar pazarındaki bir kadını çekiştirmeye başladı. Kadın çığlık atıp etraftaki halka hitaben “etrafta bu kadar erkek olmasına rağmen kethüdânın karısının çekiştirildiğini” haykırdı. O sıralarda orada bulunan Ali Kuçebâ adlı bir pehlivan sarhoşların üzerine atıldı ve onları öldürdü. Daha sonra nekkâre çaldırıp her tarafa haber salarak herkesin evinde bulunan eşyalarla Timurlu tahsildarlarını öldürmelerini buyurdu. Bunun sonucunda 1000 kişi katledildi.³²⁶

Yukarıda işaret edilen kayıtlarda ilk dikkat çeken isim Ali Kuçebâ'dır. Yezdî ve İbn Şihâb, bu şahsın isyanda rolünü açıkca ifade ederken İbn Arabşah ondan bahsetmeyip tahsildarların reisinden söz eder. İsyanın fitilini ateşleyen olay hakkında da kaynaklarda birliktelik görünmemektedir. Timurlu tarihçileri olan Şâmî, Yezdî, Hâfız-ı Ebrû gibi kaynaklar olayların arkaplanında ne yaşandığını bildirmeyip sadece Yezdî sebep olarak Ali Kuçebâ ve ayak takımının kışkırtması olduğunu söyler. Bu kalkışmanın gündüz gerçekleşmesi mümkün değildi. Zira, şehrin içerisinde az da olsa Timurlu askeri vardı ve bu askerler silahlı iken halkın silahları önceden toplanmıştı. Bu işe gece vakti kalkışmak ise daha mantıklı görünmekte olup, bu sayede askerler uyku halindeyken onları kolayca etkisiz hale getirebilirlerdi. Yezdî, Hâfız-ı Ebrû ve İbn Arabşah bu kalkışmanın gece gerçekleştiğinde hemfikirdirler. Hâfız-ı Ebrû, tahsildarlar haricinde şehirde bulunan askerlerin de bu nedenle öldürüldüğünü nakleder. Timurlenk Tarihi adlı eserde İsfahan'da yaşanan olayların yatsı vaktinin girmesiyle başladığı belirtilir. Müellife göre Timur'un memurları halka zorbalık yapıp kadınlara el uzatınca halk durumu şehrin yöneticisine bildirir. Şehir yöneticisi yatsı vakti girince davul çaldıracağını ve davulun çalmasıyla beraber memurların öldürüleceğine dair söz verir. Buna göre memurların öldürülmesi emrini İsfahan yöneticisi vermiş ve memurları

³²⁴ Roux, Aksak Timur, 206.

³²⁵ Fuşenci'ye göre Ali Kûçek. (Hesamipour, *el-Fuşenci*, 72).

³²⁶ Sütûde, *Târîh-i Âl-i Muzaffer*, 227.

öldürme işini de muhtemelen yöneticiye bağlı kişiler gerçekleştirmiş olabilir. Zira halka vaat vermesi buna dair ipucu olarak gözükebilir.³²⁷

Kaynaklardan anlaşıldığı üzere bu olayın ortaya çıkmasında tahsildarlardan bazılarının kötü davranışları etkili oldu. Ali Kuçebâ ve etrafındaki kişiler de olayı iyice kışkırtınca bunun sonucunda da olay şehrin geneline sıçradı. Halktan da geniş bir kesimin katılımıyla olaylar bütün tahsildarları linç etmeye dönüştü ve geri dönülemez bir noktaya geldi. İspanyol elçisi Clavijo, İsfahan Seferi'nden çok daha sonra Timur'un hüküm sürdüğü topraklara seyahat gerçekleştirmiş olsa da birçok olaya bizzat şahit oldu ve Timur'un memurlarını gözlemleme imkanı buldu. Ona göre Timur'un memurları kendilerine verilen vazifeyi halletmek için her türlü şiddeti uygulamaktan sakınmazlardı. Hiç kimse onlara karışamaz ve yaptıkları işi sorgulayamazdı. İnsanlar Timur'un memurlarından çok çekiniyorlardı.³²⁸

Timur'un bu derece hiddetlenmesindeki en büyük nedenlerden biri sözünün çiğnenip adeta küçük düşürülmesiydi. Psikolojik harbe önem veren Timur, ileride buna benzer olayların ordusunun başına bir daha gelmemesi için oldukça acımasız bir ceza vermeyi uygun gördü. Bu cezanın ibret-i âlem olmasını isteyen Timur, ordusuna merhamet etmemelerini emretti. Her askerin bir kelle getirip divan memurlarına yazdırmalarını buyurdu.³²⁹ Seyyidler Mahallesi, Tereke Mevâlisi Sokağı, Hâce İmâmeddin Vâiz'in evi gibi yerler kılıçtan geçirilmedi.³³⁰ Şehirde bulunan yahudilerin bu yaşananlardan nasıl etkilendiği kaynaklara yansımamakla beraber ilerleyen yıllarda İsfahan'da mevcudiyetlerini korumuş olmaları mühimdir.³³¹

Timur'un bu derece sert bir ceza vermesinin sebepleri arasında Timurlu siyaset teorisinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Timurlu siyaset teorisi incelendiğinde hükümdarın cezalandırma hakkının bulunduğu, güç kullanmanın meşru olduğu görülür. Nitekim Şâmî'nin "*Ayak takımının iki gün zarfında çıkardığı fitne ve fesadın zararı, padişahların yüz senede yaptığı zulüm ve cebirden daha fazladır*" ifadesi bu teorinin yansımalarıdır. Yine Şâmî'nin "*müfsitler devlet adamlarından korktukları kadar Allah'tan korkmazlar*" ifadesi de bu konuda örnek gösterilebilir. Kaşifi'ye göre de fitnenin ortadan kalkıp huzur ortamının oluşması için cezalandırma gereklidir. Ona göre fitnenin üzerine ne kadar sert gidilirse müfsitler bir daha cesaretlenip fitne çıkartamazlar. Fakat gevşek şekilde davranılırsa isyanların sonu kesilmez. Bunun sonucunda da devlet ortadan kalkar ve fitne etkisini her yerde gösterir.³³²

³²⁷ Timurlenk Tarihi, 17.

³²⁸ Ruy Gonzales de Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur, çev. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Ses Yayınları, 1993), 122.

³²⁹ Roux, Aksak Timur, 97.

³³⁰ Yüksel, *Timurlularda Din Devlet İlişkisi*, 101.

³³¹ Michael Shterenhihs, Timur ve Yahudiler, çev. Özer Bostanoğlu (İstanbul: İleri Yayınları, 2013), 98.

³³² Musa Şamil Yüksel, "Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisi'nde Sultan", Tarih Araştırmaları Dergisi 28/46 (Ekim 2009), 242-243.

Şah Şücâ, oğlu Zeynelâbidin'i Timur'dan başka bir de Celâyirli Sultan Ahmed'e emanet etmişti. Zeynelâbidin, Timur'un Isfahan'ı yakıp yıktığını haber alınca Sultan Ahmed'e sığınmak üzere yola çıktı. Şah Mansur bu durumdan haberdar olunca Zeynelâbidin'i yolu üzerinde karşılayıp kalacak yer verdi.³³³ Timur ise Isfahan'dan ayrıldıktan sonra Şiraz'a ilerledi. Şiraz'a yaklaşıncâ şehrin ileri gelenleri Timur'un huzuruna vardılar. Aralarında şehrin vermesi gereken vergi miktarını belirleyip Timur'a vergileri teslim ettiler. Muzafferîlerden Şah Yahya, Sultan Ahmed ve Şah Şücâ'nın torunu gelip eman diledi. Timur'a gelip eman dilemeyen yöneticilerin üzerine ordu gönderildi. Böylece Timur, Fars bölgesinin tamamını hâkimiyeti altına almış oldu. Timur, Şiraz'da olduğu sıralarda Toktamış'ın isyan ettiği haberini aldı.³³⁴ Şah Mansur da Timur'un huzuruna gelip itaatini bildirdi.³³⁵ Timur, Şiraz'ı ve Yezd'i Şah Yahya'ya, Isfahan'ı Sultan Muhammed'e, Kirman'ı Sultan Ahmed'e teslim edip geri döndü.³³⁶ Timur döndükten sonra Zeynelâbidin Şah Mansur'un yanından kaçtı. Isfahan üzerine yürüyüp şehri ele geçirdi. Şah Mansur da Timur'un kendisine herhangi bir bölgeyi vermemesi üzerine harekete geçip Şah Yahya'ya bırakılan Şiraz'ı kuşattı. Şiraz halkı Şah Yahya'nın yönetiminden memnun değildi. Ayrıca Şah Mansur cesareti ile nam salmış birisi olduğu için ona destek verdiler. Şah Yahya, halkın kendisine desteği bıraktığını görünce kaçmak zorunda kaldı. Böylece Şah Mansur, Şiraz'ı ele geçirdi.³³⁷ Daha sonra Şah Mansur, Eberkuh'u ele geçirip Isfahan'a iki yıl üst üste sefer düzenledi. Zeynelâbidin, diğer Muzafferî beyleri ile anlaşarak Şah Mansur'a karşı ittifak oluşturup Şiraz'a yürüdü. Şah Mansur, bu müttefik ordusunu mağlup etmeyi başardı. Bu savaştan sonra Isfahan üzerine yürüyen Şah Mansur şehri ele geçirmeyi başardı. Zeynelâbidin şehirden kaçsa da yakalanmaktan kurtulamayıp Şah Mansur'un huzuruna getirildi. Şah Mansur, Zeynelâbidin'in gözlerine mil çektirerek bir daha tahtta hak iddia etme yolunu kapatmış oldu. Bu yaşanan mücadelelerin sonucunda Şah Mansur, Muzafferî ülkesinde otoritesini kabul ettirmiş oldu.³³⁸

4.9.3. Timur'un Şah Mansur'la Münasebetleri

Timur, her ne kadar Zeynelâbidin kendisine itaat etmemiş olsa bile onu Şah Şücâ'nın emaneti olarak kabul ediyordu. Çünkü Şah Şücâ aralarındaki dostluğu her zaman sürdürmüş ve ölmeden önce Timur'a oğlunu korumasını vasiyet etmişti. Dolayısıyla Şah Mansur'un Muzafferî tahtını ele geçirip Zeynelâbidin'i kör etmesi Timur için kabul edilebilir bir şey değildi. Bunu bahane eden Timur, Şah Mansur'u itaat altına almakta kararlıydı. Şah Mansur, olanları işitince her biri farklı bir şehirde hâkim

³³³ Pârîzî, Şah Mansur, 129.

³³⁴ Yezdî, Zafernâme, 163-164; Şâmî, Zafernâme, 127-128.

³³⁵ Roemer, "Timur in Iran", 60.

³³⁶ Yezdî, Zafernâme, 206.

³³⁷ Sutûde, Târîh-i Âl-i Muzaffer, 232.

³³⁸ Yezdî, Zafernâme, 207-208.

olan Muzafferî liderlerine haber gönderip ittifak çağrısı yaptı.³³⁹ Şah Mansur, Kirman'a elçi gönderip amcası ile uzlaşmaya çalıştı. Timur'la aralarındaki dostluğu bitirmelerini, bütün Muzafferî beylerinin kendisine destek olmasını istedi. Kendisine destek olurlarsa Timur'u Horasan'a geçmek üzereyken durdurmayı planladığını, eğer kendisine destek olmazlarsa bizzat gelip üzerilerine yürüyeceğini bildirdi. Muzafferî Sultan Ahmed cevaben, Timur'un kendilerinden kat kat güçlü orduya sahip olduğunu, kendisinin parasız pulsuz Timur'un karşısına nasıl çıkacağını sordu. Timur'a bu şekilde davranırsa onu daha da öfkeliendireceğini ve gazabını arttırmaktan başka bir şeye yaramayacağını söyleyip Timur'la uzlaşmanın daha hayırlı olduğunu belirtti. Böyle yaparsa uzun müddet bölgede hâkimiyetini sürdüreceğini söyledi. Muzafferî beylerinin Şah Mansur'dan yüz çevirmesinde uzun süren iç mücadeleler etkili oldu. Şah Mansur, amcasının cevabından hoşnut olmayarak yağmaya başladı. Amcası Sultan Ahmed ordusuyla gelip üzerine yürüdü. Şah Mansur'un adamları ihanet edip Sultan Ahmed'in safına geçtiler. Şah Mansur, Sircan'a gidip Ebû İshak'ı yanına çekti ve Şiraz'a gitti. Sultan Ahmed, onların üzerine yürümeye niyetlenmişken Timur'dan mektup aldı. Timur, Irak seferine çıkıyor ve Sultan Ahmed'in ordusuyla gelip Rey'de kendisine katılmasını istiyordu. Elçinin gelmesinden kısa bir süre sonra Timur'un Sistan'da bulunan ordusu Kirman'a geldi. Bu ordunun başında Mihribânîlerden Şâh-ı Şâhan bulunuyordu. Sultan Ahmed, Şâh-ı Şâhan'ı güzel şekilde karşılayıp itaatini arz etti. Böylece Kirman Timur'un topraklarına dahil oldu.³⁴⁰

Şah Mansur, amcasından destek alamayınca çareyi Yıldırım Bayezid'den yardım istemekte buldu.³⁴¹ Fakat Yıldırım Bayezid, geçiştirici bir cevap vererek İstanbul'u fethetmekle uğraştığını, yardıma gelemeyeceğini, kendisinin bir müddet bir yerlerde saklanmasını, Allah'ın yardımına güvenmesini istedi.³⁴²

4.9.3.1. Timur'un Kale-i Sepîd'i Ele Geçirmesi

Timur, 1393 yılında Şuşter şehrine yönelip oğlu Ömer Şeyh'in de acil bu tarafa gelmesini emretti. Timur'un gelmekte olduğu haberi bölgede büyük bir panik oluşturdu.³⁴³ Timur'a karşı koyamayacağını anlayan kale muhafızı kaçmayı denese de Ömer Şeyh tarafından yakalandı. Timur askerlere emir vererek Şuşter civarının yağlamalanmasını buyurdu. Timur, Şuşter'e gelince emirzadeler huzurda toplandı. Şuşter'e gelmesi için tâlimat verdiği Ömer Şeyh'e tekrar haberci yollayan Timur,

³³⁹ İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 79.

³⁴⁰ Pârîzî, Şah Mansur, 145-149; Sütûde, Târîh-i Âl-i Muzaffer, 222.

³⁴¹ Sütûde, Târîh-i Âl-i Muzaffer, 239.

³⁴² Pârîzî, Şah Mansur, 151-152.

³⁴³ Metsoplu Toma'ya göre Timur, huzuruna çıkan elçilik heyetlerine çok hasta olduğu izlenimini vermiş ve bu durum bölgede geçici bir rahatlık yaşanmasına neden olmuştu. Bu yüzden Timur'un aniden harekete geçmesi paniğe yol açtı. [Metsoplu Toma, Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi, çev. Gürsoy Solmaz (Ankara: Elips Kitap, 2009), 12-13].

Şiraz'a doğru gelmesini emretti. Şuşter yönetimini Hoca Mesud Sebzevârî'ye bırakıp Şiraz'a doğru harekete geçti. Şiraz'a giderken Kale-i Sepîd denilen dağın yamacında kurulmuş oldukça sarp bir kaleyi kuşattılar. Bu kale Şah Mansur'un adamlarından birine ait olup Zeynelâbidin de burada hapis tutuluyordu. Kalenin etrafı sularla çevrili ve girişi oldukça dar olduğundan ele geçirmesi oldukça zordu. Kalenin yüksekliğinden mancınık atışlarının kaleye ulaşması mümkün değildi. Ayrıca kalenin dışarıdan gelecek hiçbir iaşeye ihtiyacı yoktu. İçeride ekim yapmak için müsait araziler ve yetecek kadar hayvan sürüleri ihtiyacı karşılamaya yeter ve artardı. Timur'un emriyle askerler toplu hücumla geçtiler. Kaleyi savunanlar tırmanışa geçen Timurlu askerlerinin üzerine taş yağdırmaya başladı. Bu taşlardan dolayı birçok asker hayatını kaybetti. Fakat Timurlu ordusu kaleye tırmanmayı başardı. Kaleye çıkan askerler rakiplerini etkisiz hale getirdiler. Timur, Zeynelâbidin'i huzuruna getirdiklerinde Şah Mansur'dan intikamını alacağına dair söz verdi. Timur, kaleyi ele geçirdikten sonra tekrar yola çıktı.³⁴⁴ Kalenin yönetimini Melik Muhammed Evbehî'ye bıraktı.³⁴⁵

Şah Mansur, Timur'un Şiraz'a yürüyeceğini duyunca kendisini içkiye verdi ve savaş gününe kadar durmadan içti.³⁴⁶ Şah Mansur, ilk başlarda Timur'u Isfahan'da karşılamayı tasarlasa da daha sonradan Serbedârî Müluk'un tavsiyesine uyarak Şiraz'da karşılamayı uygun buldu.³⁴⁷ Şah Mansur, asker toplayıp şehrin savunmasını güçlendirmeye çalıştı. Şehrin ileri gelenleri Timur'la savaşmaması konusunda telkinlerde bulunsalar da bunları kesinlikle dinlemedi ve daha da öfkeleni. Halka coşkulu bir konuşma yapan Şah Mansur, Şiraz'dan ayrılıp uygun bir yerde beklemeye niyetlenmişti. Fakat şehirden çıkarken yaşlı bir kadın Şah Mansur'un kaçtığını düşünüp ona ağır hakaretler etti. Bu hakaretlerden gururu incinen Şah Mansur, şehre geri dönüp olabilecekleri beklemeye başladı.³⁴⁸

4.9.3.2. Timur'un Şah Mansur'la Savaşması

Timur, Şiraz önlerine gelip karargâhını kurdu. Timur, ordunun sağ kanadına Pir Muhammed'i, sol kanada Muhammed Sultan'ı, öncü birliklere de Timur Hoca ve Ak Buga'yı yerleştirdi. Daha sonra harekete geçtiler. Muzafferî öncülerinden bir gruba pusu kurup gerekli bilgileri bir Muzafferî askerinden öğrendikten sonra yola koyuldular.³⁴⁹ Şah Mansur, ertesi gün ordusuyla Timur'a saldırmak için hazırlandı. Yaklaşık 3000 kişilik bir süvari birliği ile şehirden çıktı. 1000 süvariye sağ kanada, 1000

³⁴⁴ Şâmî, Zafernâme, 160-162; Yezdî, Zafernâme, 209-210.

³⁴⁵ Hesamipour, *el-Fuşencî*, 78.

³⁴⁶ Sutûde, Târîh-i Âl-i Muzaffer, 249.

³⁴⁷ Roemer, "Timur in Iran", 62.

³⁴⁸ İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 82. Fuşencî de buna benzer şöyle bir konuşmayı aktarmaktadır: "Bugüne kadar halkı talan edip mallarını yediniz de şimdi dolu sadakla mı kaçıyorsunuz". (Hesamipour, *el-Fuşencî*, 78).

³⁴⁹ Yezdî, Zafernâme, 211.

süvariye sol kanada, 1000 süvariye de merkeze koydu.³⁵⁰ Şah Mansur'un askerleri Hâfız-ı Ebrû ve Natenzî'nin ifadeleriyle “*Her biri ayrı bir iklimden seçilmiş*” birliklerden oluşan oldukça seçkin savaşçılardı.³⁵¹ Şah Mansur, o gün günlerden cuma olduğu için cuma vaktini saldırmak için uygun görerek bağların arasında beklemeye başladı. Vakit geldiğinde Şah Mansur, askerleriyle birlikte bağların arasından çıkarak Timur'un ordusuna sürpriz bir baskın yaptı. Şah Mansur, az sayıda olmalarına rağmen tepeden tırnağa ağır zırhlı süvarileri ile Timur'un bulunduğu kısma oldukça şiddetli bir hücum başlattı. Bu beklenmedik saldırı Timur'un ordu düzenini bozdu.³⁵² Şah Mansur ve askerleri cesaretle savaşıp Timurlu ordusunda şaşkınlık yarattılar. Timur, kendisini Şah Mansur'u izlerken buldu. Şah Mansur ise Timurlu ordusunun saflarını yarmayı başarak Timur'un olduğu tarafa ilerledi. Timur, Şah Mansur'un çok yaklaştığını görünce onu vurmak için mızrağının getirilmesini emretti. Fakat mızrakçısı ortalıkta yoktu ve Timur'un yanında sadece 15 er vardı. Şah Mansur daha sonra Timur'un üstüne hücum ederek ona kılıcıyla iki kere hamle yaptı. Fakat Adil Ahtaçı adlı bahadır, kalkanı ile Timur'a siper oldu ve bu hamlelerden onu korudu.³⁵³ Timur, bu saldırılarda olduğu yerde kalıp cesaretini gösterdi. Daha sonra bahadırlar yetişerek Şah Mansur'un saflarını bozdular. Timur'un yanında saf tutarak Muzafferî ordusunu geri çekilmeye zorladılar.³⁵⁴ Bir süre sonra Timur, Muzafferîlerin merkezine bir saldırı gerçekleştirerek merkez kuvvetlerini dağıttı. Aynı anda ise Muhammed Sultan, sağ kanada bir saldırıyla Muzafferî kanadını bozdu. Pir Muhammed de Muzafferîlerin sol kanadını perişan etti. Bu hamlelerle birlikte dağılmış olan Timurlu ordusu tekrar toparlandı. Daha sonra kalan Muzafferî birliklerine saldırı gerçekleştirip imha ettiler.³⁵⁵ Gıyâseddin Ali Yezdî, Şah Mansur'un son anlarını şöyle aktarır:

“Yaklaşık on kişi Şah Mansur'la kaldı. Sonra üç kişi, en son tek başına kaldı. Hiç kimse onu tanıımıyordu. Boynuna ve çenesine birer tane ok isabet etti, yüzüne ise kılıç darbesi aldı. Fakat elde kılıç çarpışmaya devam ediyordu. Hazret'in askerlerinden birisi onu atından çekip yere düşürdü. Düşüp yere kapaklanan Şah Mansur'un külâhı

³⁵⁰ Kutbî, Târîh-i Âl-i Muzaffer, 134; Şah Mansur'un ordu sayısı kaynaklarda farklı şekilde rivayet edilir. İbn Arabşah 500, Yezdî 3000-4000, Hâfız-ı Ebrû 4000, Natenzî 4000, Şâmî ise 40.000 sayısını verir. İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 83; Yezdî, Zafernâme, 212; Şâmî, Zafernâme, 163; Hâfız-ı Ebrû, Zübdetü't-Tevârih, 2/758; Natenzî, Müntehab, 354.

³⁵¹ Hâfız-ı Ebrû, Zübdetü't-Tevârih, 2/758; Natenzî, Müntehab, 354.

³⁵² Timur'un bu saldırıyı beklememesinin nedeni kendisine gelen haberdan kaynaklı görünmektedir. Şah Mansur'un tehdit oluşturacak durumda olmadığına dair bir haber nedeniyle ordusunun büyük bir bölümünü Şuster'de bırakan Timur, az bir askerle Şiraz'a doğru yola çıkmıştı. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Şah Mansur ağır zırhlarla donanmış mızraklı süvarileriyle Timur'un üstüne yürüdü. (Gıyâseddin Ali Yezdî, Gazavât-ı Hindustan, 47).

³⁵³ Gıyâseddin Ali Yezdî, Şah Mansur'un üç kez hamle yaptığını, Timur'u bu darbelere karşı savunan kişilerin ise Tevekkül Baverçi ve Humari Yasavul olduğunu belirtir. (Gıyâseddin Ali Yezdî, Gazavât-ı Hindustan, 48).

³⁵⁴ İbn Arabşah, Timur'un kadın kıyafetleri giyerek kadınların arasına karıştığını ve bu sayede ölmekten kurtulduğunu belirtir. Aynı bilgi İbn Hacer'in İnbâ el-Gumr adlı eserinde de geçer. (İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 83; Yüksel, Makrîzî ve İbn Hacer'de Timur ile İlgili Kayıtlar, 46).

³⁵⁵ Şâmî, Zafernâme, 212.

³⁵⁵ Şâmî, Zafernâme, 163.

da başından uçtu gitti. Askerler Şah Mansur'un üzerine atılırken onun Şah Mansur olduğunu bilmiyorlardı. Şah Mansur, askerlere "aradığınız kişi benim. Bana birazcık su verin ve beni hazretin huzuruna götürün. Ben Mansur'um". Askerler onun sözüne inanmadılar ve kılıçlarını Şah Mansur'un kafasına indirip onu öldürdüler. Hülâsâ, kelimeler kifâyetsiz kalırdı. O kâtâlde öylesine yiğitçe ve mertçe savaştı ki aklın uçup gittiği kıyam boyunca Dastân-ı Rüstem'i anımsattı. Ama vadi dolan ecel gelince ömür sayfası böylece sona erdi".³⁵⁶ İbn Arabşah ise bu olayı biraz daha farklı aktararak Şah Mansur'un teslim olmaya niyeti olmayıp savaş alanından kaçmayı planladığını belirtir.³⁵⁷

Şah Mansur'un öldürüldüğünden haberi olmayan bir grup Muzafferî askeri saklandıkları yerden çıkıp son bir hamle daha yapsalar da Timur'un oğlu Şahrüh bunları mağlup etmeyi başardı.³⁵⁸ İbn Arabşah'a göre, Şah Mansur'un öldürüldüğü haber verilince Timur oldukça üzüldü.³⁵⁹ Devletşah, Şah Mansur'un ölümünün ardından Timur'un son derece üzgün bir şekilde "Kırk yıldan beri savaş yapmaktayım ve çok savaş görmüş geçirmiş kahramanlarla savaştım. Fakat Şah Mansur'un gösterdiği şecaat ve cür'eti kimsede görmedim" dediğini nakleder.³⁶⁰ Şah Mansur'un cesaretinden oldukça etkilenen Timur, savaşın ardından özellikle Şah Mansur'un gözü pekliliğini detaylı bir şekilde aktaran fetihnâmeler hazırlatıp bölgedeki diğer yöneticilere gönderdi. İbn Arabşah, Şah Mansur'un kellesinin Celâyirli Sultan Ahmed'e gönderildiğini, bundan dolayı onun itaate geçtiğini işittiğini bildirir.³⁶¹ Fakat Târîh-i Kebîr'de konuya farklı açıdan bakılmasını sağlayacak malumatlara rastlanılır. Târîh-i Kebîr'de Şah

³⁵⁶ Gıyâseddin Ali Yezdi, Gazavât-ı Hindustan, 49.

³⁵⁷ "Bu çarpışma, savaştan, kılıç sallamaktan bütünüyle bitkin düşüp kolları iyice yoruluncaya kadar devam etti. Arkadaşları yere düşmüş, atları ve adamları öldürülmüş; durum tamamıyla aleyhine dönmüştü. Çıkış yolu tutulmuş, kaçış koridoru tıkanmış, hiçbir ümit kalmamıştı. Yaraları ağırdı ve yardım alabileceği kimse de yoktu. Yalnızca iki adamı kalmıştı. Birinin adı Tevekkel, diğerininki Fahreddin idi. Çektiği bunca zahmet ve zorgunluğun yanı sıra susuzluktan bitap düşmüştü. Fakat içecek bir damla su bulamadı, eğer birazcık su içebilseydi, kimse yolunu kesemezdi. Bu yüzden kendini ölümler arasına atmayı tercih etti; zırhını ve silahlarını çıkarıp, atını bıraktı ve kendisini yerde yatanlar arasına attı... Gece herkes kendi yerine dönerken Çağataylardan bir namerdin yolu Şah Mansur'un bulunduğu yere düştü ve onunla göz göze geldi. Şah Mansur bu insandan daha doğrusu aşağılık şeytandan canını bağışlamasını isteyerek, "Ben Şah Mansur'um. Sırrımı sakla, beni gördüğünü söyleme. Şu mücevherleri al, kimseye bir şey deme. Ne sen beni gördün, ne ben seni. Sen beni tanımıyorsun, ben seni. Eğer bulunduğum yeri gizler, kardeşlerime ve adamlarıma götürürsen, beni satın alıp azat etmiş gibi olursun. Öldükten sonra beni diriltmiş olursun. Bunun karşılığını göreceksin" dedi ve arkasından mücevherler çıkardı. "Bunlar sana ve soyuna kıyamete kadar yeter" dedi. Fakat adam hiç beklemeden Şah Mansur'un üzerine atıldı ve kafasını keserek Timur'a getirdi." (İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 84-85); Fuşencî ise Şah Mansur'un aldığı ok yarası nedeniyle savaş meydanında hayatını kaybettiğini belirtip Timurlu askeriyle aralarında geçen diyalogtan bahsetmez. Şah Mansur öldükten sonra kafasının kesilip Timur'a gönderildiğini belirtir. (Hesamipour, el-Fuşencî, 79).

³⁵⁸ Şâmî, Zafernâme, 163; Barthold, Şahrüh'un bu savaşa katıldığına dair rivayetin gerçeği yansıtmadığını belirtir. (Barthold, Uluğ Bey ve Zamani, 28).

³⁵⁹ İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 86; Timurlenk tarihi ve İnbâ El Güm'r'a göre Timur, Şah Mansur'un kellesini görünce rahatlasa da üzgün bir tavır takınıp Şah Mansur'un kafasını kesen askerininin idam edilmesini emretti. (Timurlenk Tarihi, 17; Yüksel, Makrizi ve İbn Hacer'de Timur Kayıtları, 47).

³⁶⁰ Devletşah, Devletşah Tezkiresi, çev. Necati Lugal, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1977, 3/373-374.

³⁶¹ İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 86.

Mansur'u öldüren kişinin Şeyh Barak'ın oğlu Şirvan olduğu bilgisi geçer. Diğer kaynaklarda Şah Mansur'u öldüren kişinin isminin verilmemesinden ötürü bu bilgi oldukça kıymetlidir. Buna göre Şirvan, Şah Mansur'u öldürmesinin ardından bir müddet şehzadelere hizmet etti. Daha sonra Timur, Şirvan'ı Huzistan'ı itaat altına almaya gönderdi. Fakat Şirvan, Emirzade Rüstem'den korktuğundan Celâyirli Sultan Ahmed'in yanına gitti. Daha sonra ise işbirliği yaptığı gerekçesiyle idam edildi ve kellesi Sultan Ahmed'e gönderildi. Diğer kaynaklarda Şah Mansur'u öldüren kişinin de katledildiği bilgisi çok sık geçerken burada tam tersi olarak Şah Mansur'u öldüren kişinin yani Şirvan'ın ödüllendirildiği belirtilir. Yine diğer kaynaklarda Şah Mansur'un katilinin Timur'un emriyle öldürüldüğü bilgisi yer alırken, burada Şah Mansur'un katilinin Emirzâde Rüstem'le ortak hareket ettiği gerekçesiyle Sultan Ahmed'in adamları tarafından öldürüldüğü açıktır.³⁶²

4.9.4. Timurlu Hâkimiyetinde Muzafferîler

Savaşın ardından Timur'un ordusu muzaffer bir şekilde Şiraz'a girdi ve burada Muzafferî hazinelerini ele geçirdi. Bu savaşta Muzafferîlerden yüklü ganimetler elde ettiler. Timur, Muhammed Sultan'ı Isfahan'a gönderip, Ömer Şeyh'i de kalan son Muzafferî askerlerini yakalaması için görevlendirdi ³⁶³ ve Zeynelâbidin'e maaş bağlanmasını emretti.³⁶⁴ Muhammed Sultan, Isfahan'ı ele geçirdi ve bölgedeki Kürt ve Halaç aşiretlerinin sürülerine el koydu.³⁶⁵ Timur, Muzafferî hanedanına mensup kişilere haber göndererek korkulacak bir durumun olmadığını, artık aralarındaki problemlere son vermelerini isteyip, huzuruna çıkmalarını buyurdu.³⁶⁶ Timur'un emirlerini duyan diğer Muzafferî hanedanı üyeleri huzura gelerek itaatlerini bildirdiler. Timur, eğlenceler tertip edip gelenlerin itaatlerini kabulle meşgul oldu. Timur, Muzafferî reisleri itaat edince onlara yönettikleri şehirleri yeniden bıraktı. Fakat İran'daki çeşitli şehirlerden ileri gelen kişiler Timur'un huzuruna çıkıp Muzafferîleri yerlerinde bırakmamalarını rica ettiler. Hanedan üyelerinin aralarındaki çekişmeler sonucunda ülkenin perişan olduğunu uzunca anlatıp eğer tekrar şehirlerin yönetimi onlara bırakılırsa ülkede dirlik olmayacağını belirttiler. Timur, bunları dinledikten sonra Muzafferî hanedanı üyelerinin tutuklanmasını emretti. Muzafferîlerin mal-mülklerine el koydular. Zeynelâbidin ve Sultan Şiblî'yi istisna tutarak onları Semerkand'a yolladı. Timur, ayrıca bölgedeki sanatçıların da Semerkand'a götürülmesini emretti. Fars eyaletini Ömer Şeyh'e bırakıp

³⁶² Caferî, *Târîh-i Kebîr*, 9.

³⁶³ Şâmî, *Zafernâme*, 163.

³⁶⁴ Timurlenk Tarihi, 17; Yüksel, *Makrîzî ve İbn Hacer'de Timur ile İlgili Kayıtlar*, 47.

³⁶⁵ Hesamipour, *el-Fuşencî*, 79.

³⁶⁶ İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, 87.

diğer şehirlere de emirlerini görevlendirdi.³⁶⁷ Ünlü şair Hâfız-ı Şirazî'nin bu sıralarda şehirde olduğu ve Timur'un onu huzuruna çağırdığı Devletşah tarafından nakledilir.³⁶⁸

Timur, 1393 yılının Mayıs ayında Şiraz'dan Isfahan'a gelince Muzafferî hanedanı üyelerinin katledilmesini emretti. 24 Mayıs 1393 tarihinde Isfahan'ın Mahyar bölgesinde Muzafferî beyleri topluca katledildi.³⁶⁹ Ayrıca her ilin yöneticisi, şehirlerinde bulunan diğer Muzafferî mensuplarını öldürdüler.³⁷⁰ İbn Arabşah'a göre Timur'un bunları öldürtmesinin nedeni ileride ayaklanıp tekrar kendisine problem çıkarmaları korkusundan kaynaklanıyordu. Timur, onlar canlı kaldığı sürece bölgenin her an tehlikeye düşeceğine kanaat getirdi. Bölgede hâkimiyetini sağlam şekilde kurmasının yolunun Muzafferîlerin ortadan kaldırılmasından geçtiğini gördü. Bunun üzerine Muzafferîlerin hepsinin öldürülmesini emretti. 17 hanedan üyesinin öldürüldüğü kaynaklara yansır.³⁷¹ Semerkand'a götürülen Zeynelâbidin ve Sultan Şiblî'nin istisna tutulduğu anlaşılır. Timur, babaları Şah Şücâ'ya verdiği söz nedeniyle onları öldürmeyip Semerkand'a gönderdi.³⁷² Böylece Muzafferîler 80 yıla yakın idarelerinin ardından ortadan kaldırılmış oldular.³⁷³

4.10. Celâyirliyle Münasebetler

Moğol, Türkleşmiş Moğol veya Türk oldukları hakkında çeşitli görüşler olan Celâyirliyle,³⁷⁴ Cengiz Han ve haleflerinin seferleri sırasında çeşitli bölgelere gönderildiler. Bu bölgelerden biri de İran'dır. İran'a gönderilen Celâyir reisi İlken Noyan, Hülagü Han'la birlikte çeşitli seferlere katıldı. İlken Noyan'ın oğlu ve torunu da İlhanlı hanlarına hizmet ettiler. İlken Noyan'ın torunu Emir Hüseyin'in oğlu olan Emir Hasan-ı Büzürg, İlhanlı tahtının parçalanmasının ardından hâkimiyet mücadelelerine girişti. Uzun mücadelelerin ardından hâkimiyetini tesis etmeyi başaran Emir Hasan-ı

³⁶⁷ Yezdî, *Zafernâme*, 215.

³⁶⁸ Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, 3/369-370; Hâfız'ın şiiri şöyledir: “*O Şirazlı güzel, bize iltifat eder, gönlümüzü alır, aşkımızı kabul eylerse yanağındaki kara bene Semerkand'i de bağışlarız, Buhara'yı da!*”. [Şirazî, *Hâfız Divanı*, çev. Abdülkâki Gölpınarlı (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992), 66].

³⁶⁹ Hesamipour, *el-Fuşencî*, 80.

³⁷⁰ Yezdî, *Zafernâme*, 216; Şâmî, *Zafernâme*, 165.

³⁷¹ İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, 95; Câmîü't Tevârih-i Hasenî'de Muzafferîlerin katledilmesinin nedeni şöyle açıklanır: Timur, Muzafferî beyleri ile sofradayken sohbet etmeye başlar. Daha sonra onlara “Siz hiçbir zaman böyle oturup beraberce yemek yemez misiniz?” diye sorar. Ebû İshak, şöyle der: “Eğer biz dediğiniz gibi olsaydık, siz İran'a giremezsiniz!”. Bu sözleri duyan Timur oldukça hiddetlenir ve onların katledilmelerini emreder. (Pârîzî, *Şah Mansur*, 199); Timurlenk tarihine göre; İskender el-Celâlî, Asfender, İbrahim el-Acemî, Ebu es-Serhanî, Sultan Ahmed b. Ahi Şah Şücâ, Şah Yahya'nın da aralarında bulunduğu 17 emir, Timur'a itaat etmek üzere huzuruna çıktılar. Bu emirler Timur'u öldürmek için suikastçi ayarladılar. Fakat Timur bu durumdan haberdar olunca suikastçi ile anlaştı. Suikastçi bu 17 emiri toplanma bahanesiyle çadırında topladı ve onların hepsini öldürdü. (Timurlenk Tarihi, 19).

³⁷² Yezdî, *Zafernâme*, 215.

³⁷³ Mehlika Üstündağ, *Orta Çağ İran Tarihinde Yerel Bir Hanedan: Muzafferîler* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 61.

³⁷⁴ Aliç, “İran'da Yerel Hanedanlar Dönemi”, 749.

Büzürg'ün 1340 yılında kurduğu devlete atası İlken Noyan hasebiyle İlkâniyân, aşiretleri nedeniyle Celâyirliler denildi. Celâyirliler, başkent Bağdad olmak üzere Irak-ı Arab bölgesinde hâkimiyetlerini tesis ettiler.³⁷⁵ Celâyirlilerin en büyük rakipleri Azerbaycan bölgesini elinde bulunduran Çobanîler'di. Çobanîler, Melik Eşref önderliğinde Celâyirli ülkesini ele geçirmeye çalışsalar da bunda başarılı olamadılar. Buna ilave olarak da Şiraz, Yezd, Kirman, Isfahan gibi şehirleri de kaybettiler. 1356 yılında Emir Hasan-ı Büzürg'ün vefatının ardından yerine Şeyh Üveys geçti. Fakat aynı sene içerisinde Altın Orda Hanı Cani Bek'in Çobanîler üzerine sefere çıkması dengeleri tamamen değiştirdi. Cani Bek Han, Çobanîleri ağır bir mağlubiyete uğrattı topraklarını ele geçirince, Celâyirliler Cani Bek Han'a itaatlerini bildirdiler. Ertesi yıl Cani Bek Han'ın hayatını kaybetmesiyle İran'da bulunan oğlu Berdi Bek, Altın Orda topraklarına döndü. Berdi Bek'in çekilmesiyle istediği fırsatı yakalayan Şeyh Üveys, 1358 yılında hâkimiyetini ilan edip Azerbaycan'ı ele geçirdi. Şeyh Üveys, hâkimiyetini tesis ettikten sonra Muzafferîler, Karakoyunlular ve Astrabad hâkimi Emir Veli'yle çeşitli mücadelelere girişti. Şeyh Üveys'in 1374'te ölümünün ardından yerine emirlerin desteğiyle Hüseyin geçti. Hüseyin'in Ahmed ve Bayezid adında iki kardeşi daha bulunuyordu. Hüseyin'in tahta çıkmasında önemli rolü olan Adil Ağa, Celâyirli yönetiminde oldukça etkiliydi. Celâyirli tahtının Adil Ağa'nın kontrolünde olması Şeyh Ali'nin isyan edip Bağdad'ı ele geçirmesine yol açtı. Ayrıca bu durum rakip beyleri Celâyirli şehirlerini ele geçirme konusunda cesaretlendirdi. Bunlardan Astrabad hâkimi Emir Veli, Rey üzerine yürüdü. Adil Ağa, Sultan Hüseyin'i Tebriz'de bırakıp yanına Bayezid'i alarak Emir Veli'yi karşılamak üzere Rey'e gitti. 1382 yılında Sultan Ahmed, Tebriz'de yalnız kalan Sultan Hüseyin'e ani bir baskın düzenleyip kardeşini öldürdü. Fakat Sultan Ahmed, Şeyh Ali ve Adil Ağa'ya karşı koyamayacağını bildiğinden Karakoyunlulardan yardım istemek zorunda kaldı. Karakoyunlu desteğinin gelmesiyle Şeyh Ali öldürüldü, Adil Ağa ve Sultan Bayezid Sultaniye'ye çekildi.³⁷⁶ İki kardeş arasında süren bu mücadele nihayet Sultan Ahmed'in Sultan Bayezid'i esir edip gözlerine mil çekmesiyle sona erdi.³⁷⁷

4.10.1. Timur'un Celâyirlilerle İlk Münasebetleri

1384 yılında Emir Veli'yi bozguna uğratan Timur, ardından Rey'e yöneldi. O sıralarda Sultan Ahmed Sultaniye'deydi. Timur'un Rey civarına geldiğini öğrenen Sultan Ahmed, Sultaniye'de bir takım tedbirler alıp Bağdad'a gitti. Timur, Sultaniye'ye gelince şehirde bulunanlar direniş göstermediler, böylece Timur şehri ele geçirdi.

³⁷⁵ Mükremin Halil Yinanç, "Celâyir", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 3/64.

³⁷⁶ J.M.Smith, "Djalayir, Djalayirid", The Encyclopaedia of Islam, ed. B. Lewis vd. (Leiden: Brill, 1991), 2/401.

³⁷⁷ Yinanç, "Celâyir", 3/64.

Şiraz'da bulunan Adil Ağa'nın huzura gelmesini isteyen Timur, Adil Ağa huzuruna gelince Tebriz ve Sultaniye'yi ona bağışladı. Timur, şehri Adil Ağa'ya bırakıp Rüstemdâr'a gitti.³⁷⁸ Timur, Adil Ağa'ya Sultaniye'yi devredip gittikten sonra Adil Ağa şehri yeniden düzene sokup ordusunu güçlendirdi. Timur'un bölgeden ayrılmasını fırsat bilen Sultan Ahmed, Tebriz'e gelip Sultaniye'de bulunan Adil Ağa'nın üzerine ordu gönderdi. Bu orduda Timur'dan kaçan Emir Veli de bulunuyordu. Fakat o sıralarda Sultan Ahmed ağır bir şekilde hastalandığı için öldüğü yönünde haberler çıktı. Sultan Ahmed'in öldüğünü düşünen Adil Ağa, bu doğrultuda planlarını kurdu. Adil Ağa, Sultan Ahmed'in önceden göndermiş olduğu Celâyirli ordusunun yaklaştığını duyunca, bu orduyu karşılamak üzere damadının kumandasında bir orduyu görevlendirdi. Fakat Adil Ağa'nın damadı mağlup olunca, Celâyirli ordusu Sultaniye üzerine yürüdü. Celâyirli ordusuna teslim olmayan Adil Ağa, Sultaniye'yi savunup uzun süre direndi. Sultan Ahmed, Sultaniye'nin kesin şekilde ele geçirilmesini emredip tedavi olmak üzere Bağdad'a döndü. Fakat Toktamış Han'ın Tebriz'e yürüdüğü haberi dengeleri değiştirdi. Celâyirli komutanlarından Emir Suntay, bir grup askeriyle Tebriz'e dönmek zorunda kalınca, Adil Ağa karşı hücumla geçti ve kuşatma yapan Celâyirli ordusunu mağlup etti.³⁷⁹

Toktamış Han'ın önceden Sultan Ahmed ile iyi ilişkileri vardı. Fakat Sultan Ahmed, Toktamış Han'ın gönderdiği elçilik heyetinde bulunan genç bir erkeğe sarkıntılık etti. Elçilik heyeti dönüşte bunu Toktamış Han'a bildirince, bu durum Toktamış Han'ın tepkisini çekti. Elçilik heyetine yapılan davranışı hakaret sayan Toktamış Han, Tebriz üzerine yürümeye karar verdi. Fakat Toktamış Han'ın asıl niyeti Azerbaycan topraklarını ele geçirmektir.³⁸⁰ Toktamış Han, Tebriz'i ele geçirdi ve şehri ağır şekilde yağmalattı. Toktamış'ın birliklerinin Tebriz'den ayrılmasının ardından, Adil Ağa Tebriz'i ele geçirmeye karar verdi. Bunun için Miranşah'tan yardım istedi. Adil Ağa, harekete geçmeden önce damadı komutasında bir orduyu Tebriz'e gönderdi fakat bu ordu başarılı olamadı. Adil Ağa, Miranşah'tan istediği yardım gelince kuvvetleriyle beraber Tebriz'e yürüdü. Tebriz'de bulunan Sultan Ahmed'in askerleri Adil Ağa'ya karşı direnemeyince kaçtılar. Adil Ağa, şehri ele geçirdi. Daha sonra da Timur'la görüşmek üzere Horasan'a gitti.³⁸¹ Timur'un bölgeden ayrılması nedeniyle Sultan Ahmed, Tebriz üzerine yürüdü. Timur, bunu haber alınca Sultan Ahmed'i durdurması için ordu gönderdi. Daha sonra kendisi de Sultan Ahmed'le karşılaşmak için Tebriz'e doğru harekete geçti. Timur'un hızla kendi üzerine geldiğini işiten Sultan Ahmed, Tebriz'de daha fazla durmanın kendisi için tehlikeli olacağını düşünerek tekrar Bağdad'a dönmek üzere yola çıktı. Timur'un ordusundan Hacı Seyfeddin ve diğer bazı emirler Sultan Ahmed'in ardından hızla gittiler. Nihayet Celâyirlileri yakalayan bu

³⁷⁸ Şâmî, *Zafernâme*, 116-117.

³⁷⁹ Yılmaz, *Celâyirliler*, 189-191.

³⁸⁰ Macit, *Timurlular Zamanında Azerbaycan*, 52.

³⁸¹ Yılmaz, *Celâyirliler*, 191-194.

emirler Sultan Ahmed'i savaşa girmeye mecbur ettiler. Çetin bir savaşın ardından iki taraf birbirine üstünlük sağlayamadı. İki taraf da çokça kayıp vererek geri çekildi. Sultan Ahmed, savaşın ardından Bağdad'a gitti. Timur, Sultan Ahmed'in kaçmasının ardından Tebriz'e gitti. Şehir halkının itaatini aldıktan sonra yaz ayını Tebriz'de geçirdi. Daha sonra Timur, buradan Gürcüler üzerine yürüdü.³⁸²

Timur, Azerbaycan bölgesini ele geçirince yönetimini Miranşah'a bıraktı. Miranşah da naibi Muhammed Devâtî'ye Tebriz'i bırakıp bölgeden ayrıldı. Muzafferîlerden Şah Şiblî, Timur'un ve Miranşah'ın bölgeden ayrılmasını fırsat bilip Tebriz üzerine yürüdü. Tebriz'i savunan Muhammed Devâtî güçlü bir direniş gösteremeyince Şah Şiblî Tebriz'i ele geçirdi. Fakat o sene büyük bir kıtlık olunca Tebriz için işler daha da zorlaştı. Buna ilave olarak Şah Şiblî'nin halka kötü davranması Tebriz'in harap olmasına sebep oldu. Kıtlık ve açlıktan dolayı şehirde yaklaşık 100.000 kişi hayatını kaybetti. Tebriz halkı Karakoyunlu lideri Kara Mehmed'e haber yollayarak şehri ele geçirmesini istediler. Kara Mehmed, bunun üzerine Tebriz'i ele geçirmeleri için ordusunu gönderdi. Karakoyunlular şehri ele geçirseler de Kara Mehmed'in öldürülmesi Tebriz'in yeniden karışmasına neden oldu. Kara Mehmed ölünce yerine geçen Kara Yusuf, Tebriz'de hâkimiyetini kurmaya çalışsa da şehir birkaç yıl Karakoyunlular ve Celâyirliler arasında el değiştirip durdu.³⁸³

4.10.2. Timur'un İlk Kez Bağdad'ı Ele Geçirmesi

Timur, 1393 yılının Temmuz-Ağustos aylarında Sultan Ahmed, Timur'a elçilik heyeti gönderdi.³⁸⁴ Elçilik heyetinde Timur'un da saygı duyduğu birisi olan Şeyhülislâm Nureddin Abdurrahman Isfarâyînî de bulunuyordu. Timur, Sultan Ahmed'in mesajını umursamasa da şeyhülislâma gereken ilgiyi gösterdi.³⁸⁵ Fakat bu mektup Timur'u tatmin etmedi. Timur, Sultan Ahmed'in tam itaatini istiyor fakat Sultan Ahmed bunu bir türlü göstermiyordu. Timur bunun üzerine Sultan Ahmed'e ağır bir mektup gönderdi. Mektupta Timur şunları söylüyordu:

*“Ahmed-i Celâyir pâdişâhâne lütuflarımıza nâil olarak tarafımızdan hüsnü kabul gördü ve zaferlerle bezenmiş sancağımız ve merhametli ordumuz Şiraz'a döndü. Ancak zafer kazanmamış muzaffer (Sultan Ahmed) yaklaşık on bin atlısını bizim muzaffer askerimize feda etti ve kendisini bir toz gibi havaya saçtı. Eğer hala sen kendini tanıyamadıysan biz sana varakı ve samakı öğretiriz. Bu nedenle kendisini bir an önce alemin sığınağı olan dergahımıza ulaştırır ve dergahımızın toprağına yüz sürerse bizim sonsuz pâdişâhâne inâyetine nail olma ümidi vardır.”*³⁸⁶

³⁸² Şâmî, Zafernâme, 119-120; Yezdî, Zafernâme, 151-152.

³⁸³ Yılmaz, *Celâyirliler*, 196-197.

³⁸⁴ İbn Tagrıberdî, en-Nücûmu'z-Zâhire, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 301.

³⁸⁵ Yezdî, Zafernâme, 218-219.

³⁸⁶ Yılmaz, *Celâyirliler*, 199.

Sultan Ahmed de bu mektuba oldukça sert bir yanıt verdi:

*“Zulüm ve sitemle meşhur olan mendebur Timur bilsin ki onun akılsızca yazılmış olan mektubu ve mûteber olmayan elçisi huzurumuza ulaştı. Alt seviyedeki hizmetkarlarımıza mektupta neler olduğunu bir görmelerini emrettik. Baştan sona kibir ve kendini beğenmişlikle dolu olduğu arz edildi. İlginç olan şu ki yolunu kaybetmiş elsiz ayaksız tilki, dişi bir aslan cesareti ve cüreti gösteriyor ve asaletsiz kendisini asil ile bir tutarak bizim arak ve samak'ımızdan bahsederken kendi aslı ve soyuna bakmıyor”.*³⁸⁷

Sultan Ahmed, Timur'a gönderdiği bu sert mektubun ardından bir de şiir yazıp gönderdi. Şiir söylemede mahir olan Sultan Ahmed, Timur'a hitaben şu kıtaları yazdı:

*“Biz zamanın cefasına niçin boyun eğelim? / Her ehemmiyetsiz şey için neden zahmet çekelim? / Denizleri dağları aşâlim gidelim. / Simurğ gibi kuru ve yaş ne varsa kanatlarımızın altına alâlim. / Ya istediğimiz gibi göklerin üstüne yüксеlelim / Yahut merd bir insan gibi himmet yolunda başımızı feda edelim.”*³⁸⁸

Timur bu mektubu alınca misliyle cevabını vermek istedi. Ancak şiir yazma kabiliyeti olmadığı için kendi evlâdından birisinin bu şiire cevap yazmasını istedi. Miranşah veya Halil Sultan, Sultan Ahmed'e cevap niteliğindeki şu mektubu yazdı:

*“Zamânenin cefâsına boyun eğ, kafanı çevirme. Büyük bir işi küçümsemek doğru değildir. Niçin Simurğ gibi Kaf dağlarına uçmaya kalkıyorsun. Sâve kuşu gibi küçük ol. Tüylerini, kanatlarını yerlere dök. Kafandan bu imkansız hayali çıkar da senin başın için yüz binlerce baş yerlerde yuvarlanmasın”.*³⁸⁹

Sultan Ahmed, bir yandan Timur'a karşı sert tutumunu sürdürürken, bir yandan da bölgedeki hükümdarlarla irtibat kurarak Timur'a karşı işbirliği teklif etti. Bunların arasında Osmanlılar da vardı. Fakat istediği ittifakı kuramayan Sultan Ahmed, Timur'un hareketlerini casusları vasıtasıyla takip ettirdi. Timur bunu öğrenince, Sultan Ahmed'in casuslarından birini yakalattı. Timur, casusun ağzından Sultan Ahmed'e mektup gönderdi. Mektupta, Timur ve askerlerinin bölgede olmadığı, Bağdad'ın endişelenmemesi gerektiği ifade edildi. Mektubun gönderilmesinin ardından Timur hızla Bağdad üzerine yürüdü. Sultan Ahmed, aldığı mektupla nispeten rahatlasa da bir yandan da kaçmaya hazır şekilde hareket etti.³⁹⁰ Bir süre sonra Timur'un Bağdad önlerine gelmesiyle Sultan Ahmed kaçmaktan başka çare bulamadı. Dicle Nehri üzerinden geçtikten sonra Timur'un kullanmaması için köprüyü yıktırdı. Etraftaki kayıkları da imha ettirdi. Timur, hemen Sultan Ahmed'in peşinden gitse de nehri geçmeye uğraşırken zaman kaybetti. Timur, daha sonra bu hareketinden pişman oldu ve eğer zaman kaybetmeden nehri geçebilseydim Sultan Ahmed'i yakalardım şeklinde söylendi. Timur, Sultan Ahmed'i takip için peşinden gitmek istese de emirleri buna

³⁸⁷ Yılmaz, *Celâyirliler*, 199-200.

³⁸⁸ Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, 3/371.

³⁸⁹ Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, 3/371.

³⁹⁰ Yılmaz, *Celâyirliler*, 204; Kazım Paydaş, “Emir Timur'un Fetihlerinde Haber Alma Teşkilatının Önemi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28/46 (Ekim 2009), 43.

engel oldular.³⁹¹ Ailesi ve hazineleriyle beraber kaçan Sultan Ahmed, Timurlu askerleri tarafından kovalandı. Sultan Ahmed, yanında kalan az sayıda adamıyla Haleb'e giderek zor kurtuldu. Daha sonra Memlûk Sultanı Berkuk, Sultan Ahmed'e bizzat adamlar yollayarak onu Kahire'ye getirtti. Sultan Ahmed'in kaçmasıyla Timur zorlanmadan Bağdad'ı ele geçirdi.³⁹² Bağdad halkı fidye vermeyi kabul ederek canlarını kurtardılar. Timur, Bağdad'da yaklaşık iki ay durduktan sonra şehirdeki birçok ilim adamı ve sanatçıyı toplayıp yanında götürdü.³⁹³

Sultan Ahmed, ailesini ve hazinesini Alıncak Kalesi'ne³⁹⁴ gönderdi. Alıncak Kalesi oldukça sarp bir kale olup yüksek burçlara sahipti. Bu bakımdan ele geçirmesi oldukça zor bir kaleydi. Alıncak Kalesi'ni Sultan Ahmed'in güvendiği emirlerinden Emir Altun adında birisi koruyordu. Timur, Bağdad'ı ele geçirdikten sonra bu kalenin de ele geçirilmesini emretti. Kaleyi fethetmesi için gönderdiği ordu Emir Altun tarafından mağlup edildi. Emir Altun, gece vakti gizli bir geçit vasıtasıyla Timurlu ordusuna baskın düzenleyip onlara büyük kayıplar verdiriyordu. Timurlu ordusu Emir Altun'la baş edemeyince, Timur ikinci seferde Kutluğ Timur adlı adamıyla daha büyük bir orduyu gönderdi. Fakat Emir Altun bu orduyu da püskürtmeyi başarınca, Timur oldukça hiddetlendi ve kaleyi bizzat kuşatmak üzere yola çıktı. Kale önlerine gelip bir süre kaleyi kuşatan Timur, kalenin ele geçirilmesinin uzun zaman gerektirdiğini anlayınca, kuşatmayı adamlarına bırakıp geri döndü. Fakat Emir Altun'un kardeşiyle Sultan Ahmed'in karısının ilişkisi olduğunun ortaya çıkması dengeleri değiştirdi. Sultan Ahmed'in oğlu Şehzade Tahir, Emir Altun'un kalenin dışında olduğu bir anda kaleye yerleşip kalenin kapılarını kapattı. Daha sonra hem annesini hem de Emir Altun'un kardeşini öldürdü. Emir Altun, her ne kadar Şehzade Tahir'e kardeşini öldürdüğünden dolayı kırılgan olmadığını ifade etse de Şehzade Tahir ona güvenmeyerek kaleden içeri almadı. Dışarıda kalan Emir Altun, güvenli bir yere sığınmak için Merend'e gitti. Emir Altun, oraya gidince Merend yöneticisi tarafından öldürüldü ve kellesi Timur'a gönderildi. Timur, Emir Altun'un öldürülmesine oldukça üzüldü ve onu öldüren valiyi idam ettirdi.³⁹⁵ İlerleyen dönemde Sultan Tahir'in de terk etmesiyle kaledelikler zayıfladı. Alıncak Kalesi yaklaşık 14 yıllık direnişin ardından Timurlu birlikleri tarafından ele geçirildi.³⁹⁶ Yukarıda detaylı olarak izah edildiği üzere Sultan Ahmed Timur'dan kaçıp, 1393-1394 yılında Kahire'ye gidince burada Sultan Berkuk tarafından oldukça iyi bir şekilde karşılandı. Sultan Berkuk, Sultan Ahmed'in bütün ihtiyaçlarını

³⁹¹ Kanat, *Memlûk-Timurlu Münasebetleri*, 51-52.

³⁹² İbn Tagrıberdî, *Nücûmu'z-Zâhire*, 302.

³⁹³ Kanat, *Memlûk-Timurlu Münasebetleri*, 52.

³⁹⁴ Alıncak Kalesi hakkında detaylı bilgi için bk. [Ensar Macit, *Ortaçağda Müstahkem Bir Kale Alıncak* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2022)]; ayrıca bk. [İdris Bostan, "Alıncak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/370]; [Metanet Aziz Aliyeva, "Emir Timur'u Şaşırtan Azerbaycan'daki Elince Kalesi", *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2007), 189-193].

³⁹⁵ İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, 105-110; Macit, *Alıncak*, 62-67.

³⁹⁶ Macit, *Alıncak*, 77-78.

karşıladı. Sultan Ahmed de dostluklarının nişanesi olması amacıyla yanında bulunan Tendü Hatun'u Berkuk'la evlendirdi.³⁹⁷ Timur, Sultan Ahmed'in Mısır'a gittiğini öğrenince Berkuk'a mektup göndererek Sultan Ahmed'i himaye etmemesini ve kendisine teslim etmesini bildirdi. Mektubu okuyan Berkuk, Timur'un elçilerini öldürttü.³⁹⁸ Timur, Berkuk'la hesaplaşmasını ileri bir tarihe aldı. Berkuk, Sultan Ahmed'in emrine ordu verip ülkesini geri alması için gönderdi. Bağdad'a yürüyen Sultan Ahmed çok fazla zorlanmadan şehri tekrar ele geçirdi.³⁹⁹ Sultan Ahmed, Bağdad'ı ele geçirince Berkuk adına hutbe okutup sikke kestirdi. Timur, muhtemelen kendisine karşı kurulan ittifakla birlikte arada kalmak istemediğinden Altın Orda üzerine yürüyüp Toktamış'ı etkisiz hale getirme kararı aldı. Bu durum Timur'la karşılaşmak için hazırlık yapan Berkuk'un planlarını suya düşürdü. Fakat 1398'de Kadı Burhaneddin Ahmed'in, ertesi yıl yani 1399'da da Berkuk'un vefat etmesi Timur'u rahatlatıp,⁴⁰⁰ politikalarını yeniden şekillendirmesine sebep oldu. Ayrıca Yıldırım Bayezid'in Kadı Burhaneddin'in ölümünden sonra topraklarına el koyup, ardından Memlûklar'a ait toprakları da ele geçirmesi üzerine Memlûklu-Osmanlı ittifakı sona erdi. Böylece Timur, rahatça Suriye ve Anadolu üzerine sefere çıkabilirdi.⁴⁰¹

Sultan Ahmed, Bağdad'da hâkimiyetini tekrar tesis edince halkın memnuniyetsizliği ile karşılaştı. Bağdad halkı, Sultan Ahmed'e karşı isyan başlatıp, Şiraz yöneticisine mektup göndererek, şehri teslim edeceklerini bildirdiler. Kendisine karşı başlatılan bu isyandan çekinen Sultan Ahmed, şehirden kaçıp Kara Yusuf'a sığındı ve onun yardımıyla tekrar Bağdad'a hücum etti. Fakat Bağdad'ı ele geçiremeyen Sultan Ahmed ve Kara Yusuf, çareyi çekilmekte buldular. Haleb nâibi Demürdaş'a iltica talebinde bulunsalar da Demürdaş bu teklifi reddetti. Demürdaş, Hama nâibi Dokmak'la ittifak kurarak Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'la mücadele kararı aldı. Yapılan savaşta Sultan Ahmed ve Kara Yusuf galip geldi. Sultan Ahmed ve Kara Yusuf, Memlûk sultanına mektup göndererek Haleb ve Hama nâibiyle savaşmaya mecbur kaldıklarını, amaçlarının savaş olmayıp iltica etmek olduğunu söylediler. Berkuk ölünce Memlûk

³⁹⁷ Ensar Macit, "Celâyirliler'de Kadın Ve Siyaset", Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi /11 (Aralık 2019), 25.

³⁹⁸ Timur, bu mektuptan önce Kadı Burhaneddin Ahmed'e tehdit dolu bir mektup yollamış, Kadı Burhaneddin Ahmed de bu mektupların birer kopyasını Berkuk ve Yıldırım Bayezid'e göndermişti. Timur tehdidinin iyice yaklaştığının hissedilmesi, bu devletler arasında bir ittifak kurulması fikrini gündeme getirdi. Buna daha sonra Toktamış da katılarak Timur'a karşı dörtlü bir ittifak sağlandı. Daha sonra Berkuk, Timur'un tehditkar mektubunu beğenmeyip elçisini öldürttü. Berkuk, Timur'a oldukça ağır bir mektupla cevap vererek adeta Timur'u tehdit etti. Bu dörtlü ittifaka daha sonra Karakoyunlu Kara Yusuf da dahil oldu. (Kanat, *Memlûk-Timurlu Münasebetleri*, 56-62); [Yaşar Yücel, Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 15-19].

³⁹⁹ Yılmaz, *Celâyirliler*, 207-208; Hayrunnisa Alan, *Osmanlı-Timurlu Münasebetleri* (İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 15; Fatih Korkmaz, *Sultan Ahmed Celâyir Dönemi ve Celâyirli-Timurlu İlişkileri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 59-60.

⁴⁰⁰ Timur, kendisine Berkuk'un ölüm haberini getiren elçiye 15.000 dinar ödül verdi. (Yücel, Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri, 64).

⁴⁰¹ Kanat, *Memlûk-Timurlu Münasebetleri*, 79-91.

sultanı olan Ferec, bu mektuba itibar etmeyip Şam nâibine haber yollayarak bunlarla savaşmasını emretti. Bu olaylar yaşandığı sırada Timur'un Sivas'a yürüdüğü haberi geldi.⁴⁰²

Timur'un Sivas'a gelmesi Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'u oldukça endişelendirdi.⁴⁰³ Sultan Ahmed ve Kara Yusuf, Ferec'le yaşadıkları gerginlikten dolayı Memlûk ülkesine sığınamayacaklarını bildiklerinden çareyi Osmanlı ülkesine sığınmakta gördüler. Zira Sultan Ahmed'in Sultan Murad döneminden beri Osmanlı'yla ilişkileri iyiydi. Yıldırım Bayezid'in hükümdarlığı döneminde de bu ilişkiler sürdü. Ayrıca Yıldırım Bayezid'in Timur'la ilişkilerinin gergin olması onları daha da cesaretlendirdi. Timur, Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'un Yıldırım Bayezid'e sığınacaklarını öğrenince onları durdurmak üzere birliklerini görevlendirdi. Timurlu askerleri ordularını bozguna uğratsa da Sultan Ahmed ve Kara Yusuf kaçmayı başardılar. Yıldırım Bayezid, Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'u güzel bir şekilde ağırlayıp himâyesi altına aldı.⁴⁰⁴ Sultan Ahmed'e Kütahya'yı, Kara Yusuf'a Aksaray'ı dirlik vererek onları ödüllendirdi.⁴⁰⁵

4.10.3. Timur'un İkinci Kez Bağdad'ı Ele Geçirmesi

Sultan Ahmed, Bağdad'ı terk ederken yerine Farac adlı adamını bırakmıştı. Timur, 1400 yılında Musul üzerine sefere çıkarken Şehzade Rüstem ve Sultan Mahmud'un Bağdad'ı ele geçirmelerini istedi. Fakat Farac şehri teslim etmeye yanaşmayıp, bilakis savunmasını güçlendirdi. Ayrıca Farac sahip olduğu orduya güveniyordu. Farac, Sultan Ahmed'in emri nedeniyle şehri Timur'a teslim etmeyeceğini bildirince Timurlu ordusu durumu Timur'a bildirdi. Timur, bunun üzerine bizzat Bağdad'ı kuşatmak üzere yola çıktı. Dicle kenarına gelince otağını kuran Timur, Farac'a elçi gönderip teslim olmasını bildirdi. Fakat Farac, Timur'a cevaben teslim olmaya niyeti olmadığını sert ifadelerle bildirdi. Bağdad'ın direnmeye kararlı olduğunu gören Timur, lağımcıları vasıtasıyla şehir surlarını yıkmaya çalışsa da şehri savunanlar yıkılan yerleri hızla geri onarıyorlardı. Emirler, Timur'un huzuruna çıkıp genel bir hücum başlatmaları gerektiğini söylediler de Timur, az daha sabırlı olmalarını belirtti. Bağdad halkı bu direnişi kırk gün boyunca sürdürdü. Mevsimin yaz, havanın oldukça sıcak olduğu temmuz ayına denk gelen bu kuşatma iki tarafı da oldukça yıprattı. Fakat Bağdad'da kıtlık çıkması psikolojik üstünlüğün Timur'un ordusuna geçmesini sağladı. 9 Temmuz 1401 Pazar günü öğle saatinde güneşin oldukça kavurucu olduğu bir sırada surları savunan askerler şiddetli sıcak nedeniyle yerlerini bırakınca Timurlu ordusuna istedikleri fırsatı verdiler. Timurlu askerleri hızlıca Celâyirli askerlerinin bıraktığı

⁴⁰² İbn Tagriberdi, Nücûmu'z-Zâhire, 328.

⁴⁰³ Macit, Timurlular, 42.

⁴⁰⁴ Yılmaz, *Celâyirliler*, 210-212.

⁴⁰⁵ Alan, *Osmanlı-Timurlu Münasebetleri*, 32.

tarafından surlara tırmandılar. Şehzade Rüstem ve diğer beyler de topluca hücumla geçerek şehrin içine girdiler. Timurlu ordusunun şehre girmesi üzerine Farac, Dicle'den gemiye binip kaçmaya çalışsa da Timurlu ordusu tarafından ok yağmuruna tutuldu. Oklardan kaçmak için suya atlayınca da hayatını kaybetti. Şehre giren her askerin kelle getirmesi emredilince şehirde geniş çaplı bir kıyım yaşandı. Toplanan kellelerden minareler dikildi. Yezdî, bu durumu sınırı aşmayıp ibret alsınlar diye yapıldığı şeklinde açıklar. Hava oldukça sıcak olduğundan şehirdeki cesetler hemen koktuğu için Timurlu ordusu şehirde fazla duramadan ayrıldı.⁴⁰⁶

Yıldırım Bayezid, Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'un kışkırtmasıyla Sivas'ı ele geçirmeye karar verdi. Ardından Timur'a bağlı olan Erzincan emiri Mutahharten'i de itaat altına alıp başkentine geri döndü. Yıldırım Bayezid'in yanında bulunan Sultan Ahmed, Timur'un Bağdad'ı terk ettiğini öğrenince şehri ele geçirmek üzere harekete geçti. Harabe haldeki şehri tekrar eski haline getirmek için oldukça çabalasa da bu uzun sürmedi. Zira Timur, Sultan Ahmed'in yeniden Bağdad'ı ele geçirdiğini öğrenince oldukça öfkeleni ve oğullarına Sultan Ahmed'i ele geçirmelerini emretti. Sultan Ahmed, Timurlu ordusunun hızla Bağdad'a geldiğini haber alınca Dicle üzerinden Halid ve Malik adalarına kaçtı. Timurlu ordusu ise netice alamadan dönmek zorunda kaldı.

1402 yılında gerçekleşen Ankara savaşında Yıldırım Bayezid yenilerek Timur'a esir düştü. Yıldırım Bayezid'in yenilmesi üzerine Sultan Ahmed saklandığı adadan çıkıp oğlu Sultan Tahir'in yanına Hille'ye gitti. Fakat Sultan Ahmed, oğlunun vezirini öldürünce Sultan Tahir babasına karşı cephe aldı. Bunun üzerine Sultan Ahmed, Kara Yusuf'tan yardım istemek zorunda kaldı. Kara Yusuf'un desteğini alan Sultan Ahmed, Sultan Tahir'i mağlup etti. Fakat Sultan Ahmed, Kara Yusuf'un kendisine zarar vermesinden korkup Bağdad'a kaçtı. Kara Yusuf, Sultan Ahmed'in ardından gelip Bağdad'ı ele geçirince, Sultan Ahmed Tikrit'e kaçmak zorunda kaldı. Daha sonra da Şam'a gitti. Timur tarafından Bağdad ve çevresinin hâkimiyeti verilen Şehzade Ebubekir, Kara Yusuf'la savaşp Bağdad'ı ele geçirmek üzere harekete geçti. Yapılan savaşta mağlup olan Kara Yusuf, Şam'a kaçp Sultan Ahmed'le yeniden bir araya geldi. Timur, bunun üzerine Memlûk sultanına mektup gönderip Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'un kendisine gönderilmesini istedi. Ferec, Timur'un mektubu üzerine Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'u hapsedtirdi. Daha sonra Ferec, Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'un Kahire'ye getirilmelerini istedi. Bir süre de Kahire'de hapis hayatı yaşayan Sultan Ahmed ve Kara Yusuf, Timur'un 1405 yılında ölmesiyle hapis hayatından kurtuldular. Sultan Ferec'ten izin almaksızın Kahire'yi terk edip ülkelerine geri döndüler. Sultan Ahmed, Timur'un ölmesi nedeniyle oluşan kargaşa ortamından faydalanıp tekrar Bağdad'ı ele geçirmeye niyetlendi. Bölgede kendisine destek bulan

⁴⁰⁶ Yezdî, Zafernâme, 372-376; Arap kaynaklarına göre Bağdad'da yaklaşık 100.000'e yakın kelleden minareler dikilmiştir. (Yüksel, "Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din", 251).

Sultan Ahmed, Bağdad'ı zorlanmadan ele geçirdi.⁴⁰⁷ İlerleyen yıllarda Kara Yusuf Azerbaycan bölgesini Timurlulardan geri alıp iyice güçlendi. Kara Yusuf'un Sultan Ahmed'le ilişkisi de zamanla tekrar bozuldu. Neticede Sultan Ahmed 1410 yılında Karakoyunlular tarafından katledildi.⁴⁰⁸ Sultan Ahmed'in ölümünün ardından sırasıyla Şah Veled, Şah Mahmud, Üveys, Muhammed ve Hüseyin adlı şehzadeler tahta geçseler de bunlar yaşça küçük olduklarından pek varlık gösteremediler. Nitekim Karakoyunlu Şah Muhammed, 1431 yılında Hille Kalesi'ne sığınan Hüseyin'i yakalayıp öldürttü. Hüseyin'in ölmesiyle Celâyirliler tarih sahnesinden çekildiler.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Yılmaz, *Celâyirliler*, 216-220.

⁴⁰⁸ İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, 412.

⁴⁰⁹ Muzaffer Ürekli, "Celâyirliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/265; Aliç, "İran'da Yerel Hanedanlar Dönemi", 750-751.

5. TİMUR'UN HÂKİMİYETİNDE İRAN

5.1. Timur Döneminde İran'ın Siyasi Durumu

Timur, hâkimiyeti döneminde şehzadelere idari görevler verdi. Şehzadeler isyan etmedikleri veya başarısız olmadıkları sürece yerlerinde kaldılar. Timur, şehzadelere yardımcı olmaları için beylerini görevlendirdi. İranlılar da bunlara ek olarak bürokraside ve mali görevlerde yer aldılar.⁴¹⁰ Timur, oğullarını büyük orduların başına getirip, önemli bölgelerde valilik görevleri vermesine rağmen, onları her zaman kontrol altında tuttu ve aşırı güç elde etmelerine engel oldu. Oğullarının yanına her zaman güvenilir büyük komutanlar tayin ederek oğullarını kontrolü altında tutan Timur, ayrıca çocuklarının görev yaptıkları bölgeleri ara ara değiştirerek bölgeyle tam bir bütünlük kurmalarını engelledi. Seferlerinde oğullarına bağlı birlikleri kullandı ve bunu yaparken oğullarını sefere götürmediği durumlar da oldu. Timur, böyle yaparak oğullarından gelecek muhtemel isyan hareketlerinin ortaya çıkmasını engellemiştir. Fakat Timur'un her anlamda mutlak otorite arzusu hanedanın geleceğini de kötü etkiledi. Kendi oğullarının dahi güçlenmesinden endişelenen Timur, ölene kadar tek mutlak güç olarak kaldı. Bu durum oğullarının ve torunlarının otorite kurmasına engel oldu.⁴¹¹ Timur, kendisine tehdit oluşturmayacağını düşündüğü yerel unsurlara müsamaha gösterirken, tehdit unsuru oluşturabilecek yerel unsurları ortadan kaldırmayı tercih etti. Eğer bir bölgede kendisine isyan çıkarsa, isyanda payı olabileceği düşünülen yöneticiler azlediliyor, yerine farklı bir aday getiriliyordu. Timur, beğenmediği adayı isterse azlediyor, yerine eski adayları tekrar getiriyordu. Manz'a göre Timur, genel olarak İran'daki yerel unsurların kendisine isyan etmeleri veya itaat etmelerini öncelikli meselesi olarak düşünmüyordu. Timur, yerel unsurların kendisine çok büyük sorun yaratamayacağını bildiğinden onları başlıca tehdit unsuru olarak görmedi. Fakat yine de tedbiri elden bırakmadı.⁴¹²

5.1.1. Kulagî İsyanının Bastırılması

Timur, Muzafferîleri ortadan kaldırdıktan sonra Hülâgû Han tahtı denilen Azerbaycan, Bakü, Derbend, Rey, Gilan ve Şirvan bölgelerini Miranşah'ın hâkimiyetine bıraktı. Miranşah bu jسته karşılık babasına Hemedan'da şölen hazırlattı. Şölenin ardından Timur, Miranşah'ı Kulagî'ye gönderdikten sonra bir süre avlanmakla meşgul oldu. Miranşah, Kulagî'ye vardıktan sonra haber gönderip Sarık Muhammed Türkman adında bir beyin büyükçe bir ordu topladığını, bunun kendileri açısından sorun

⁴¹⁰ Hayrunnisa Alan, "Timurlular", Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi, haz. Ahmet Kanlıdere-İlyas Kemaloğlu (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021), 408-410.

⁴¹¹ Manz, Timurlenk, 41-42, 162.

⁴¹² Manz, Timurlenk, 167-170.

yaratacağını dile getirdi. Timur, bunun üzerine derhal yola çıkıp Kulagî'ye geldi. Türkmenler, Habeşî adında muhkem bir kaleyi kendilerine sığınak yapıp, geçiş güzergahlarını tuttular. Fakat Timur'un ordusunu görünce pek fazla direnemeyip kaçmak zorunda kaldılar. Timur, adamlarına onlardan kalanları takip etmelerini emretti. Türkmenlerden birçok ganimet ele geçirdiler. Germsîr civarındaki kaleyi de kuşatıp içindekilerle birlikte imha ettiler. Timur, daha sonra Sarık Kurgan bölgesine Miranşah'ı, Kurdu bölgesine Üç Kara Bahadır'u, Kürdistan bölgesine ise Muhammed Sultan'ı göndererek isyanları bastırmalarını emretti. Böylece tehdit unsurları ortadan kaldırılmış oldu.⁴¹³

5.1.2. Hürmüz'ün Ele Geçirilmesi

Timur, beş yıllık seferi esnasında oğlu Muhammed Sultan'a Hürmüz'e kadar gidip bölgedeki şehirleri ele geçirmesini emretti. Muhammed Sultan, yola çıkmadan önce beylerinin her birine farklı güzergâhları kullanmalarını buyurdu. Bu şekilde karşılaştıkları bütün şehirleri ele geçirerek Hürmüz'e doğru ilerlediler. Hürmüz'e ulaştıca burada bulunan yedi kaleyi ele geçirdiler. Tezrek, Taziyan, Menucan, Mina, Şamil, Köşkek ve Teng-i Zindan adlı bu kaleleri ele geçiren Timurlu birlikleri kaleleri tahrip ettikten sonra Hürmüz Darugası Muhammed Şah Melik'in peşine düştüler. Timurlu birliklerinin geldiğini öğrenen daruga, Cerun adasına kaçtı. Buradan elçi gönderip vermesi gereken haracı göndereceğini bildirdi. Haraçla birlikte ipekli ve kumaş türünden kıymetli hediyeler göndermeyi de taahhüt etti. Yezdî, o dönem Hürmüz'ün vermesi gereken haracın yıllık 300.000 altın kebekî olduğunu belirtir. Şehzade Muhammed Sultan, Hürmüz itaat altına alındıktan sonra Huzistan'a yönelip buradaki birtakım isyanları bastırdı. Muhammed Sultan'a teftiş sırasında Cemâleddin Firuzkûhî adında birisi suikast girişiminde bulundu. Cemâleddin Firuzkûhî şehzadeyi hançerledikten sonra dağa sığınsa da, dağdan düşüp hayatını kaybetti. Timurlu askerleri onun kellesini alıp şehzadenin huzuruna getirdiler. Muhammed Sultan'ın yarası ağır olmadığından bir süre sonra Semerkand'a döndü ve Timur'a bölgedeki olayları rapor etti. Timur da şehzadenin başarısı için ziyafet tertipledi.⁴¹⁴

5.1.3. Yezd İsyanı

Timur, Toktamış üzerine sefere giderken Yezd Darugası Emir Tebük'ün de orduya katılmasına dair ferman gönderdi. Emir Tebük, Timurlu ordusuna katılmak üzere harekete geçince Hacı Âbdâr Horasânî ve yanındaki 7 adamı Emir Tebük'e gece yarısı saldırdılar. Emir Tebük bu saldırıda öldü. Emir Tebük'le beraber bulunan eski

⁴¹³ Yezdî, Zafernâme, 217-218.

⁴¹⁴ Yezdî, Zafernâme, 272-273.

Yezd darugası Emir Ali Bey de öldürüldü. O sıralarda şehirde bulunan Hâce Firuz lakaplı Hâce Saray da öldürüldü. İsyancıların sayısı da yeni katılımlarla 2000 kişiye ulaştı. İsyancılar hazineyi yağmalayıp Ebû Sâid Tabesî'nin oğlu Sultan Muhammed'i reisleri seçtiler. Olayın duyulması üzerine İsfahan'dan isyancıların üzerine ordu gönderildi. Hacı Âbdâr gelen orduya gece baskını düzenledi. Yaklaşık 300 kişiyi öldürüp 200 kişiyi esir aldı. Daha sonra bu esirleri idam edip kellerini minarelere astı. Ardestan ve Nain nahiyelerinden gelen birlikler de isyancılar karşısında hezimete uğradılar. Peş peşe aldıkları galibiyetlerle şiddetlerini artıran isyancılar, Emir Sadrüddin vezir ve âyândan 40 kişi dahil olmak üzere Yezd'deki birçok insanı öldürdüler. İsyanın büyümesi üzerine Pir Muhammed bizzat isyanı bastırmak üzere Şiraz'dan ordusuyla birlikte harekete geçti. Ömer Şeyh'in geldiğini duyan Hacı Âbdâr, gece baskını yapmak üzere Taft kasabasına ilerledi. Hacı Âbdâr'ın gece baskını yapacağından haberdar olan Pir Muhammed ordusunu pusuya yatırdı. Pusuya düşen Hacı Âbdâr ve ordusundan bazı kişiler yakalanıp öldürülse de isyancıların bir kısmı kaçıp Yezd'e sığındılar. İsyancıların ardından gidip Yezd'i kuşatan Pir Muhammed şehri ele geçirmeyi başaramadı. Bunun üzerine Timur, Pir Muhammed b. Cihangir, Şâh-ı Şâhan, İskender Şeyhî, Şah Ferah ve Suncak Bahadır'ın Yezd'i kuşatmalarını emretti. Timurlu ordusunun sayısı yaklaşık 30.000 kişiye ulaştı. Kuşatma yaklaşık dört ay kesintisiz devam etti. Kuşatmadan dolayı Yezd'de büyük bir kıtlık meydana geldi. Kıtlık nedeniyle şehirde yaklaşık 30.000 insan hayatını kaybetti. Daha fazla direnemeyeceğini gören Sultan Muhammed, birkaç adamıyla şehirden kaçsa da adamları tarafından öldürüldü ve başı Pir Muhammed'e gönderildi. Pir Muhammed, ele geçirilen isyancıların hepsinin öldürülmesini emretti. İsyan bastırıldıktan sonra Yezd darugalığı Tebük Kavçî'ye verildi. Timur, Yezd darugası için kale yapılmasını emretti.⁴¹⁵ Savunmayı güçlendirmek için şehrin bir ucundan diğerine muhkem burçlar inşa edildi ve demir kapılar yapıldı. Şehrin dışına büyük hendekler kazıldı ve şehrin etrafına mancınıklar yerleştirildi. Böylece bütün bu çalışmaların ardından Mübarek Kalesi denilen bu kale 1396-97 yılında tamamlanmış oldu.⁴¹⁶

⁴¹⁵ Ahmed b. Hüseyin b. Ali-i Kâtib, Târih-i Cedîd-i Yezd, nşr. İrec Efşâr (Tahran: 1379), 83-85; Cafer b. Muhammed b. Hasan Ca'ferî, Târih-i Yezd, nşr. İrec Efşâr (Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmi ve Ferhengî, 1384), 56-57.

⁴¹⁶ Ca'ferî, Târih-i Yezd, 57; "Emir verildiğinde Şah Yahya'nın sarayının bulunduğu şehrin güney taraflarında bir kısmı bölerek müstahkem surlar çektiler. Sarayların, havalandırmaların, imaretlerin hepsi şehrin içinde olacak şekilde ayarlandı. Devâsâ burçlar inşa edip mancınıkları yerleştirdiler. Şehrin içinden ve dışından birer kapı açtılar. Etrafına hendekler kazdılar. Mübârek Kalesi 799 yılında tamamlandı. Türklerin sarayıyla şahın imaretlerinin hepsi kalenin içine dâhil edildi". 808 yılında Emirzâde İskender şehir burçlarıyla kale burçlarını birleştirdi. Kalenin içinde güzel bir köşk yaptırdı. (Ahmed b. Hüseyin, Târih-i Cedîd-i Yezd, 85-86).

5.1.4. Horasan'ın Şahruh'a Verilmesi

Şahruh'tan önce Horasan'ın yönetimi Miranşah'ın elindeydi.⁴¹⁷ Timur, 1397 yılında Horasan'ın yönetimini oğlu Şahruh'a bıraktı. Bu topraklar Rey, Mazenderan, Sistan ve Firuzkuh'a kadar olan yerleri kapsıyordu. Ayrıca yanına güvendiği emirlerinden birçok kimseyi de verdi. Şahruh, Herat'ı kendisine merkez olarak seçti ve Haziran ayının sonlarına doğru şehre yöneldi. Şehrin ileri gelenleri ve ilim adamları şehzadeyi karşıladılar.⁴¹⁸ Fakat 1404 yılında Şahruh, Timur'la anlaşmazlık yaşadı. Timur, Herat'a Fahreddin Ahmed-i Tusî'yi gönderip şehrin idaresiyle ilgilenmesini istedi. Bu dönemde Herat'ta sikke basılmaması ve şehirdeki birçok âlimin sürülmesi sıkıntılı bir dönem yaşandığını gözler önüne serer.⁴¹⁹ Herat, Şahruh'un saltanat yıllarında da Timurluların başkenti oldu.⁴²⁰

5.1.5. Timur'un Oğlu Miranşah'la İlişkileri

Timur, Azerbaycan'ı oğlu Miranşah'a tevdi etmişti. Miranşah, 1396 yılında Hoy bölgesinde avlanırken atından düştü ve başına ciddi bir yara aldı. Doktorların uyguladığı hatalı uygulamalar da Miranşah'ın durumunu daha da kötüleştirdi. Bu olaydan sonra aklî durumu bozulmaya başlayan Miranşah, dengesiz hareketler yapmaya başladı. Sık sık iştret sofraları kurdurup eğlenceler düzenledi. Miranşah, keyfî olarak Sultaniye'de İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han tarafından yaptırılan Şehr-i Yazek'i yıktırdı. Olcaytu'nun kabrini yıktırıp mezarını açtırdı ve cesedi dışarı çıkarttı. Timur'un bıraktığı hazineleri de beylerine bonkörce dağıttı. Suçsuz kişileri öldürdü.⁴²¹ Bunlara ilave olarak Timur'a haber vermeden Bağdad'ı kuşatmaya giden Miranşah, havanın sıcak olmasından dolayı fazla kalamayıp Tebriz'e döndü. Seyyid Ali Şekî Arlat'ın şehrini sebepsiz yere yağmaladı. Seyyid Ali de bunun üzerine Gürcülerle anlaşp Alançuk Kalesi'ni Timurlu birliklerine karşı savunan Celâyirli Sultan Ahmed'in oğlu Sultan Tahir'e yardıma gitti. Timurlu birliklerinin başında bulunan Sultan Sencer durumu Miranşah'a bildirip acil destek isteyince, Miranşah oğlu Ebubekir'i gönderdi. Fakat Gürcüler karşısında zayıf kalan Timurlu ordusu mağlup oldu ve Şehzade Ebubekir Tebriz'e çekilmek zorunda kaldı. Miranşah bu yaşananlarla pek ilgilenmedi. Sürekli iştret sofraları düzenleyip eğlenceye devam etti. Bununla da yetinmeyerek keyfi cinayetler işletti. Miranşah, aklî dengesinin bozulmasından olsa gerek eşi Hanzâde hakkında bir takım ithamlarda bulunarak ona küfürler etti. Bunun üzerine Hanzâde, Miranşah'ı Timur'a şikayet etmek üzere Semerkand'a gitti. Timur'un huzuruna çıkıp

⁴¹⁷ Alan, "Timurlular", 410.

⁴¹⁸ Yezdî, *Zafernâme*, 271.

⁴¹⁹ Şahin, *Orta Çağda Herat*, 160.

⁴²⁰ Şahruh dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. [İsmail Aka, Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994).

⁴²¹ Macit, *Timurlular Zamanında Azerbaycan*, 93, 97.

olanları anlatan Hanzâde, Miranşah'ın keyfi bir şekilde hazinesini beylerine dağıttığını ve isyana meyledebileceğini, bu duruma derhal karşı çıkılmasını rica etti.⁴²² Hanzâde, Miranşah'la yaşadığı bu hadiselerin ardından ondan ayrıldı ve hayatına Semerkand'da devam etti.⁴²³

İbn Arabşah da Miranşah'ın Timur'a çok ağır hakaretler içeren bir mektup yolladığını belirtir ve eserinde mektuba yer verir. Mektubun içeriği şu şekildedir:

“Yaşın ilerlediği, bedeninin zayıfladığı ve tâkâtten kesildiğin için artık devleti yönetme yükünü, siyaseti sürdürme vazifesini kaldıramayacak duruma geldin. Bu durumda, eğer takvâdâr bir kişiysen, takdir edilen şey (ölüm) gelinceye kadar, bir mescit kenarında oturup Rabbine ibadet etmen senin için daha hayırlıdır. Senin çocukların ve torunların arasında tebânın ve ordunun yönetimini becerebilecek, ülkeyi koruyabilecek kişiler yetişti. Ayağın mezara yaklaşmışken, şehirleri ve ülkeleri nasıl elinde tutacaksın ki? Eğer ileri görüşlü ve iz'an sahibi, ferasetli bir kişiysen, bu işleri bırak da ahret işleriyle uğraş.

Diyelim ki Şeddâd'ın mülküne sahip oldun, Ameliklerin ve Âd kavminin kudretine kavuştun, zafer ve destek sana medet verdi de Hâman ve firavunun makamına eriştin, rub'u meskûnun haracı sana sunuldu. Kârûn'dan daha zengin oldun, ülkeleri harabeye çevirme konusunda Tanrı Teâlâ'nın nimete boğmasına rağmen nankörlük eden Buhtanassar gibi oldun...Diyelim, saltanatın bütün dünyayı kapladı ve bu dünyada bütün dileklerine nâil oldun...Orduların Kayser'i (Sezar'ı) tepeleyip Hüsrev'i târumâr etse, tubba ve necâşî ayaklarına kapansa, yeryüzündeki padişahlar, Hint racaları hiç itirazsız emrine girse, fağfur hemîşe senden meth-ü sena ile bahsetse; dünyanın tüm han ve hakanlarını helak etsen, herkes sana peşkeşler sunsa, Mısır firavunu ve onun sultanı karşında elpençe divan dursa, bir sözünle dünya sana İran ve Turan'ın haracı kadar haraç verse ve merteben şu noktaya ulaşsa, tüm iklimlerde yaşayanlar senin kulun kölen olsa..Saraylarının en yükseğe kurulması sana bir felaket getirmez mi? Kemâlin sonu zeval değil mi? Eninde sonunda ölmeyecek misin? Yaşayacağın yer bir mezar olmayacak mı?

Sen kim, Nuh (peygamber) kim? Nuh'un uzun ömrü bir yana onun kendi halkı için ağlaması, halûs-i kalple ibadet etmesi ve Rabbine şükretmesi nerde, sen nerde? Sen nerde, Lokman nerde? Onun öz oğluna nasihatlerde bulunması nerde, sen nerde? Sonsuz mülke sahip olduğu halde Tanrı Teâlâ'nın emirlerini yerine getirirken zikir ve tesbihini ihmal etmeyen Davud nerde, sen nerde? Ondan sonra inlere cinlere, kuşlara, hayvanlara ve rüzgârlara hükmeden Süleyman nerde, sen nerde? İki defa doğuya hâkim olan, iki defa Mağrib'e kadar varan, iki dağ arasına set çeken, ülkeleri itaat altına alan, insanları emrine mutî kılan Zülkarneyn nerde, sen nerde? Peygamberlerin sultanı, rasullerin son halkası, tüm âlemlere rahmet olarak gönderilen, Adem atamız henüz su

⁴²² Yezdî, Zafernâme, 322-324.

⁴²³ Tuba Tombuloğlu, “Timurlu Devletinde Kadın Ve Statüsü”, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 70 (Ocak 2021), 386.

ile toprak arasında bulunduğu sırada peygamber olan Muhammed Mustafa 'ya nispetle senin yerin neresi?

Sana gelince, halkı hâkimiyet altına aldın, adalet de sergiledin, ama hak yolunda değil. Halka iyilikler de yaptın, onları korudun ama bir elinde sopa, bir elinde ateşle dolaştın; bazı şeylerin temelini attın, ama fitnenin ve üstelik Peygamber'in sünnetlerini hiçe sayan yoldan giderek. Bununla birlikte, her ne kadar yedi kat gökyüzüne yükseltildiyse de, firavun ve Şeddâd'ın mertebesine erişemedin; gerçi en yüksek dağların tepelerine saraylar kurdun, ama onlar yeryüzünde eşi emsâli olmayan çok sütunlu iremle boy ölçüşemezler. Sen, benim belirttiğim emredenlere ve sonra dünyadan el etek çekip toza dönenlere bir nazar et de, isyan ederek fitneyle uğraşanlar gibi, kâfirler gibi iş yapanlardan olma. Bu mektubuma cevap vermeyi bırak; yayı yapan kişiye, evi kuran kişiye ver. Allah'a, onun peygamberine ve mü'minlere bak; öbür türlü yeryüzünde fesat çıkarmak için hükümdarlık yapanlara benzersin. Eğer durum böyle ise, o zaman ben senin üzerine yürürüm ve ellerine vurup seni fitne fesat işlerinden döndürürüm, adımlarını doğru atmanı sağlarım".⁴²⁴

Bu mektup hakkında diğer Timurlu kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmaz. Bu durum mektubun güvenilirliğine gölge düşürse de Miranşah'ın o dönem akli dengesizlikler yaşadığı bütün kaynaklarca sabittir. Daha önceden yaptığı dengesiz hareketler de göz önünde bulundurulduğu takdirde böyle bir mektup gönderebilme ihtimali düşük de olsa gerçekleşmiş olabilir.

Timur, Hindistan üzerine çıktığı seferden döneli birkaç ay olmadan bu yaşanan hadiseler kulağına gelince derhal harekete geçti. Timur, 1399 yılının Eylül ayında Bistâm civarına gelip oradan da Rey'e geçti. Emir Süleymanşah adlı emirini oğlu Miranşah'la karşılaşması için yolladı. Emir Süleymanşah yola çıkmadan önce Bayan Kavçin'le bir görüşme gerçekleştirdi. Miranşah'ın aklî dengesizliğini Bayan Kavçin'den dinleyen Emir Süleymanşah, konu hakkında bilgi sahibi olduktan sonra Tebriz'e doğru yola çıktı. Emir Süleymanşah, Miranşah'la görüşüp derhal Timur'un huzuruna çıkmasını bildirdi. Timur, Rey civarındayken Miranşah'ı huzuruna çıkarttı.⁴²⁵ Timur, Miranşah'ı ilk gün kabul etmeyip ertesi günü kabul etti. Fakat bu görüşmede ona pek yüz vermedi. Tebriz'de teftişle görevlendirilen Celâl el-İslam ve Timur Hoca Ak Buga, şehirde bir takım usulsüzlükler tespit edip bunları raporladılar. Ayrıca vergi memurlarını tutuklayıp defterlere el koydular. Timur, adamlarına Miranşah'ın burada yaptığı aşırılıkları telafi etmesini ve bonkörce savurduğu hazineleri toplatmalarını emretti. Timur, bu yaşananların cezasını Miranşah'ın nâiplerine ve işret sofralarının sorumlusu gördüğü şarkıcılara kesti. Miranşah, akrabaların ve memleket eşrafının devreye girmesiyle idam edilmekten kurtulurken,⁴²⁶ ney üstadı Üstad Kutbuddin Neyî,

⁴²⁴ İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 175-177.

⁴²⁵ Clavijo, Miranşah'ın Timur'un huzuruna çıkarken boynuna ip geçirip çıktığını belirtir. (Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur, 103).

⁴²⁶ Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur, 103.

ud ustası Habib Udî, şarkıcı Abdülmümin Gûyende suçlu bulundular.⁴²⁷ Abdülmümin Gûyende idam edilmeden önce kaçmayı başardı. İlerleyen yıllarda da affedildi.⁴²⁸ Diğer suçlular idam edildi. Onlarla birlikte bu meclislerin müdâvimi kimseler de idam edildi. Timur, Miranşah'ı Azerbaycan valiliğinden alıp maiyetini de kendisinden ayırdı.⁴²⁹ Azerbaycan bölgesini Miranşah'ın oğlu Ebubekir'e bıraktı. Ebubekir, babasının görevde kalmasını rica edince, Timur onun yerine kardeşi Mirza Ömer'i görevlendirdi.⁴³⁰ Nitekim Miranşah'ın bu faaliyetleri ilerleyen yıllarda yazılan Muizzul-Ensâb adlı şecerede sansüre uğramasına sebep olmuştur. Bu şecerede Miranşah'ın ailesi hakkında kayıtlara rastlanılsa da emirlerine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.⁴³¹

5.1.6. Pir Muhammed b. Ömer Şeyh İsyanı

Timur'un torunu Pir Muhammed, babası Ömer Şeyh'in ölümü üzerine Fars yöneticisi oldu. Pir Muhammed, Timur'un kendisini Bağdad seferine çağırması üzerine yola çıktı fakat bir süre sonra hasta olduğunu gerekçe göstererek Şiraz'a geri döndü. Şiraz'da birtakım kimselerin etkisinde kalarak müstakil hareket etmeye başlaması da emirler arasında tepkilere neden oldu. Emirlerden Barlas Emir Sâid, bu duruma daha fazla müsaade etmeyerek Pir Muhammed'i hapsedip Kuhendiz Kalesi'ne kapattı. Şehzadenin başında bekleyip Timur'a durumu bildirdi. Bunun üzerine Timur, Emir Allahdâd'ı bölgeyi itaat altına alıp Pir Muhammed'in çevresindekileri ortadan kaldırması için gönderdi, ayrıca Pir Muhammed'in kardeşi Rüstem'in Fars yöneticisi yapılmasını emretti. Allahdâd, Şiraz'a gelince Pir Muhammed'in yakınlarından Mevlânâ Muhammed Halîfe ve oğlu Mevlânâ Hüsâmeddin, Seyyid Cerrah, Rüstem-i Horasânî adlı kimseleri öldürdü. Tutuklanıp huzura getirilen Pir Muhammed yargılandı ve dayak cezasına çarptırıldı. İlerleyen yıllarda Timur'un yanında çeşitli seferlere katılan Pir Muhammed'e Ankara Savaşı'ndan sonra yeniden Fars yönetimi verildi.⁴³² Kardeşi Rüstem de Isfahan yöneticiliğine getirildi.⁴³³

⁴²⁷ Ca'ferî b. Muhammed el Hüseyinî, Târih-i Kebîr, çev. İsmail Aka (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 2-3; Yezdî, Zafernâme, 322-326.

⁴²⁸ Macit, *Timurlular Döneminde Azerbaycan*, 100; Ensar Macit, "Timurlu Ordusunda Kullanılan Ceza Yöntemleri", Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi 2/2 (Kış 2015), 79.

⁴²⁹ Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, 103.

⁴³⁰ Macit, *Timurlular Döneminde Azerbaycan*, 100.

⁴³¹ Hayrunnisa Alan, "Muizzü'l-Ensâb'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri", *Belleten* 78/282 (Ağustos 2014), 536.

⁴³² Hüseyinî, Târih-i Kebîr, 9; Yezdî, Zafernâme, 332-333.

⁴³³ İsmail Aka, "Timur'un Ölümünden Sonra Güney-İran'da Hâkimiyet Mücadeleleri", *Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 1/43.

5.1.7. İskender Şeyhî İsyanı

Seyyid Bereke'nin vefatından sonra Timur, oğlu Şahruh'u Gilan'a gönderdi. Şahruh'un bölgeye geleceği duyulunca Gilan'ın önde gelenlerinden Rızâeddin Kiyâ, Muhammed-i Reştî ve birtakım Gilanlı, Şahruh'u karşılayıp çeşitli hediyeler sundular.

Timur'un yedi yıllık seferlerine katılan İskender Şeyhî, Timur tarafından hil'atle şerefendirilmişti. Fakat İskender Şeyhî, seferden dönünce 1403 yılında Mazenderan'da isyan başlattı.⁴³⁴ Timur, İskender'in isyanını bastırması için Süleyman Şah ve Emirzâde Rüstem'i gönderdi. Ömer Şeyh'in oğlu Emirzâde İskender'e Hemedan, Dergüzin, Nihâvend, Vurûgerd ve Hürremâbâd şehirleri verilip yanına takviye kuvvet olarak 12.000 askerle birlikte Keykubâd-ı Hızır Han, Berdi Beg'in oğulları, Şeyh İbrahim, Şir Ali, Emir Şeyh Yasavul,⁴³⁵ Bayezid-i Zerenguşt, Muhammed Hoca Ateke gibi emirler gönderildi.⁴³⁶

İskender Şeyhî, oğlu Hüseyin Kiyâ'yı Firuzkûh'u savunması için görevlendirip, Amul tarafına gitti. Firuzkûh'u "Sedd-i İskender" olarak tanımlayan İskender Şeyhî, Mazenderanlı birlikleri kaleyi savunmaları için görevlendirdi. İskender Şeyhî'nin planına göre kaleyi ele geçirmek uzun zaman alacağından Timurlu ordusu oyalanacak, kendisi de izini kaybettirecekti.⁴³⁷ Timurlu emirleri, Firuzkûh'u Timur olmadan ele geçiremeyeceklerini düşündüklerinden Nur tarafına yöneldiler. Orada bulunan Melik Kiyûmers'in İskender Şeyhî'nin düşmanı olduğunu bildiklerinden, Melik Kiyûmers'e ordu verip İskender Şeyhî'yi ele geçirmesini istediler. Melik Kiyûmers, bunu kabul edip dışarı çıkınca onu yakaladılar. Melik Kiyûmers'i İskender Şeyhî'ye yollayıp düşmanını ayağına getirdiklerini, kendisinin de itaat etmesi gerektiğini bildirdiler. Bunun bir tuzak olduğunu fark eden İskender Şeyhî, onlara yüz vermeyerek itaat etmedi.⁴³⁸

⁴³⁴ Clavijo'ya göre, Timur, İskender Şeyhî'ye darıldığı için onun tutuklanıp Semerkand'a gönderilmesini emreder ve İskender'i ele geçirmek üzere adamlarını Firuzkuh Kalesi'ne gönderir. (Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur, 109). İskender'in isyan etmesine bu olay sebep olmuş olabilir.

⁴³⁵ Timurlular zamanında ordu müfettişliği, emir subaylığı gibi askeri görevler icra eden memurlara denirdi. Yasavullar; hükümdarın, mirzaların ve beylerin hizmetinde bulunup saray içi hizmetler de yapardı. Genellikle Yasavullar tanınmış aşiretlere mensup olurlardı. Barlas ve Kuçin aşiretine mensup olmaları tercih edilirdi. [Savaş Eğilmez - Ensar Macit, "Türk Devlet Teşkilatlarında Yasavul", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 12/49 (Mart 2018), 94].

⁴³⁶ Hüseyinî, Târih-i Kebîr, 41.

⁴³⁷ Felix Tauer, "Continuation du Zafarnâme de Nizâmuddin Şâmî par Hâfiz-i Abrû. Editée d'après les manuscrits de Stamboul", Archiv Orientalnı, 6/1934, 9.

⁴³⁸ Yezdî, Zafarnâme, 427; Maraşî, Rûyan u Mazenderan, 241; "Süleyman Şah ve Emirzade Rüstem Rey'e varınca, İskender'in kulluktan ayrılıp çoluk çocuğunu Firuzkuh'ta bırakarak dağlık ve ormanlık Çelavun'a kaçtığını anladılar. Onlar (Rey yöresinde Tahran'da 30 gün kadar) bekleyerek, Kum, Kaşan ve Save dolaylarından asker toplayıp, Nur Kalesi'ne gelerek, kuşattılar. Taraflar arasında vuruşmalar oldu. Bu sırada, İskender ile arası açık olduğundan Melik Keyumers gelerek orduya katıldı. Onun, İskender ile arası iyi olmadığından, Keyumers'i tutup, İskender'in boyun eğmesi için hileye başvurarak, "düşmanını sana gönderdik, kuşulanmana gerek yok, durma gel" diyerek İskender'in yanına gönderdiler. Fakat İskender, Keyumers ile dostluk kurup, anlaşıp, onu korkutarak, doğru yoldan saptırdı ve aralarında anlaşıp, birlikte olmaya yemin ettiler". (Hüseyinî, Târih-i Kebîr, 42).

Timur, bizzat gidip Firuzkûh'u kuşattı. Firuzkûh Kalesi dağ yamaçlarında kurulan bir kale olup, oldukça sarptı. Kalenin su tedârîki de dağa yakın bir yerde bulunan nehirden temin ediliyor olup, dışarıdan su tedârikine ihtiyacı yoktu. O yüzden Timur bu nehrin yatağının değiştirilmesi ve boşaltılması emrini verdi. Askerler gelip suyu boşalttılar. Bu arada kuşatma devam ediyor ve mancınıklarla, ateş toplarıyla kale dövülüyordu. Hâfız-ı Ebrû, kuşatma için bir gün içinde on adet mancınık kurulduğunu belirtir. Bir süre sonra burçlardan biri mancınık atışıyla düştü. Bunun üzerine Timurlu ordusu toplu hücumla geçip kaleye girmeye başladı. Kaledekiler daha fazla direnemeyeceklerini anlayınca gelip eman dilediler. Kale teslim olunca buranın idaresi Emir Zengi Tuni'ye verildi.⁴³⁹ Timur'un bu kaleyi ele geçirmesi Timurlu kaynaklarına göre iki gün sürdü.⁴⁴⁰ Clavijo ise otuz gün sonunda ele geçirildiğini bildirir. O, kalenin kendileri bölgeye gelmeden on beş gün önce ele geçirilip viran edildiğini, Firuzkuh'a geldiklerinde kaleyi virâne bir halde bulduklarını belirtir.⁴⁴¹

Timur, İskender Şeyhî'yi takibi sürdürerek Çelav'a yöneldi. İskender Şeyhî, Timur'un geldiğini haber alınca derhal kaçıp Semendiz'e yöneldi. Çelav'a geldiğinde kimseyi bulamayan Timur yola devam etti.⁴⁴² Ordu, yolda debisi yüksek bir nehirle karşılaşp ilerleyemeyince, Timur köprü yapılmasını emretti. İskender Şeyhî, burada bulunan köprüyü Timur'un kullanamaması için önceden yıktırmıştı. Köprü yapıldıktan sonra yola devam eden Timurlu ordusu bir süre sonra şiddetli yağışlardan dolayı mola vermek zorunda kaldı. Bekleyiş esnasında Maraşîlerden Seyyid İsmail huzura geldi. Timur, seyyidler bölgeyi iyi tanıdıkları için kılavuzluk yapmalarını istedi. Daha sonra ordusunu İskender Şeyhî'yi yakalamaları üzere gönderdi.

İskender Şeyhî, Cehennemdere mevkiine giderek iz kaybetmeye çalıştı. Fakat onu takip eden Timurlu birlikleri Cehennemdere bölgesine vardılar. Timurlu birliklerinin yaklaştığını öğrenen İskender Şeyhî, çarpışma için hazırlık yapmaya başladı.⁴⁴³ İskender Şeyhî, daha önceden Maraşîlerin savaş alanında yaşadıklarına şahit olduğundan Timurlu ordusuna karşı meydan savaşı yapmaktan kaçındı. Ferikenar ormanına giderek savaşı bu bölgede gerçekleştirmeyi planladı.⁴⁴⁴ Burası sık ağaçlarla kaplı bir yer olduğundan savunması nispeten daha kolaydı. Timurlu ordusundan Şeyh Nureddin, Seyyid Hoca, Sultan Hüseyin ve Barlas Yusuf ormanın çok sık olmasından dolayı ağaç keserek ilerlemek zorunda kaldılar. Barlas Behlül, Şeyh Derviş, Kavçin Şeyh Muhammed, Kavçin Beg Temür, Hedaydâd Vefadâr gibi emirler İskender

⁴³⁹ Tauer, "Continuation du Zafarnâme", 9-10.

⁴⁴⁰ Timurlu tarihçilerine göre bu kale Timur tarafından bizzat ele geçirilmiştir. (Yezdî, Zafarnâme, 427; Hüseyinî, Târih-i Kebîr, 42). Fakat Zahirüddin Maraşî bu kalenin kuşatmayla ele geçirilmediğini, İskender Şeyhî öldürülünce kellesinin kaleyi savunan oğluna gönderildiğini, kelleyi gören oğlunun teslim olmaya mecbur kaldığını, böylece kalenin düştüğünü dile getirir. (Maraşî, Ruyân u Mazenderan, 244).

⁴⁴¹ Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur, 109.

⁴⁴² Yezdî, Zafarnâme, 429-430; Hüseyinî, Târih-i Kebîr, 42.

⁴⁴³ Tauer, "Continuation du Zafarnâme", 11.

⁴⁴⁴ Maraşî, Rûyan u Mazenderan, 242

Şeyhî'ye yetişmeyi başardılar.⁴⁴⁵ İskender Şeyhî, savaş alanında Timurlu birliklerine karşı cesurca savaştı. Savaş esnasında yüzüne bir mızrak isabet edince dişleri parçalanıp ağzından döküldü. Ayrıca vücuduna birçok yara daha aldı.⁴⁴⁶ İskender Şeyhî galip gelemeyeceğini anlayınca tekrar kaçıp ormana sığındı.⁴⁴⁷ İskender Şeyhî kaçınca kendisinden geriye kalan her şey Timurlu ordusu tarafından ele geçirildi.⁴⁴⁸ Daha sonra Timurlu ordusu Nur Kalesi civarlarında İskender Şeyhî'nin eşi ve çocuklarıyla İskender'in yeğeni Lehresb'i yanlarında bir miktar askerle beraber ele geçirdiler. Lehresb'i Timur'un huzuruna gönderdiler. Timur, Lehresb'i bağışladı.⁴⁴⁹

Sultan Hüseyin'le Seyyid Ali, İskender'in arkasından yola koyuldular. Ormanın sahile yakın bir kesiminde İskender'e yetiştiler. İskender Şeyhî de bunun üzerine savaşa mecbur oldu. Şehzade Hüseyin, İskender'e karşı sahte ricat uyguladı. Bir süre çarpıştıktan sonra geri çekildi. Bunu gören İskender'in ordusu hızla onların üzerine yürüdü. Böylece kendilerine avantaj sağlayan ormanı terk edip açık alana düştüler. Aradığı fırsatı yakalayan Timurlu ordusu hızla geri dönüp saldırıya geçti. İskender Şeyhî, bozguna uğradığını görünce son bir gayretle ormana sığınıp oradan da Gilan tarafına yöneldi. Timur, İskender Şeyhî'nin kaçtığını öğrenince oldukça sinirlendi. Emirleri seferber ederek İskender Şeyhî'yi bulmalarını istedi.⁴⁵⁰

Timurlu ordusu İskender Şeyhî'nin arkasından Nemkaverûd'a kadar gitse de onu yakalayamadan geri döndüler. Emirler bunun üzerine Tenkâben'e gittiler. Tenkâben yöneticisi Seyyid Eşça, İskender Şeyhî'nin burada olmadığını, Şirûdehezâr ormanında çaresiz bir şekilde dolandığını ve onu yakalayıp huzura göndereceğini söyledi. Seyyid Eşça, İskender Şeyhî'yi yakalaması için Hezaresf Muhammed adlı adamını Şirûdehezâr ormanına gönderdi. Hezaresf Muhammed, yolda çobanlarla karşılaşp İskender Şeyhî'nin gittiği yeri öğrendi. İskender Şeyhî'nin eşi ve çocukları da kendisiyle beraberdi.⁴⁵¹ İskender Şeyhî, Hezaresf Muhammed ve ordusunun yetiştiğini öğrenince, çocuklarının ağlama sesi yerlerini belli etmemesi için evlatlarını boğdu. Eşi bunun üzerine feryat edince onu da öldürdü.⁴⁵² Yanında kalan birkaç kişiyle bir ağacın

⁴⁴⁵ Hüseyinî, Târih-i Kebîr, 44.

⁴⁴⁶ Tauer, "Continuation du Zafarnâme", 11.

⁴⁴⁷ Maraşî, Rûyan u Mazenderan, 242.

⁴⁴⁸ Yezdî, Zafarnâme, 431.

⁴⁴⁹ Tauer, "Continuation du Zafarnâme", 12; Hüseyinî, Târih-i Kebîr, 44.

⁴⁵⁰ Yezdî, Zafarnâme, 432.

⁴⁵¹ Yezdî, İskender Şeyhî'nin ailesinin Firuzkûh Kalesi düşünce ele geçirildiğini belirtir. (bk. Yezdi, Zafarnâme, 431). Zahirüddin Maraşî'ye göre ise İskender'in ailesi bütün bu olaylar yaşandığı esnada kendisiyle beraberdi, sadece Firuzkûh Kalesi'ni muhtemelen yaşça büyük oğlu yönetiyordu. Kaynaklardaki bu farklılık İskender Şeyhî'nin birden fazla eşi olmasından kaynaklanmış olabilir. Târih-i Kebîr müellifi Hüseyinî de İskender'in birden çok eşi olduğunu bildirir. (bk. Hüseyinî, Târih-i Kebîr, 44). Buna göre İskender Şeyhî, eşlerinden bazılarını yanına alıp, diğer eşlerini de Firuzkûh Kalesi'nde bırakmış olabilir. Zahirüddin Maraşî'nin verdiği bilgilerden de İskender'in yanındaki çocukların yaşça küçük olduğu anlaşılır.

⁴⁵² Hüseyinî'ye göre İskender Şeyhî'nin eşleri ve çocukları Timurlu ordusu tarafından ele geçirilmiştir: "Askerler onun ardınca giderek pek çok doyumluk, yeğeni Lehresb, oğlu Ali, kızı ve hanımlarını tutsak ettiler". (bk. Hüseyinî, Târih-i Kebîr, 44).

kenarına mevzilendi. Fakat buradan canlı kurtulamadı ve Hezaresf Muhammed'in askerleri tarafından öldürüldü.⁴⁵³ Timur, Amul'u Seyyid Ali'ye devredip Seyyid Gıyâseddin'i de onun yanına yardımcı bıraktı.⁴⁵⁴ Firuzkûh'u da İskender Şeyhî'nin oğlu Hüseyin Kiyâ'ya verdi.⁴⁵⁵

5.1.8. Gilan Beylerinin İtaat Altına Alınması

Timur, 1403 yılında Karabağ'da kışlarken Gilan beylerinden Seyyid Rıza Kiyâ ve Emir Muhammed Reştî'nin huzuruna gelmelerini bekliyordu. Fakat Gilan beyleri huzura gelmeyince Timur onların üzerine yürümeye karar verdi. Emirlerini Gilan tarafına gönderip sefer hazırlığı yapmalarını emretti. Şahrûh ve torunu İbrahim Sultan'ın da orduyla beraber Kızıl Yağaç bölgesine yürümesini bildirdi. Timurlu birliklerinin Gilan'a doğru harekete geçtiğini öğrenen Seyyid Rıza Kiyâ ve Emir Muhammed Reştî derhal elçi gönderip vergi vermeyi kabul ettiklerini bildirdiler. Kıymetli hediyeler hazırlayıp vakit geçmeden Timur'un huzuruna çıktılar ve itaatlerini bir kez daha bildirdiler. Timur, Seyyid Rıza Kiyâ'nın soylu bir aileden geldiğini öğrenince Gilan'ın vermesi gereken vergi miktarı olan 10.000 batman ipeğin yarıya düşürülmesini emretti. Kemah Kalesi'ni de Seyyid Rıza Kiyâ'ya hediye etti.⁴⁵⁶

5.1.9. Hülâgû Han Tahtının Şehzade Ömer'e Bırakılması

Timur, 1393 yılında Hülâgû Han tahtını Miranşah'a vermişti. Fakat Miranşah'ın akli dengesinin bozulması üzerine buranın idaresini Miranşah'ın oğlu Ömer Şeyh'e bırakmayı uygun gördü.⁴⁵⁷ 1404 yılında Timur, Karabağ'dan hareket edip Aras nehrinin karşısında ziyafet düzenlenmesini emretti. 6 Nisan 1404 Pazar günü Hülâgû Han tahtı denilen toprakları torunu Şehzade Ömer'in kontrolüne verdi. Bu topraklar Fars'dan Şam'a Azerbaycan'dan İstanbul'a kadar olan bölgeleri kapsıyordu. Miranşah'ı da Şehzade Ömer'in hizmetine veren Timur, ayrıca bölgedeki diğer tabii beyleri de şehzadenin emrine verdi. Timur, Şehzade Ömer'e Cihanşah Bek'in önerilerini dikkate

⁴⁵³ Bu konuda da yine kaynaklarda ihtilaflar vardır. Zahirüddin Maraşî'nin belirttiği üzere İskender Şeyhî savaş alanında öldürülüp kellesi Timur'a gönderilir. Oysa Timurlu tarihçilerine göre İskender Şeyhî yanındaki birkaç kişiyle kaçmayı başarır ve bir daha ondan haber alınamaz. (Yezdî, 432; Hüseyinî, Târih-i Kebîr, 44).

⁴⁵⁴ Maraşî, Rûyan u Mazenderan, 242-244.

⁴⁵⁵ B. Nikitine, "Afrasiyabids", The Encyclopaedia of Islam, ed. H. A. R. Gibb vd. (Leiden: Brill, 1986), 1/237.

⁴⁵⁶ Yezdî, Zafernâme, 424.

⁴⁵⁷ İsmail Aka, "Timur'un Ölümünden Sonraki Hâkimiyet Mücadelelerine Kısa Bir Bakış", Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 1/35-36.

almasını ve sözünü tutmasını emredip kıymetli hediyeler verdi.⁴⁵⁸ Ayrıca 10.000 kişilik bir orduyu emrine bıraktı.⁴⁵⁹

5.2. Sosyo - Ekonomik ve Kültürel Gelişmeler

Timur, hâkimiyetini kurduğu ilk dönemlerden itibaren şehirciliğe önem vermiş, uzun yıllar süren seferleri sonucunda elde ettiği servetleri imar faaliyetlerinde kullanmıştır. İmar faaliyetleri için de fethettiği birçok yerden zanaatkârı Semerkand'a getirmiştir.⁴⁶⁰ Timur, hâkimiyetini kurduğu ilk dönemlerden itibaren şehircilik, tarım, ticaret, sanat hamiliğinin önemini kavramıştı. Hükümdarlığı boyunca da bu doğrultuda adımlar attı.⁴⁶¹

5.2.1. Timur Döneminde İran'da Sosyal ve Kültürel Gelişmeler

Timur, âlimlere ve din adamlarına son derece önem verir,⁴⁶² seyyid ve şerifleri daima meclisinde bulundururdu. İlim sahibi kişilere diğer kişilere gösterdiğinden daha çok ihtimam gösterir ve onlara layık olduklarını vermekte son derece cömertti. İlim sahiplerine her ne kadar bütün imkanlarını serip şefkatini gösterse de her zaman gücünü göstermeyi de ihmal etmezdi. İlim sahipleriyle kimi zaman son derece sakin şekilde konuşan Timur, kimi zaman da son derece sert olur ve onları sorguya çekerdi. Öfkesiyle merhameti birbirine karışıktı.⁴⁶³ Timur, âlimlerin görüşlerini alır ve karar verirken bunlardan faydalanırdı.⁴⁶⁴ Timur, âlimlere olan ilgisinden ötürü onları başkenti Semerkand'a götürmek isterdi ve bunu zorla yapardı. Timur, bunu yapmakla diğer hükümdarlardan ayrılmaktadır. Musa Şamil Yüksel, Timur'un bu davranışını "*Zorunlu-Beyin Göçü*" olarak isimlendirir.⁴⁶⁵ Timur devrinde Semerkand'a götürülen her çeşit meslekten kişinin 150.000'i geçtiği ifade edilir.⁴⁶⁶

⁴⁵⁸ Yezdî, Zafernâme, 427; İsmail Aka, "Şahruh'un Kara-Koyunlular Üzerine Seferleri", Tarih İncelemeleri Dergisi 4/1 (Haziran 1989), 2.

⁴⁵⁹ İsmail Aka, "Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de Hâkimiyet Mücadeleleri", Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 1/109.

⁴⁶⁰ Hayrunnisa Alan Akbıyık, "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları", Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 30 (2004), 153.

⁴⁶¹ Alan, "Timurlular", 417.

⁴⁶² Timur'un bu tavrı Arap kroniklerinden Osmanlı kroniklerine kadar her yerde bilinmekteydi. [Tarkan Suçıkar, *XV-XVII. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Yıldırım Bayezid ve Timur Algısı* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 154-156.

⁴⁶³ İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, 430.

⁴⁶⁴ Yüksel, "Arap Kaynaklarında Timur", 101.

⁴⁶⁵ Musa Şamil Yüksel, "Ortaçağlarda Beyin Göçü ve Etkileri: Timurlular Örneği", OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi) /41 (Bahar 2017), 287.

⁴⁶⁶ Hasan Taşkıran, "Timurlularda Göç ve İskan", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2021), 706.

5.2.1.1. Timur Döneminde İran'da Zanaat

Timur, fethettiği ülkelerdeki mimari yapıların ihtişamını görüyor ve bu yüzden başkenti Semerkand'ın imarına bilhassa çok önem veriyordu. Timur, inşa ettireceği yapılarla Semerkand'ın benzersiz olmasını istiyordu.⁴⁶⁷ Timur, zanaatkârları koruyup kollar ve onlara oldukça saygı duyardı. Özellikle alanında yetenekli kişilere hayranlık duyan Timur, onları Semerkand'a götürüp her türlü imkanı tahsis etmekten çekinmemiştir.⁴⁶⁸ Semerkand'ı bizzat gören İspanyol elçisi Clavijo ise, Timur'un, Semerkand'ı büyütmek için sayısız esir kullandığını, hâkim olduğu yeni yerlerden işe yarayacak kimseleri Semerkand'a gönderdiğini belirtir. Timur'un, esirlerin ve Semerkand'a zorla getirilen zanaatkarların kaçmaması için özel önlemler aldığını söyler. Ayrıca yetim ve öksüz çocukları, evsizleri vb. acizleri toplayıp Semerkand'a götürdüklerini ifade eder.⁴⁶⁹ İbn Arabşah ise, Timur'un, verim alacağı herkesi başkentine götürdüğünü, bu sayede Semerkand'ın her türlü ilim, sanat, zanaat açısından çok ileri seviyelere çıktığını, bu durumun şehrin havasını değiştirdiğini belirtir.⁴⁷⁰ Bâbü, Timur'un Semerkand'da birçok bahçe ve imaret yaptırdığını söyler.⁴⁷¹ Yine Timurlu emirlerinin ve hanedan hanımlarının da imar faaliyetlerine destek verdiklerini, yeni yapılar yapmaya özen gösterip eski yapıları yenilettirdikleri ifade edilir.⁴⁷² Timur'un eşi Saray Mülk Hanım ve diğer Timurlu hanımları Herat'ta inşaat faaliyetlerine destek vermişlerdir.⁴⁷³ Timur'un vezirleri de bayındırlık ve imar faaliyetlerinde bulunmuşlar ve başarılarından dolayı övülmüşlerdir.⁴⁷⁴ Timur'un mimariye özellikle önem vermesi ve bu alana dair meslek erbâbını daha çok tercih etmesinin sebebi yaptıracığı eserleriyle tüm dünyaya ihtişamını gösterebilmektir. Timur'un sanatçı ve zanaatkârları başkentine getirmesinin bir başka sebebi de Cengiz Han ve halefleri döneminde Orta Asya'daki sanatçıların çeşitli yerlere dağıtılması ya da öldürülmesi sonucu bölgenin zayıf kalmış olmasıydı. Timur, eksikliği bu şekilde kapatmış oluyordu.⁴⁷⁵

⁴⁶⁷ Yakup Ejend, "Siyâset-i Hünerî-yi Timur", *Pejûheşnâme-i Ulûm-u İnsânî*, 48.

⁴⁶⁸ Yüksel, "Arap Kaynaklarında Timur", 101.

⁴⁶⁹ Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, 128; Schiltberger, Timur'un ölümünün ardından oğullarından birinin bu esirleri serbest bıraktığını bildirir. [Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, çev. Turgut Akpınar (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 83].

⁴⁷⁰ İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, 447.

⁴⁷¹ Gazi Zahirüddin Muhammed Bâbü, *Baburnâme Babur'un Hâtıratı*, çev. Reşit Rahmeti Arat (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 1/70.

⁴⁷² Alan, "Timurlular", 418-419.

⁴⁷³ Mustafa Şahin, "Timurlular Döneminde Herat'ta Sivil Mimari", *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)* 6/11 (Ağustos 2016), 89.

⁴⁷⁴ Yağlı, *Timurlu Devleti'nde Vezîrler ve Vezîrlik Kurumu*, 167; Ali Rıza Yağlı, "Timurlu Devlet Teşkilâtında Vezirlik Müessesesi", *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar* (Gece Kitaplığı Yayınları, 2016), 297.

⁴⁷⁵ Starr, *Kayıp Aydınlanma*, 597-598.

Semer kand'ın inşasında İranlı ustaların payı oldukça fazladır. Timur'un İran'a seferleri sırasında Semer kand'a getirilen ustalar ve sanatçılar kuşkusuz mensup oldukları kültürleri Semer kand'a nakşettiler. Fakat Semer kand'ın kültürü de mimarının şekillenmesinde önemli bir paya sahip oldu. Hatta burada inşa edilen yapılar İran kültürüne ait yapıları oldukça geride bıraktı.⁴⁷⁶ Nitekim Rus şarkiyatçı Yakubovskiy, Semer kandlı ustalar ile çalışan diğer ustaların Semer kandlı zanaatkârların zengin tecrübelerinden faydalandığını belirtip, yapılarda isimleri olan bazı İranlı zanaatkarların iki farklı tecrübeyi güzel bir şekilde harmanladıklarını ifade eder.

Türkan Aka'nın türbesini ikisi de Tebrizli olan Şemseddin ve Zeyneddin adlı ustalar inşa etti. Yine bu türbenin tezyin edilmesinde İranlı ustalar görev aldılar ve aşına oldukları tekniklerin yanında Semer kand'a has usulleri de kullanarak orijinal yapılar ortaya koydular. Semer kand'daki tezyinâtlar incelendiğinde İranlı sanatçıların birçok esere katkı sağladığı görülür. Yakubovskiy'e göre İranlı zanaatkârların izleri net şekilde görülür. "Lâ ilâhe İllallah, Muhammeden Resûlullah" yazısı ile birlikte bulunan "Aliyyen Veliyyûllah" cümlesi Şiilerin kullandığı bir ifadedir. Ona göre Ehl-i Sünnet Hanefilerin hâkim olduğu Semer kand'da Şiilere ait bir ifadenin görülmesi muhtemel değildi. Şii olan İranlı zanaatkârların çalışmış oldukları buradan belli olmaktadır. Zira Hanefi fakihlerinin Şiilere mahsus bu kullanıma ses çıkarmamaları zor görünmektedir.⁴⁷⁷ Yine Timur devri minyatürleri de İranî bir gelenekten beslenir.⁴⁷⁸ Timurlu mimarisi, İlhanlı mimarisinden etkilense de önemli ölçüde ayrıldığı noktalara da sahiptir. Timurlu mimarisi, Türk geleneğinden de önemli ölçüde beslenmiştir.⁴⁷⁹ Timurlu mimarisi, genel olarak yüksek binalar, mukarnaslı cümle kapıları, zarif süslemelerle öne çıkar. Özellikle çinilerin Timurlu mimarisinde hayati bir rolü vardır. Timurlular devrindeki çiniler hem sadelik hem de ihtişamı bir arada barındırmış ve mimarının kendine has bir şekil almasında etkili olmuştur. Timur'un yıllar boyu süren faaliyetleri sonucu dünyanın her yerinden sanatçı, zanaatkâr, ilim adamı vb. kişileri Semer kand'da toplaması şehirde kültürel ortamın son derece gelişmesine yol açmıştı. Nitekim Timur'un temelini attığı kültürel atmosfer, halefleri döneminde daha da ileri seviyelere çıktı. Timurluların oluşturdukları bu sanat ortamı batılılarca "Timurlu Rönesansı" olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde İslam sanatının zirveye çıktığı net şekilde görülmektedir. Bu kültürel ortamda İranlıların rolü son derece büyüktür. Güney ve Orta İran bölgesinden getirilen sanatçı ve zanaatkârlar İran şehir kültüründen parçaları mimari eserlere ustaca nakşetmişlerdir. İranlıların yanı sıra diğer ülkelerden

⁴⁷⁶ İsmail Aka, "Emir Timur ve İmar Faaliyetleri", Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 1/10.

⁴⁷⁷ Yakubovskiy, Timur ve Timurîler Devrinde Semer kand, 28-37.

⁴⁷⁸ Jean Aubin, "Timurlular'ın Şiraz'da Bilim ve Sanat Koruyuculuğu", çev. Yaşar Yücel, Belleten 51/200 (Ağustos 1987), 966.

⁴⁷⁹ Seyfi Başkan, "Timurlu Mimarlığında Çini Süsleme Hakkında Bir Değerlendirme", Turkish Studies 9/10 (2014), 78.

getirilen sanatçıların etkileri ve Timurlu hükümdarlarının destekleri de asla yadsınamaz. Bu gelişmeler Timurlu Rönesansı'nın oluşmasında hayati öneme sahiptir.⁴⁸⁰

5.2.1.2. Mimarlar

Timur, 1386 yılında Tebriz'den Mimar Ahmed b. Şemseddin Muhammed Tebrizî, Muhammed b. Yusuf Tebrizî, Zeyneddin b. Şemseddin Tebrizî'yi Semerkand'a getirdi.⁴⁸¹ 1388 ve 1393 yılları arasında da Şiraz'dan Mimar Üstad Gıyâseddin Şirâzî ve Seyyid Yusuf Şirâzî'yi Semerkand'a götürdü. İsfahan'dan ise Mimar Üstad İnâyetullah b. Nizâmüddin, Timur'un Semerkand'a götürdüğü mimarlardan sayılabilir.⁴⁸²

5.2.1.3. Dârülfeth İmâreti

Timur, Yıldırım Bayezid'le çarpışmak üzere Anadolu'da bulunduğu sıralarda Hâce Gıyâseddin Salar Simnânî'yi Yezd divanını teftiş etmek üzere Yezd'e gönderdi. Yezd'de bulunduğu sırada Ankara Savaşı'nı Timur'un kazandığını işiten Hâce Gıyâseddin, bu zaferin anısına Dârülfeth adını verdiği imareti inşa ettirdi.⁴⁸³ Târih-i Yezd müellifi bu yapıyı şöyle tarif eder:

*“(Hâce Gıyâseddin) şehrin ortasından birkaç ev satın alıp 30 dükkânı içeren, üç köşeli dergâhın üzerine Hümâyûn'un mübarek lakâbı ve imâret tarihi nakşedilmiş olan küçük bir kervansaray inşa ettirdi. İmâretin tamamı kerpiçten ve işlenmiş çiniden yapıldı. Duvarın alt kısımları çinilenip dükkânların önüne mermer döşendi, mermerden halılar yaptırıldı. İmâretin ortasında mermerden yapılmış içinden sıcak su akan üç tane havuz inşa edildi. İmâretin tamamı altın ve laciverdle nakşedildi. Her dükkânın üstüne pencereleri imareti gören güzel odalar yaptırdı. Eski sofanın üzerine güzel bir cumba inşa ettirip, demir pencereler taktırdı. Muntazam imaretle birlikte bahçe yaptırdı. Evin içinde havuz olan giriş katı, halat ve havalandırma penceresi de eksiksiz bir şekilde bulunuyordu. Hümâyûn'un mübarek lakâbını ve imâret tarihini altınla nakşettirdi. Onun (imâretin) dört bir tarafında 200 dükkân kaydedildi. Hâce Gıyâseddin Salar burayı Dârülfeth olarak isimlendirdi”.*⁴⁸⁴

Bu imaretin yapımında harcanan masraflar devlet hazinesinden yani divân-ı âla'dan karşılanmıştır.⁴⁸⁵ Timurlu tarihçisi Hondmir, bu imarete hayran kalmış ve hakkında son derece olumlu sözler söylemiştir.⁴⁸⁶

⁴⁸⁰ H. R. Roemer, “Timurlular”, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 12.1/366-367.

⁴⁸¹ Zeki, Emir Timur Dönemi Bilginleri, 105.

⁴⁸² Ejend, “Siyâset-i Hünerî-yi Timur”, 44-46.

⁴⁸³ Ahmed b. Hüseyin b. Ali-i Kâtib, Târih-i Cedîd-i Yezd, 86; Yezdî, Zafarnâme, 395.

⁴⁸⁴ Ca'ferî, Târih-i Yezd, 58.

⁴⁸⁵ Akbıyık, “Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları”, 155.

5.2.1.4. Timur Döneminde İran'da Yazı Sanatı

Timur devrinde hattatlık saygın bir meslek olup, hattatlar toplumunda önemli yer tutardı. Emir çocuklarının eğitiminde hat sanatına da yer verilir, bu sanatta gelişmeleri istenirdi. Timur devri İran'ında hat sanatında önemli gelişmeler yaşandı. Bu dönemin hat sanatı açısından ön plana çıkan olayı ta'lik ve nesta'lik hattının yaygın bir şekilde kullanılması oldu. Tâcü's-Selmânî ve Mir Ali Tebrîzî, bu stillerde önde gelen isimler olup döneme damgalarını vurdular. Yine bu devrin bir başka hat sanatçısı Ömer İktâ, Timur'a kendi yazdığı Kur'ân-ı Kerîmleri hediye etti. İlk hediye ettiği Kur'ân oldukça ufak boyutta olup, tam bir sanat eseri idi. Fakat Timur oldukça ufak olan bu Kur'ân'ın saygısızlık olabileceğini düşünerek pek hoşnut olmadı. Bunun üzerine Ömer İktâ, Timur'a oldukça büyük bir Kur'ân hediye etti. Bu Kur'ân'ın satırları bir arşın (104 cm) uzunluğundaydı. Ömer İktâ'nın bu Kur'ân'ı at arabasıyla taşıttığı bildirilir. Şeyh Muhammed b. Hacı Bendgîr Tebrîzî de dönemin ünlü hattatlarından idi. Timur, ona elçilik mektuplarını yazma görevini verdi. Şeyh Muhammed'in yazdığı mektuplara örnek olarak Timur'un Memlûk sultanına gönderdiği mektup gösterilebilir. Mûsikişinas olarak nam salan Abdülkâdir-i Merâgî'nin de aynı zamanda hat sanatıyla uğraştığı bilinir.⁴⁸⁷ Emir Bedreddin Tebrîzî ve Abdülkâdir Horasânî, Timur'un birçok mektup ve fermanını kaleme aldılar. Abdülkâdir Horasânî, Timur tarafından kâtipliğe getirildi.⁴⁸⁸

Şahrûh'un oğlu, Timur'un torunu olan Mirza Baysungur 1397 yılında Herat'ta dünyaya geldi. Babasının sultan olması ve kendisini Herat valisi olarak atamasıyla Herat'ı adeta sanatın başkentine çevirdi. Ressamları ve nakkaşları sarayında toplayan Mirza Baysungur'un kendisi de usta bir hattattı. Özellikle Yâkût el-Müstâ'sımî stiline en önde gelen ismi olan Mirza Baysungur, Şemseddin Muhammed'den hat dersleri aldı. Şemseddin Muhammed, Heratlı olup hat eğitimini Herat'ta tamamladı ve hat sanatının ilerlemesinde oldukça etkili oldu. Mirza Baysungur'un Şemseddin Muhammed'den ders alması Şemseddin Muhammed'in Baysungûrî lakabını almasına sebep oldu. Timur devrinin önemli hattatlarından birisi olan Tebrizli Cafer, Emir Baysungur'un düzenlediği sefer sonucunda Herat'a getirildi. Tebrizli Cafer'le beraber birçok hattat ve müzehhip de Herat'a getirilenler arasındadır. Tebrizli Cafer, Baysungur Mirza'nın 1433 senesinde ölümüne değin onun kurmuş olduğu kütüphanede çalışıp, kütüphanenin sorumluluğunu da üstlendi. Baysungur'un konağında yüzden fazla sanatçının çalıştığı

⁴⁸⁶ Hayrunnisa Alan Akbıyık, "Timurlularda Vezîrlük Müessesesi", XIV. Türk Tarih Kongresi Ankara: 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), 1/101.

⁴⁸⁷ Vahid Âbidînpur Cuşgânî vd. "Câyegâh-ı Hoşnevisî ve Hoşnevisân der Câmea-i Asr-ı Timûrî" (Mutaalât-ı İslâmî: Târih ve Ferheng, 42/84, Bahar Tâbestan 1389), 156-158.

⁴⁸⁸ Cuşgânî vd., "Câyegâh-ı Hoşnevisî", 147.

rivayet edilir.⁴⁸⁹ Baysungur'un konağı aynı zamanda sanat okulu ve atölye vazifesini de görüyordu.⁴⁹⁰ Baysungur'un kütüphanesinde, görevi eski eserleri çoğaltmak olan kırk adet müstensih bulunuyordu.⁴⁹¹ Sarayında çalışan isimlere örnek olarak Müzisyen Seyidî Ahmedî, Nakkaş Hâce Ali sayılabilir. Kütüphanesinde çalışanlara ise Mücellit ve Müzehhip Kivâmeddin Pir Ahmed Bağışmâlî, Mir Halil, Hâce Gıyâseddin, Emir Şahim Sebzevârî gibi isimler örnek gösterilebilir. Yine hat sanatında bu dönemde Emir Şâhî, Sultan Ali ve Hâce Gıyâseddin Nakkaş gibi isimler de önemlidir. Hâce Gıyâseddin Nakkaş, Şahrûh döneminde Çin'e giden Timurlu heyetinin içerisinde yer aldı. Bu heyette yine başka bir önemli sanatçı Mevlânâ Halil de bulundu.⁴⁹²

5.2.1.5. Âlimler

Nesâ şehrinin Teftazan kasabasından olan Sâ'düddîn Teftâzânî 1322 yılında doğdu.⁴⁹³ Teftâzânî, Timur devrinin önemli âlimlerindendir. Timur, Hârizm'i ele geçirdiğinde Serahs şehrinde bulunan Teftâzânî ilmî çevrelerde oldukça meşhurdur. Teftâzânî'nin ününü duyan Timur, haber yollayıp Teftâzânî'yi Semerkand'a davet etti. Kısa sürede Timur'un saygısını kazanan Teftâzânî, Semerkand'da derslerine devam edip Timur'un meclislerinde yer aldı. Hatta Teftâzânî, meclislerde Timur'un dibinde oturuyor ve protokolde baş sırada geliyordu. Meclisler sona erince Timur, Teftâzânî'yi bizzat uğurluyordu. Ayrıca Kazaskerlik görevi de ona verilmişti.⁴⁹⁴ Timur, meclisinde Teftâzânî'nin bulunmasından oldukça hoşnut olurdu.⁴⁹⁵ Seyyid Şerif Cürcânî'nin Semerkand'a gelmesiyle ikinci planda kalan Teftâzânî, buna ek olarak ilmî bir tartışmada Cürcânî'ye kaybedince üzüntüsünden hastalandı ve bir müddet sonra vefat etti.⁴⁹⁶ Başta dini ve edebi ilimler olmak üzere çeşitli ilmi faaliyetlerle uğraşan Teftâzânî'nin,⁴⁹⁷ matematik alanında da haşiyesi bulunmaktadır.⁴⁹⁸ Teftâzânî'nin yetiştirdiği öğrencilere örnek olarak Hoca Nasuriddin Lütfullah İbn Hıca Azizullah,

⁴⁸⁹ Zeki, Emir Timur Dönemi Bilginleri, 108-111; Mirza Baysungur'un konağında yürütülen faaliyetler, görevli kişiler ve görevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (M. Kemal Özerin, "Temürlü sanatına ait eski bir belge: Tebrizli Ca'fer'in Bir Arzı", Sanat Tarihi Yıllığı 6 (Ocak 1976).

⁴⁹⁰ İsmail Aka, "Göçebelikten Rönesansa Bir Türk Devleti: Timurlular", Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 104; Alan, "Timurlular", 418.

⁴⁹¹ Starr, Kayıp Aydınlanma, 604.

⁴⁹² Zeki, Emir Timur Dönemi Bilginleri, 108-111.

⁴⁹³ Mustafa Akkuş-İzzetullah Zeki, "Timur'un Âlimlerle İlişkileri", Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi 11 (Aralık 2019), 232.

⁴⁹⁴ Şükrü Özen, "Teftâzânî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/300.

⁴⁹⁵ Manz, Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din, 237.

⁴⁹⁶ Zeki, Emir Timur Dönemi Bilginleri, 26-27.

⁴⁹⁷ bk. Özen, "Teftâzânî", 40/299-308.

⁴⁹⁸ Kishimjan Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulûm El-Evâ'il (Matematik, Astronomi ve Tıp)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 104.

Mevlana Nizamuddin Abdurrahim Yar Ahmed, Celaleddin Yusuf Hallac gibi isimler gösterilebilir.⁴⁹⁹

Adını doğduğu şehir olan Cürcân'dan alan Seyyid Şerif Cürcânî, çeşitli ilim merkezlerinde derslere katılıp tedrisatını tamamladı. Birçok şehirde ders verdikten sonra tekrar İran'a dönen Cürcânî, Sâ'düddin Ünsî'nin aracılığıyla Muzafferî hükümdarı Şah Şücâ ile tanışıp Şiraz şehrinde bulunan Dârüşşifâ medresesinde yaklaşık on yıl boyunca ilmî faaliyetlerine devam etti. Burada bulunduğu süre zarfında Şah Şücâ tarafından ilgi gören Cürcânî, Şah Şücâ'ya eserlerinden birini atfetti.⁵⁰⁰ Timur, 1388 yılında Şiraz'a gelince ona Cürcânî'nin ilminden bahsedildi. Timur, Cürcânî'ye haber yollayıp görüşmek istedi. Timur, Cürcânî ile görüşünce ilmî seviyesini hemen fark etti. Şiraz Timurlu ordusu tarafından yağmalanırken Cürcânî'nin evi dahil edilmedi.⁵⁰¹ Bunda Timur'un Cürcânî'ye olan saygısının önemi büyüktür. Cürcânî'ye hayran kalan Timur, Semerkand'ın ilmî ortamını güçlendirmek için Cürcânî'yi yanında götürmesi gerektiğini anladı. Cürcânî'nin gitmeye pek niyeti olmasa da bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı ve Semerkand'ın ilim dünyasına katıldı. Teftâzânî ile birlikte Cürcânî, Semerkand ilim dünyasının en önde gelen isimleri oldular. Cürcânî'nin peygamber soyundan gelmesi Timur'un onu daha fazla tutmasına sebep oldu. Timur, Cürcânî ve Teftâzânî'nin kendince değerlendirmesini de şöyle yapar: *"Bu iki âlimin, fazilet ve irfanda eşit olduğunu kabul etsek bile, el-Cürcânî'nin nesep üstünlüğü vardır. Yani o hem seyyid, hem şeriftir, et-Teftâzânî ise bizim gibidir"*.⁵⁰² Cürcânî, Teftâzânî ile girdiği ilmî tartışmayı kazanmasını bildi. Cürcânî, Zemahşerî'nin el-Keşşâf eseri hakkındaki tartışmada katılımcıları ikna etmeyi başarinca, Teftâzânî yenilgisini kabul etmek zorunda kaldı. Bu tartışma Timur'un da bizzat katılımıyla gerçekleşti.⁵⁰³ Timur, Cürcânî'nin tartışmada galip gelmesi üzerine onun protokolde Teftâzânî'nin önüne geçirilmesini emretti.⁵⁰⁴ Timur'un ölümüne kadar Semerkand'da kalan Cürcânî, Timur'un yakın ilgisini görüp baş müderris olarak atandı. Timur öldükten sonra Şiraz'a dönen Cürcânî orada hayatını kaybetti.⁵⁰⁵ Cürcânî, itikadî alanda Eşarî fikirlerini benimsese de fikhî alanda Hanefîdir. Dinî ve aklî alanların çoğuna dair eserler telif eden Cürcânî, bu yüzden "allâme" olarak anılmıştır. Eserleri son derece etkili olmuş, hatta bazı müelliflerin eserlerine yazdığı hâşiye ve şerhler asıllarını geride bırakmıştır.⁵⁰⁶

⁴⁹⁹ Tuba Tombuloğlu, "Timurlularda Eğitim", 4. Uluslararası Çağdaş Eğitim Araştırmaları Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı Eğitim, Gençlik ve Gelecek, ed. Nevide Akpınar Dellal-Özgür Yıldız (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları, 2018), 380.

⁵⁰⁰ Zeki, Emir Timur Dönemi Bilginleri, 34-36.

⁵⁰¹ Cürcânî'nin evini belli etmek için kapısına ok takıldığı belirtilir. [İsmail Çiftçioğlu, "Timur'un Fethettiği Ülkelerden Mâverâünnehir'de Topladığı Bazı Âlimler", Ekev Akademi Dergisi 37 (Güz 2008), 317].

⁵⁰² Yüksel, *Timurlularda Din Devlet İlişkisi*, 101, 106.

⁵⁰³ Zeki, Emir Timur Dönemi Bilginleri, 36.

⁵⁰⁴ Özen, "Teftâzânî", 40/300.

⁵⁰⁵ Tartışmanın detayları hakkında bk. (Zeki, Emir Timur Dönemi Bilginleri, 36-37).

⁵⁰⁶ Sadreddin Gümüş, "Cürcânî, Seyyid Şerif", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/135.

Cürcânî'nin matematik alanında da iki tane haşiyesi bulunmaktadır.⁵⁰⁷ Cürcânî'nin yetiştirdiği öğrencilere örnek olarak Hâce Ali Semerkandî ve ünlü şair Hâfız-ı Şirâzî gösterilebilir.⁵⁰⁸

Teftâzânî ve Cürcânî, uzun yıllar İslam dünyasını derinden etkilediler. Yetiştirdikleri öğrencileri ilmi birikimleriyle diğer bölgelerde hemen öne çıktılar. Gittikleri her yerde devlet adamlarının desteğini aldılar. Teftâzânî ve Cürcânî'nin yetiştirdikleri öğrencilerden Burhaneddin Haydar Herevi, Fahreddin Acemî, Seydî Ali Acemî gibi isimler Osmanlı ülkesine gelip önemli görevler yürüttüler.⁵⁰⁹ İlerleyen dönemlerde “Teftâzânî Ekolü” ve “Cürcânî Ekolü” olarak iki ekol meydana geldi. Bu iki âlimin eşari olması eşariliğin de güç kazanmasında etkili olmuştur.⁵¹⁰ Teftâzânî ve Cürcânî ilmî faaliyetlerini Emir İdigu Medresesi merkezli yürüttüler. Timur'un Semerkand'da kurduğu ilmî ortamdan oğullarından ziyade torunları daha fazla faydalandı. İlmî atmosferde büyüyen bu şehzadeler seleflerine nispeten daha iyi bir eğitim aldılar ve ilim adamlarına hâmilik yapma konusunda çitayı yükselttiler.⁵¹¹

5.2.1.6. Mutasavvıflar

Timur'un İran'da ilişki kurduğu ilk mutasavvıf Kertler bahsinde değinildiği üzere Mevlânâ Ebûbekir Tayabâdî'dir. 1356 yılında Havâf'da doğan Tayabâdî, Herat'a gidince Sühreverdiyye tarikatına girdi. Daha sonra birçok bölgede ilim tahsil eden Tayabâdî, Herat'a döndü. Herat'ta tasavvufi yaşantısının yanında Herat Ulu Camii'nde imamlık görevi de yapan Tayabâdî'nin, birçok eseri bulunmaktadır.⁵¹² Tayabâdî, Kert hükümdarı Melik Gıyâseddin'in kendisini dikkate almaması üzerine ondan yüz çevirmiş ve Timur'la iletişime geçmiştir. Tayabâdî, Timur'a mektup göndererek adeta Horasan'ı ele geçirmesi için teşvik etmiştir.⁵¹³ Timur, 1381 yılında Herat üzerine sefer giderken Câm'a uğrayıp Tayabâdî ile görüşmüş ve ondan son derece etkilenmiştir. Tayabâdî'nin kendisine desteğinden son derece mutlu olan Timur, bu görüşmenin ardından artık dünyanın efendisi olacağı kanaatine varmıştır.⁵¹⁴ Tayabâdî, 1388 yılında vefat etmiştir. Tayabâdî'nin üveysî bir sûfî olduğu ve Kübreviyye tarikatına mensup olduğuna dair görüşler de mevcuttur.⁵¹⁵ Timur'un Herat üzerine yürürken uğradığı bir başka isim de

⁵⁰⁷ Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi*, 103-104.

⁵⁰⁸ Akkuş-Zeki, “Timur'un Âlimlerle İlişkileri”, 238.

⁵⁰⁹ Çiftçioglu, “Timur'un Fethettiği Ülkelerden Mâverâünnehir'de Topladığı Bazı Âlimler” 319-320.

⁵¹⁰ Sönmez Kutlu, “Timur Dönemi ve Sonrası Kelamî Edebiyatın Türkistan Sahası Kaynakları”, *Makâlât Mezhep Araştırmaları* 3/1 (Bahar 2010), 30; Gümüş, “Cürcânî”, 135.

⁵¹¹ Yüksel, “Ortaçağlarda Beyin Göçü”, 290-291.

⁵¹² Mustafa Akkuş-İzzetullah Zeki, “Timur'un Mutasavvıflarla İlişkileri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 47 (Aralık 2019), 373.

⁵¹³ Potter, *Moğollar Sonrası İran'da Sûfiler ve Sultanlar*, 239-240.

⁵¹⁴ Fasîhî Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, 3/116.

⁵¹⁵ Necdet Tosun, “Timur Ve Timurlular'ın Tasavvuf Ehli ile Münasebetleri”, *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası*, ed. Abdolvahap Kara-Ömer İşbilir (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2007), 409-410.

Baba Sengü'dür. Timur, Baba Sengü'nün huzuruna girdiğinde Baba Sengü kendinden geçmiş bir haldeydi. Timur'un geldiğini fark edince ona bir koyun göğsü verdi. Göğsü eline alan Timur ise Horasan'ın da dünyanın göğsü olduğunu dile getirdi ve mutlu bir şekilde oradan ayrıldı.⁵¹⁶ Timur, Kertleri itaat altına aldıktan sonra İbn Arabşah'ın “övülecek faziletlere sahip meşhur biri” olarak bahsettiği Seyyid Muhammed Serbedâr'la görüşmüştü. İbn Arabşah'a göre Timur, Seyyid Muhammed'e Horasan'ı nasıl ele geçireceğini sormuş, Seyyid Muhammed de Hâce Ali Müeyyed'le görüşmesi tavsiyesini vermişti. Bu görüşmenin ardından Hâce Ali Müeyyed, Timur'a itaatini bildirmişti.⁵¹⁷ Timurlu kaynaklarında Seyyid Muhammed Serbedâr hakkında malumat verilmemiştir.

1339 yılında Astrabad'da doğan Fazlullah-ı Hurûfî,⁵¹⁸ İsmaililikten ve İbn Arabî'nin görüşlerinden etkilendi. Genç yaşlarda Serbedârî hareketinin önderi Şeyh Hasan Cevri'nin sohbetlerine katıldı. Çeşitli yerlere seyahat edip faaliyetlerini sürdürdü. Fazlullah, Tebriz'de Sultan Üveys'in meclislerine katıldı. 1376 yılında Tebriz'de tanınmaya başlayan Fazlullah, 1386 yılında resmi olarak propagandaya başladı. Fazlullah, özellikle rüya tabirleriyle İsfahan'da meşhur oldu. İran'ın çeşitli yerlerinde sohbet veren Fazlullah, geniş kitlelere ulaşmayı başardı.⁵¹⁹ Fazlullah-ı Hurufî, “ayin-i cedîd” adını verdiği görüşlerini halka duyurmaya başlayıp, Timur'u da bu görüşe uymaya davet etti.⁵²⁰ Semerkand uleması Hurûfîlik⁵²¹ hakkında menfî fikre sahip olduğundan Hurûfîlerin üzerine gidilmesini istiyorlardı. Bunun için Timur'a sürekli telkinlerde bulunuyorlardı. Bunun üzerine Timur, Miranşah'a Hurûfîleri yakalama emrini verdi. Miranşah, Fazlullah da dahil olmak üzere Hurûfîleri yakalayıp mahkemeye çıkardı. Mahkemede Timurlulara karşı isyan çıkarma hazırlığı yapmak, Şahrüh ve Miranşah'a karşı suikast planı yapmak suçlamasıyla yargıldılar. Şahrüh ve Miranşah'a karşı suikast niyetleri olduğu anlaşıldı.⁵²² Alıncak Kalesi'ne götürülen Fazlullah 2 Eylül 1394 yılında idam edildi.⁵²³ Fazlullah'ın bedeni idam edildikten sonra meydanlarda teşhir edildi. Daha sonra müridleri Fazlullah'ı defnettiler. Fazlullah'ın boynunu vuranın Miranşah olduğu ve idamdan sonra bu kılıcın Fazlullah'ın

⁵¹⁶ Yezdî, Zafernâme, 126.

⁵¹⁷ İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 66-69.

⁵¹⁸ Fazlullâh-ı Hurûfî hakkında detaylı bilgi için bk. [Hasan Hüseyin Ballı, *Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfîlik* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010)].

⁵¹⁹ Abdullah Ekinci, “İslam Dünyasında Hurûfîler ve Timurluların Mücadelesi”, *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası*, ed. Abdulvahap Kara-Ömer İşbilir (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2007), 465-466.

⁵²⁰ Yüksel, “Şahrüh'un Sünni Canlandırma”, 97.

⁵²¹ Hurûfîlik hakkında detaylı bilgi için bk. [Fatih Usluer, *Hurufîlik İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009)].

⁵²² Ali Sinan Bilgili, “Emir Timur'un Azerbaycan Faaliyetleri”, *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası*, ed. Abdulvahap Kara-Ömer İşbilir (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2007), 213.

⁵²³ Ballı, *Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfîlik*, 42.

müridlerince altınla kaplanıp kutsal addedildiği belirtilir.⁵²⁴ Fazlullah'ın idamı oldukça etki bırakmıştır. Öyle ki, Fazlullah'ın idam edilmesinin ardından kellesinin Timur'a gönderildiği ve Timur'un da Fazlullah'ın kafatasıyla şarap içtiği gibi birtakım aşırı yorumların dahi ortaya çıktığı ifade edilir.⁵²⁵ Fazlullah idam edildikten sonra müridleri daha da hırslandı ve şeyhlerini idam eden Miranşah'a "Mârânşah" lakabını takdılar. Bununla da yetinmeyip Miranşah'ı deccal olarak gören Hurûfiler, Timurlu ordusunda etkili olup taraftar kazanmaya çalıştılar. En sonunda Şahruh'un iktidarı döneminde Şahruh'a suikast girişiminde bulunacak kadar ileriye gittiler.⁵²⁶ Fazlullah'ın idam edildiği yer olan Alıncak Kalesi de ilerleyen dönemlerde Hurufilerce "maktelgâh" olarak adlandırılıp adeta Hurûfî kâbesine dönüştü.⁵²⁷

1330 yılında Haleb'te dünyaya gelen Şah Ni'metullah-ı Velî-yi Kirmânî, uzun yıllar Kirman'da yaşamasından ötürü Kirmânî nisbesini aldı. Şiraz'da ilk tahsilini tamamlayan Ni'metullah, mutasavvıflarla yakın ilişkide bulundu ve intisab ettiği şeyhinden İbn Arabî'nin görüşleri hakkında geniş bir şekilde bilgi edindi. 1364 yılı itibarıyla Mâverâünnehir'e gelip Şehrisebz'e yerleşti. Bölgedeki Türkmenler başta olmak üzere çok sayıda mürid toplamayı başardı.⁵²⁸ Timur'un Ni'metullahiye⁵²⁹ tarikatının şeyhi Şâh Ni'metullah Velî-yi Kirmânî ile münasebetlerinin ilk başlarda iyi olduğu, hatta Timur'un Ni'metullah'la bizzat görüşmesinde ona güven duyduğu, fakat ilerleyen dönemde Ni'metullah'ın 90.000 kişiyi etkileyecek kadar büyük bir keramet göstermesi üzerine Emir Külal'ın Timur'a bu konuda tedbir almasını dile getirdiği ifade edilir. Timur, bunun üzerine Ni'metullah'ı Mâverâünnehir'den kovar.⁵³⁰ Ayrıca Ni'metullah'ın divanında geçen bazı tehditkâr ifadelerin Timur'u kızdırdığı ifade edilmektedir.⁵³¹ Ni'metullah, Mâverâünnehir'i terk ettikten sonra sırasıyla Tus, Herat, Kûhbenân, Yezd, Kirman'da yaşadı. Timur'un ölümünün ardından 1409-1413 yıllarında Fars bölgesini yöneten Mirza İskender'in talebiyle Şiraz'da bir müddet yaşayan Ni'metullah, bölgede son derece saygı gördü ve birçok kişi kendisine bağlandı. Ni'metullah'ın müridleri arasında ünlü âlim Cürçânî'nin de bulunduğu ifade edilmektedir. Şiraz'dan ayrıldıktan sonra Mâhân'a yerleşen Ni'metullah, yaklaşık yirmi yıl Mâhân'da kaldı. 1431 yılında burada vefat etti.⁵³²

⁵²⁴ Hüsametdin Aksu, "Fazlullah-ı Hurûfî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/278.

⁵²⁵ Usluer, Hurufilik, 41-42.

⁵²⁶ Yüksel, "Şahruh'un Sünni Canlandırma", 97-98; Mustafa Şahin, "Mîrzâ Şahruh'a Karşı Düzenlenen Suikast Girişimleri", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 19 (2014), 8-9.

⁵²⁷ Ekinci, "İslam Dünyasında Hurûfiler ve Timurluların Mücadelesi", 466; Macit, Alıncak, 126.

⁵²⁸ Mahmud Erol Kılıç, "Ni'metullah-ı Velî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/133.

⁵²⁹ Ni'metullahiye hakkında detaylı bilgi için bk. (Kılıç, "Ni'metullah-ı Velî", 33/134-135).

⁵³⁰ Yüksel, *Timurlularda Din Devlet İlişkisi*, 127-128.

⁵³¹ Tosun, "Timur Ve Timurlular'ın Tasavvuf Ehli ile Münasebetleri", 409-410.

⁵³² Kılıç, "Ni'metullah-ı Velî", 33/133.

Timur'un mücadele ettiği kişilerden bir diğeri de Hâce İshak-ı Huttelânî idi. Seyyid Ali-i Hemedânî'nin önde gelen müridlerinden olan Huttelânî,⁵³³ Şiiliği yaydığından Timur'un tepkisini çekmiş ve Timur onun faaliyetlerini takip ettirmiştir. Timur'un oğlu Şahruh da onunla mücadele ettiğinden, Huttelânî Timurlulara karşı kin besledi. Huttelânî'nin müridi Seyyid Muhammed Nûrbahş ise Nurbahşiyye tarikatının kurucusudur. İran'ın güneyinde Katif başta olmak üzere birçok yerde faaliyetlerini yoğunlaştıran Nurbahş, Şahruh'a karşı isyan çıkarmıştır. Huttelânî, müridi Nurbahş'ın mehdiliğini kabul ettiği gerekçesiyle Şahruh tarafından idam ettirilmiştir.⁵³⁴

Timur, Erdebil'e uğrayınca Safevi şeyhi Hoca Ali'yi ziyaret etti. Bu görüşmesinde Timur, Safevi tarikatına çeşitli imtiyazlar sağladı. Erdebil ve çevresinin gelirlerinin Safevilere bırakılmasını emreden Timur, Safevilerin özgür hareket etmesine imkan sağladı.⁵³⁵ Bu nedenle ilerleyen dönemlerde değişik görüşlerden birçok kişi Safevi tarikatında toplanır oldu. Yine Timur'un Anadolu seferi dönüşünde Tatarlardan bir grubu Safevilere hizmet etmesi için bırakmış olabileceğine dair görüşler mevcuttur.⁵³⁶ Hoca Ali'nin istemesiyle Timur'un Tatarları orada bıraktığı, bunların sayısının 3000 civarında olduğu ve bunların daha sonra Hoca Ali'nin müridleri oldukları, ilerleyen yıllarda da Anadolu'ya geri döndükleri ifade edilir.⁵³⁷

5.2.1.7. Tarihçiler

Askeri yeteneğinin yanında kültüre, sanata ilgili olan Timur'un özellikle tarihe olan alakası oldukça fazlaydı.⁵³⁸ Timur, meclislerinde sürekli tarih kitapları okuttururdu. Hatta daha önce okuttuğu eserleri yeniden tekrarlatan Timur, bu sayede tarih alanında son derece bilgi sahibi olmuştu. Timur, tarih konusunda yanlış bir bilgi verildiğinde bunun doğrusunu söylerdi. Timur, İbn Haldun'la tarihe dair uzunca bir sohbet gerçekleştirmiş, sorularıyla İbn Haldun'u zorlamıştır. İbn Haldun'un verdiği bilgilerle yetinmeyen Timur o konulardaki fikirlerini söylemiştir. İbn Haldun, Timur'un tarih konusundaki bilgisine son derece şaşırmıştır.⁵³⁹ Timur, zaferlerinin yazıya geçirilmesine son derece önem verir ve seferlerinde kâtipler görevlendirirdi. Timur, kâtiplerine Türkçe ve Farsça kayıtlar tuttururdu.⁵⁴⁰ İlhanlılarda olduğu gibi Timur ve halefleri

⁵³³ Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", 2/413.

⁵³⁴ Yüksel, "Şahruh'un Sünni Canlandırma", 99, 106.

⁵³⁵ Şaban Cem Tüysüz-Şahin Yılmaz, "Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", Tarih ve Gelecek Dergisi 5/3 (Aralık 2019), 732.

⁵³⁶ Bilgili, "Emir Timur'un Azerbaycan Faaliyetleri", 212.

⁵³⁷ Tosun, "Timur Ve Timurlular'ın Tasavvuf Ehli ile Münasebetleri", 412.

⁵³⁸ Felix Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", çev. A. Ateş, Belleten 124/29 (1965), 49.

⁵³⁹ Yüksel, "Arap Kaynaklarında Timur", 102-103; İbn Haldun'la Timur'un tarih üzerine ettikleri sohbet hakkında detaylı bilgi için bk. [İbn Haldun, Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar et-Ta'rif, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017), 247-248].

⁵⁴⁰ Aka, "Timur", 41/176; Zeki Velidi Togan, tutulan Türkçe kayıtların Uygur Türkçesi'yle yazıldığını daha sonra Farsça'ya aktarıldığını belirtir. (Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, 87).

döneminde tarihçilik desteklenirdi.⁵⁴¹ Üslubu ağır eserlerden hoşlanmayan ve bunları anlamakta zorlanan Timur, herkesin anlayabileceği tarzda sade bir üslupla eserlerin kaleme alınmasını emretmiştir. Bu emir doğrultusunda Safiyüddin-i Huttelânî, eserini Türkçe yazmıştır. Kirman bölgesinden olan Şeyh Mahmud Zengî-i Acem, Cûş u Hurûş adını verdiği manzum bir eser kaleme almıştır. Fakat Şeyh Mahmud, Anadolu seferi dönüşü Gürcistan seferine çıkan Timur'a eserini sunmak için giderken köprüden düşüp hayatını kaybetmiştir. Şeyh Mahmud'un ölümünün ardından oğlu Mevlânâ Kutbeddin esere zeyl yazıp Timur'a sunmuştur. Mevlânâ Sadullah-ı Kirmânî, Fütuhât adlı eserini Miranşah'a sunmuştur. Yine döneme ait bir başka eser Timur'un bitikçilerinin yazdığı Tarih-i Hânî'dir. Fakat bu eserler günümüze ulaşmamıştır.⁵⁴²

Gıyâseddin Yezdî, Yezd'de dini ilimlerle meşgulken Timur'un adamlarından birisi gelip kendisiyle görüşmüş, Gıyâseddin Yezdî de ona Arapça ve Farsça kaleme aldığı risaleleri vermiş ve bu risaleler Timur'a ulaştırılmıştır. Timur, Gıyâseddin'i özellikle 1398 yılındaki Hindistan seferini yazıya geçirmekle görevlendirdi. Gıyâseddin Yezdî, Timur'un sade bir üslupla eser yazılması isteğine karşı son derece ağdalı bir üslupla eserini kaleme almıştır. Rûznâme-yi Gazavât-ı Hindûstân adlı bu eser Timur'un hoşuna gitmemiştir.⁵⁴³ Timur, Gıyâseddin Yezdî'nin eserini ağır bulduğundan Nizâmüddin Şâmî'yi sade bir üslupla eser yazmakla görevlendirmiştir.⁵⁴⁴ Gıyâseddin Ali Yezdî'nin oğlu Şehabeddin Muhammed-i Münşî'nin de Anadolu ve Suriye seferlerini yazmakla görevli olduğu bilinse de eseri hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır.⁵⁴⁵

Tebriz'de dünyaya gelen Nizâmüddin Şâmî, Tebriz'de bulunan Şenb-i Gâzân'da⁵⁴⁶ doğmasına nispetle Şenbî olarak anılmış, daha sonra bu şenbî nisbesi Şâmî'ye dönüşmüştür. Dolayısıyla Nizâmüddin Şâmî ve Şam arasında bir bağlantı bulunmamaktadır. Sultan Üveys ve Sultan Ahmed döneminde Celâyirlilere hizmet eden Şâmî, Timur'un 1393 yılında düzenlediği Bağdad seferinde Timur'la karşılaşp sohbet etme imkanı bulmuştur. Şâmî'nin Timur'la diğer karşılaşması da Timur'un 1400'de düzenlediği Halep seferindedir. Şâmî, bu seferi takip ederken Memlûklar tarafından yakalanmış fakat şehir Timurlulara geçince ele geçirilip Timur'un huzuruna getirilmiştir. Şâmî, bu görüşmenin ardından Timur'un yanında bizzat seferlere

⁵⁴¹ İsmail Aka, "Timurlular", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/179.

⁵⁴² Aka, Mirza Şahrûh ve Zamanı, XV.

⁵⁴³ Walter Hinz, "Timurîler Tarihi Hakkında Menba Tetkiki", çev. Mehmet Altay Köymen, Belleten (1942), 86-87.

⁵⁴⁴ İsmail Aka, "Gıyâseddin Ali Yezdî Saadetnâme yâ Ruznâme-i Gazavât-ı Hindustan der salha-yi 800-801h., be küşeş İrec Afşar, nâşir: Miras-ı Mektub bâ hemkârî-i müessese-i Mütalaât-ı Asya-yi Merkezî ve Garbî Danişgâh-ı Karaçi, Tahran 1379 (2000), 216 s. [Kitap Tanıtımı]". Belleten 67/249 (Ağustos 2003), 568-569.

⁵⁴⁵ İsmail Aka, "Moğollar ve Timurlular Devri ile İlgili Türk Kaynakları", Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka, ed. E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 3/30.

⁵⁴⁶ Şenb-i Gâzân hakkında detaylı bilgi için bk. [Osman Gazi Özgüdenli, "XIV. Yüzyılda Tebriz'de Bir Hayır ve Kültür Kurumu: Şenb-i Gâzân (Gâzâniyye)", Tarih Dergisi 37 (Temmuz 2011), 253-290].

katılmaya başlayıp hizmetlerde bulundu.⁵⁴⁷ Timur, Şâmî'ye devletin dîvan sorumluluğunu bırakmıştır. Timur, faaliyetlerini yazıya dökmesi için Şâmî'ye emir vermiş bunu mümkün olduğunca sade yazmasını istemiştir. Şâmî, Timur'un seferlerini anlatan kitabını kaleme almış ve bu kitaba Zafernâme ismi verilmiştir. Şâmî, 1411-1412'de vefat edene kadar Timur'un torunu Ömer Bahadır'ın hizmetinde bulunmuştur.⁵⁴⁸ Şâmî'nin Zafernâme'yi 1401-1402 yılları arasında yazdığı ve Timur'a sunduğu fakat Timur'a sunduğunda eserin Zafernâme ismini taşımadığı belirtilir. Zafernâme, Timur'un ilk faaliyetlerinden başlayıp Timur'un Anadolu seferi dönüşünde Karabağ'da konaklamasına kadar olan kısımları içermektedir.⁵⁴⁹

Hâfız-ı Ebrû, aslen Hâf'ın Bihdâdîn köyünden olup Herat'ta dünyaya gelmiştir. İyi tahsil gören Hâfız-ı Ebrû'nun münşî göreviyle Timur'un sarayına girdiği belirtilir. Timur'un yanında birçok sefere katılan Hâfız-ı Ebrû, Timur'un ölümünün ardından Şahruh'a hizmet etti. Hâfız-ı Ebrû; Mecnû'a-i Hâfız-ı Ebrû, Mecnâ'u't-Tevârîh, Coğrâfî-yı Hâfız-ı Ebrû gibi eserleri kaleme almıştır.⁵⁵⁰

Şerefüddin Ali Yezdî, Yezd civarındaki Teft şehrinde dünyaya geldi. Yezdî'nin babası Şemseddin Ali, âlim ve şair olup Muzafferîlere hizmet etmiştir. Yezdî, babasının yaptırdığı caminin yanına Şerefiye medresesini inşa ettirmiştir. Bu iki yapı Yezd'de inşa edilmiştir. İyi bir tahsil gören Yezdî, aynı zamanda mutasavvıflarla da yakın ilişki kurmuştur. Daha çok Şahruh'un oğlu İbrahim Sultan'ın Fars valiliği döneminde ön plana çıkan Yezdî, İbrahim Sultan'ın isteğiyle Zafernâme adlı eserini kaleme aldı. Bu eserini kaleme alırken kaynak olarak başlıca Nizâmüddin Şâmî'nin Zafernâme adlı eseri olmak üzere diğer birçok belgeden yararlandı. Yezdî, Şâmî'den farklı olarak eserini edebi bir üslupla kaleme almıştır. Eserin içeriği genel olarak Şâmî'nin eseriyle aynı olsa da Şâmî'nin eserinde olmayan bazı detayların bulunması önemlidir. Yezdî'nin eserinde bulunan bu detaylar eseri son derece ön plana çıkarmıştır. Bu açıdan eser Timur'la ilgili başlıca kaynak sayılmıştır. Eser yaklaşık dört yıllık bir çalışmanın ardından 1425 yılında tamamlanmıştır.⁵⁵¹ Yezdî'nin Zafernâme'yi kaleme aldığı dönemde ihtiyarlık döneminde olduğu belirtilir.⁵⁵² Yezdî'nin aritmetiğe dair eseri bulunmaktadır.⁵⁵³

Tarihnâme adlı eserin müellifi olan Tâcü's-Selmânî'nin, Muzafferîlere hizmet ettiği, Muzafferîlerden Bâyezid'in, kardeşi Ahmed'e elçi olarak Tâcü's-Selmânî'yi gönderdiği ifade edilir. Tâcü's-Selmânî'nin 1397-1398 yılında Timur'un hizmetine

⁵⁴⁷ Gülay Ögün Bezer, "Şâmî, Nizâmüddin", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/330; Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", 50-51.

⁵⁴⁸ Mustafa Akkuş-İzzetullah Zeki, "Timur'un Sarayında Yetişen Tarihçilerin Timur Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 20/3 (Aralık 2018), 158; Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", 51-52.

⁵⁴⁹ Zeki, Emir Timur Dönemi Bilginleri, 78-79; Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", 51-52.

⁵⁵⁰ "Hâfız-ı Ebrû", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/89.

⁵⁵¹ Kaan Dilek, "Şerefeddin Ali Yezdî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/550-551.

⁵⁵² Devletşah, Devletşah Tezkiresi, 3/448.

⁵⁵³ Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi*, 104.

girmek için Semerkand'a gitmiş olduğu belirtilir. Timur, Ahmed-i Yesevî türbesine bağışladığı sancağın üzerine şiir yazma görevini Tâcü's-Selmânî'ye vermiştir.⁵⁵⁴ Tacü's-Selmânî, Timur'un vefatının ardından çok sayıda şiir yazmış ve bu şiirlerde kendisinden “*Sarayın âciz hâdimi*” olarak bahsetmiştir.⁵⁵⁵ Tacü's-Selmânî'nin Timur'un ardından Şahruh'un hizmetine girdiğini ve divana giriş hakkı olduğunun belirtilir. Ayrıca iyi bir hattat olduğu da ifade edilir.⁵⁵⁶ Şahruh, 1410 yılında Tâcü's-Selmânî'den Şâmî'nin Zâfernâmesi'nden o vakte kadar olan hadiseleri yazıya dökmesini istemiştir.⁵⁵⁷ Tâcü's-Selmânî, bu eseri yazma konusunda tereddüt etmiş fakat Şahruh eseri yazarken olayları bizzat aktaracağını söylemiştir. Tâcü's-Selmânî, eserini yazarken Emir Şah Melik ve diğer bazı kişilerin aktardığı bilgilerden de istifade etmiştir. Şahruh, bu eserin üslup olarak sade bir dille yazılmasını istese de Tâcü's-Selmânî, eserini ağır bir üslupla kaleme almıştır.⁵⁵⁸

Muinüddin'in Natanzî'nin yazdığı Müntehâbü't-Tevârih-i Mu'inî adlı eser Hz. Adem'den 1413 yılına kadar olan dönem hakkında bilgi vermektedir. Özellikle Timur dönemi hakkında verdiği bilgiler de son derece önemlidir. Muinüddin Natanzî, eserini ilk olarak hizmetinde bulunduğu Ömer Şeyh'in oğlu İskender için yazsa da Şahruh'un İskender'i mağlup etmesinin ardından eserinden İskender'i övdüğü kısımları ve Şahruh'u yediği kısımları çıkarmış ve Şahruh'a öyle sunmuştur.⁵⁵⁹

Mücmel-i Fasîhî adlı eserin müellifi olan Fasîh-i Hâfî, 1375 yılında Herat'ta dünyaya geldi. Ailesi aslen Hâf şehrinden olup Herat'a yerleşmiştir. İyi bir eğitim aldığı belirtilen Fasîh-i Hâfî'nin Timur'un ölümünden önce veya ölümünün ardından divanda çalışmaya başladığı belirtilir. Şahruh'un Herat'a hazinesini getirmekle görevlendirdiği kişiler arasında Fasîh-i Hâfî de bulunur. Uzun yıllar Timurlulara hizmet eden Fasîh-i Hâfî'nin, eleştirileri nedeniyle birkaç kez de hapsedildiği ifade edilir. Fasîh-i Hâfî, Mücmel-i Fasîhî adlı eserinde Hz. Adem'den 1441 yılına kadar olan olayları kronolojik bir sırayla kısaca aktarmıştır.⁵⁶⁰ Fasîhi Hâfî'nin çocuklarının Mücmel-i Fasîhî'nin korunması konusunda oldukça hassas oldukları, nüshalardan kimseye vermedikleri belirtilmektedir.⁵⁶¹

⁵⁵⁴ Tacü's-Selmânî, Tarihname, çev. İsmail Aka (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 6.

⁵⁵⁵ Hinz, “Timurîler Tarihi Hakkında Menba Tetkiki”, 95.

⁵⁵⁶ Tauer, “Timurlular Devrinde Tarihçilik”, 51-52.

⁵⁵⁷ Hinz, “Timurîler Tarihi Hakkında Menba Tetkiki”, 96.

⁵⁵⁸ Tacü's-Selmânî, Tarihname, 7.

⁵⁵⁹ Aka, Mirza Şahruh ve Zamanı, XVII.

⁵⁶⁰ Rıza Kurtuluş, “Fasîh-i Hâfî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/214-215.

⁵⁶¹ Ali Rıza Yağlı, “Timurlu Devri Kaynaklarına Dair I, Devri Aydınlatan Meşalelerden Birkaç Huzme”, Kerkük Çok Irak Değil Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar II, ed. Alpaslan Demir vd. (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2017), 389-390.

5.2.1.8. Satranç Ustaları

Timur, satranç oynamaktan özel bir zevk alır, satranca bir oyundan ziyade düşünme pratiği olarak bakardı. Sinirlendiğinde sakinleşmek için satranç oynardı. Timur, satranç oynama konusunda son derece mahir olduğu için normal satranç onu kesmez, daha büyük satrançlarla oynardı. Bu büyük satrançta normaline göre fazladan taşlar bulunurdu. Timur'la satranç oynamaya çok kimse cesaret edemezdi. Timur, satranç oynadığı sırada rakibine “Şah-Ruh” yaparken oğlunun dünyaya geldiğini öğrenince oğluna Şahruh isminin verilmesini, ve inşa ettirdiği şehrin hazır olduğunu haber alınca da bu şehre Şahruhiyye adını verilmesini emretmiştir. Timur'un satranç hamleleri ve konumları hakkında şerhleri olduğu belirtilir. Timur devri İran'ında satrançta özellikle Alâeddin Tebrizî ve Zeynü'l-Yezdî'nin önde gelen isimler olduğu söylenebilir. Alâeddin Tebrizî, din âlimi olmasının yanında satranç konusunda da otorite olarak kabul edilirdi. Alâeddin Tebrizî, Satranç'ta kendine has bir usluba sahipti. Rakipleri uzun uzun düşünürken, Alâeddin Tebrizî son derece hızlı hamleler yapardı. Karşısında rakibi varken dahi bir yandan da hayali rakiplerle oynadığı kaynaklarda ifade edilmiştir. Rakipleri uslubunu çözemez ve onunla yarışamazdı. Hatta Alâeddin Tebrizî, Zeynü'l-Yezdî'ye karşı bir at eksikle, Muhammed b. el-Akil el-Haymî'ye karşı da bir piyon eksikle oynar ikisini de mağlup ederdi.⁵⁶² Alâeddin Tebrizî, satranç yeteneğini gördüğü rüyaya bağlar. Alâeddin Tebrizî, bir gün rüyasında Hz. Ali'yi görür, Hz. Ali ona bir kesenin içinde satranç taşları verir, o günden sonra kimse onu satrançta alt edemez. Alâeddin Tebrizî ve Timur, normal satranç yerine büyük satrançla oynarlardı. Timur, Alâeddin Tebrizî'ye “*Ben nasıl saltanat siyasetinde emsalsiz isem, sen de satrançta emsalsizsin*” derdi. Alâeddin ise, “*Bizler yani ben ve Mevlânâ Ali Şeyh, kendi sanatımızda kerâmet sahibi ve eşsiz kişileriz*” derdi.⁵⁶³ Timurlu tarihçisi Hâfız-ı Ebrû'nun da son derece iyi satranç oynadığı, bu yeteneği sayesinde Timur'un maiyetine girip seferlerine katıldığı belirtilir.⁵⁶⁴

5.2.1.9. Diğer Meslek Erbâbı

Şiraz ve Tebriz, İran'daki resim sanatının önde gelen şehirleri oldu. Timur döneminde ve ondan sonraki dönemlerde bu ünvanını korumaya devam etti.⁵⁶⁵ Mûsiki

⁵⁶² Yüksel, “Arap Kaynaklarında Timur”, 111.

⁵⁶³ İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 446.

⁵⁶⁴ Tauer, “Timurlular Devrinde Tarihçilik”, 53.

⁵⁶⁵ İsmail Aka, “Timur Sadece Bir Asker mi İdi?”, Makaleler 2, haz. E. Semih Yalçın - Şarika Gedikli, (Ankara: Berikan Yayınevi Yayınları, 2005), 127; İlhanlılardan kalan resim sanatı Timurlu devrini önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle Reşîdüddîn'in kurdurmuş olduğu Reşidiye Okulu'nda yetişen sanatçıların

alanında Timurlular dönemi İlhanlılara nazaran daha parlaktır.⁵⁶⁶ Meragalı Abdülkâdir ve oğlu Safiyüddin de devrin önde gelen mûsikişinaslarındandı.⁵⁶⁷ Abdülkadir Merâgî, Semerkand ve Herat'ta yaşamıştır.⁵⁶⁸ Firuzâbâdî ise Timur döneminde İran'da önde gelen sözlük yazarlarından biriydi.⁵⁶⁹ Timur'un Semerkand'a götürdüğü kişiler arasında tıp alanında uzman olan Kirmanlı Hüsâmeddin İbrahim Şah da bulunuyordu.⁵⁷⁰ Hüsameddin İbrahim Şah ayrıca Astronomi ile de uğraşmıştır. Muhammed Şirazî, Ali Şirazî, Mevlâna Ahmed, Hoca Müstevfî, Cürcânî gibi isimler de astronomi ile uğraşmışlardır.⁵⁷¹ Timur dönemi doktorlarına örnek olarak da Fazlullah Tebrizî, Hüsameddin İbrahim Kirmânî gösterilebilir.⁵⁷² Şiraz'dan giden zanaatkârlar arasında Timur'un takdirini kazanan iki kuyumcu da bulunuyordu. Bu iki kuyumcunun adları Hacı Ali Şirâzî ve Hacı Muhammed Hâfız Şirâzî idi. Timur'un tabutunun da yine bir Şirazlı usta tarafından yaptırıldığı belirtilir.⁵⁷³ Yapı ustaları Fahr b. Abdülvahhâb Şirâzî, Üstad Şemseddin b. Abdülvahhâb Şirâzî Timur'un Şiraz'dan götürdüğü diğer zanaatkârlardır. İsfahanlı marangoz Alişah b. Fahrüddin, yapı ustalarından Şeyh Hasan b. Nizâmüddin, Haydar b. Pir Hüseyin, İsmail b. Tahir b. Mahmud, İzzeddin b. Tâcüddin Sâkî ve Muhammed b. Mahmud, Timurlu mimarisinde aktif rol oynadılar. Mazenderanlı zanaatkârlardan, marangozlar; Üstad Ali b. İsmail Amulî ve Üstad Behram b. Muhammed Sarevî, yapı ustaları; Seyyid Ali Kemâleddin Amulî, Fahrüddin b. Abdâle, Dâi Elhüseynî Amulî, Üstad Şemseddin b. Ahmed Sarevî ve Üstad Taki Amulî, Semerkand'a götürülen isimlerdir.⁵⁷⁴ Tebriz'den ise Üstad Abdülaziz b. Şerefüddin Tebrizî götürülmüştür.⁵⁷⁵

Timur ve devletinde vezirlik kurumu diğer İslam devletlerine göre farklılık gösteriyordu. Öncelikle Timurlularda vezir, ikinci adam pozisyonunda değildi. Diğer İslam devletlerindeki vezirlere göre Timurlu vezirleri öne çıkamamıştır. Bunda Timur'un uyguladığı politikaların katkısı çoktur. Vezirlerin belli bir görev tanımı yoktu ve kaynaklarda vezir kullanımının yanında çeşitli şekillerde isimlendiriliyorlardı. Tek vezir yerine birden fazla vezirin görev yaptığı da görülürdü. Vezirliğin genel olarak veraset yoluyla aynı aileden devam ettiği göze çarpmaktadır. Vezirler ailede aldıkları eğitimle vezir olabilirken, vezir bir aileden olmayan kimseler de eğitim yoluyla vezirliği öğrenirlerdi. Vezirlerin idari, mali ve bayındırlık faaliyetlerinden sorumlu tutuldukları

stilleri Timurlu dönemi resim sanatına önemli etkiler bırakmıştır. [Kemal Ramazan Haykıran, Moğollar Zamanında Yakın Doğu (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016), 306-307].

⁵⁶⁶ Haykıran, Moğollar Zamanında Yakın Doğu, 309.

⁵⁶⁷ İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 446. ; Aka, "Timur Sadece Bir Asker mi İdi?", 127.

⁵⁶⁸ Çiftçiöğlü, "Timur'un Fethettiği Ülkelerden Mâverâünnehir'de Topladığı Bazı Âlimler", 313.

⁵⁶⁹ Roemer, "Timur in Iran", 96.

⁵⁷⁰ Barthold, Uluğ Bey ve Zamanı, 2.

⁵⁷¹ Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi*, 141.

⁵⁷² Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi*, 144.

⁵⁷³ Lisa Golombek - Donald Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan* (Princeton: Princeton University Press, 1988), 1/36.

⁵⁷⁴ Ejend, "Siyâset-i Hünerî-yi Timur", 44-46.

⁵⁷⁵ Zeki, *Emir Timur Dönemi Bilginleri*, 105.

da görülmektedir.⁵⁷⁶ Vezirlerin azledilmelerinde genel olarak haklarında yolsuzluk yaptıklarına dair şikayetler veya bütçedeki açıklar sebep oluyordu.⁵⁷⁷

Timur döneminde yedi vezir görev yapmıştır.⁵⁷⁸ Timur döneminde görev yapan İranlı vezirlerden Hacı Yahya Semnani, muhtemelen Timur'un hizmetine 1386 yılında veya 1393 Bağdad seferi sonucunda girmiştir. Hacı Yahya Semnani, Timur'dan önce Sultan Ahmed'in hizmetinde bulunmuştur. Ölümünün ardından yerine Hacı İmameddin Mesud geçmiştir. Hacı Yahya Semnani'nin oğlu olan Hacı İmameddin Mesud, Timur'un son derece kıymet verdiği vezirlerinden biridir. Hacı İmameddin Mesud, Timur'a karşı girişilen suikast girişimini önceden fark etmiş ve suikastçileri yakalamış, bu durum Timur'un takdirini kazanmasına sebep olmuştur. Timur'un, bu olaydan sonra İmameddin Mesud'a "oğlum" diye hitap ettiği belirtilir. Hacı İmameddin Mesud, Dimaşk seferinde şehirden toplanan malların kaydedilmesiyle görevlendirilmiştir. Hacı İmameddin Mesud, muhtemelen 1401 yılında Bağdad kuşatmasında hayatını kaybetmiştir. Kertlere hizmet etmiş bir babanın evladı olan Celâlü'l-İslam, Timur'a uzun yıllar hizmet etmiştir. Kert hükümdarı Gıyaseddin Pir Ali'nin veziri Hâce Şeyh Yahya Harezmî, Celâlü'l-İslam'ı Timur'un hizmetine göndermiştir. Celâlü'l-İslam, Miranşah'ın yol açtığı olayları teftiş eden ekip içinde yer almıştır. Bunun haricinde Timur'un Hindistan ve Bağdad seferlerine katılmış, mali ve idari işlerle ilgilenmiştir. 1402 yılında vezirlikten azledilmiş ve kendisine askeri sorumluluk verilmiştir. Vezirlikten azledilmesinde Hacı Seyfeddin Tuni ve Şerefeddin Ali Semnani'nin etkili olduğu belirtilir. Celâlü'l-İslam Timur'un Anadolu seferinde önemli roller üstlenmiştir.⁵⁷⁹ Celâlü'l-İslam'ın Uluğ Borlu kuşatması sırasında vefat ettiği belirtilir.⁵⁸⁰ Yine İranlı bir başka vezirlerden olan Hacı İsmail Hafi, 1402 yılında Celâlü'l-İslam ile birlikte azledilen vezirlerdendir. Kendisine verilen para cezasını ödeyemen Hacı İsmail Hafi, işkenceye maruz kalmış ve sonunda idam edilmiştir. Ne sebeple azledildiği ve cezalandırıldığı meçhuldür. Hâce Şerefeddin Ali Semnani, Hacı Mesud Semnani'nin vefatından sonra sahib-i divan görevine getirilmiştir. Hâce Şerefeddin Ali Semnani, Timur'un huzuruna Tebriz'e geldiği sırada çıkmıştı. Hâce Şerefeddin Ali Semnani'nin Timur'u karşılamak üzere Herat'tan geldiği belirtilir. Hacı Şerefeddin Ali Semnani 1402 yılında vezirlikten azledilmiştir. Hacı Seyfeddin Tuni, Hacı Mesud Semnani'nin vefatının ardından sahib-i divan görevine getirilen bir diğer isimdir. Hacı Seyfeddin Tuni 1402 yılında Hacı Şerefeddin Ali Semnani ile birlikte vezirlikten azledilmiştir. Hacı Gıyaseddin Salar Semnani, Timur döneminde sahib-i divanlık görevinde bulunmuştur. Devletin ileri gelenlerinden ve beylerden tahsil ettiği paraları defterlere kaydetmesiyle bilinir. Hacı Gıyaseddin Salar Semnani, Timur döneminde vezirlik de

⁵⁷⁶ Akbıyık, "Timurlularda Vezîrlik Müessesesi", 99-101.

⁵⁷⁷ Hayrunnisa Alan, "Timurlular", Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi, haz. Ahmet Kanlıdere-İlyas Kemaloğlu (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021), 415.

⁵⁷⁸ Yağlı, "Timurlu Devlet Teşkilâtında Vezîrlik Müessesesi", 292.

⁵⁷⁹ Yağlı, *Timurlu Devleti'nde Vezîrler ve Vezîrlik Kurumu*, 227-234.

⁵⁸⁰ Akbıyık, "Timurlularda Vezîrlik Müessesesi", 98.

yapmıştır. Darülfeth imaretini yaptıran Hacı Gıyaseddin, oradaki malları hesaplatmıştır. Fakat Timur, kendisinden emir almadan böyle bir işe kalkıştığı gerekçesiyle Hacı Gıyaseddin'i azletmiştir. Hacı Gıyaseddin, Timur'un ölümünün ardından Şahrüh döneminde yeniden vezirliğe getirilmiştir.⁵⁸¹

5.2.2. Timur Döneminde İran'da Ekonomi

Timur, ticaretin önemini bilir ve son derece kıymet verirdi. Devletlerin en önemli kazançlarından birinin ticaret olduğunu idrak etmişti. Yine Timur ticaretin yanında ziraate de oldukça değer verirdi ve tarımsal faaliyetleri teşvik ederdi. Ülkesinin ekonomisini geliştirip refahı sağlamak için son derece gayret gösterirdi.⁵⁸²

5.2.2.1. Ticaret

Moğollar ticarete oldukça önem verdiler ve ticaret yollarını canlı tutmaya gayret gösterdiler. İlhanlılar, Avrupalılar'la ilişkilerini iyi tutarak ticari faaliyetleri geliştirdiler. Ticarete önem veren Ceneviz ve Venedik devletleri, İlhanlılarla birtakım anlaşmalar yaptılar. Cenevizli tacirler, İskenderun limanında demir atıp Sivas-Erzurum yoluyla Tebriz'e varıyorlardı. Cenevizliler, şehirde konsolosluk açarak ticari faaliyetlerine buradan yön verdiler. Trabzon da Tebriz ticareti için önemli bir şehirdi. İki şehrin ticari anlaşmalarında çek yöntemi kullanıldı. Avrupa'dan başlayıp Akdeniz, Karadeniz ve Çin sınırlarına kadar olan ticaret hattında Cenevizliler ticari faaliyetlerini yürüttüler. Bu kadar geniş bir alanda ticaret yapan Cenevizliler, İlhanlılar açısından fevkalade önem arz ediyordu ve onların Memlûklular'a yaklaşmasını önlemek için imtiyazlar verildi.⁵⁸³ İlhanlıların bir diğer rakibi olan Altın Orda devletiyle yaşadığı çekişmeler Karadeniz ticaret yolunun önem kazanmasına sebep oldu.⁵⁸⁴ Ebu Said Bahadır Han'ın ticaret yollarının güvenliği için köprü ve yol yapımına önem vermiştir.⁵⁸⁵ Clavijo, Tebriz'de Cenevizli tüccarların dağ eteklerinde kendilerine kale yaptıklarını ve burada etkin olmalarından İlhanlı hükümdarının rahatsız olduğunu belirtir ve daha sonra İlhanlı hükümdarının bu tüccarları idam ettirdiğini söyler. İlhanlı hükümdarı tüccarların istedikleri gibi mal alıp satmalarına olanak sağlasa da tüccarların kale yapacak kadar müstakil davranmalarına engel olur.⁵⁸⁶ İsmail Aka, Tebriz'in gelirleri hakkında şunları söyler: “XIV. Yüzyıl başlarında İngiltere bütçesi 4 milyon, Fransa bütçesi 3 milyon

⁵⁸¹ Yağlı, *Timurlu Devleti'nde Vezîrler ve Vezîrlük Kurumu*, 234-238.

⁵⁸² Aka, *Turan Sultanı Timur*, 94-97.

⁵⁸³ İsmail Aka, “XV. Yüzyılın İlk Yarısında Timurlular'da Zirai ve Ticari Faaliyetler”, *Makaleler* 1, haz. E. Semih Yalçın - Şarika Gedikli (Ankara: Berikan Yayınevi Yayınları, 2005), 58-59.

⁵⁸⁴ Abdulhalik Bakır - Muhammet Berberoğlu, *Beylikler Dönemi Öncesinde Karadeniz'de Uluslararası Ticaret, Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* I/1 (Aralık 2017), 171.

⁵⁸⁵ Özkan Dayı, “Moğol İranı'nda Ticaret”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25 (2021), 591.

⁵⁸⁶ Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, 97.

frank civarında olarak hesaplanmaktadır ki bu rakam 1336 yılındaki Tebriz ve yöresinin gelirine denk düşmektedir".⁵⁸⁷

Timur, hükümdarlığı boyunca ticarete oldukça önem verip tüccarları himâye etti. Giriştiği birçok seferin arkaplanında ticari sâiklerin yattığı söylenebilir. Yakubovskiy, Timur'un ilk başlarda eşkıyalık yaparak geçindiğini fakat daha sonra ticareti koruyup gözeten bir lidere dönüştüğünü belirtir ve tüccarların da Timur'un muvaffak olup güçlü bir devlet kurmasını desteklediklerini ifade eder. Buna ilave olarak Timur'un, ticaret konusunda Emir Hüseyin'e göre daha aktif hareket ettiğini, Semerkand, Buhara, Şehrisebz, Tirmiz, Andhoy ve diğer şehirlerdeki şeyhler ile dostluklar kurduğunu, bu şeyhlerin aynı zamanda ticaret yapan kişilerin de intisab ettikleri kişiler olduğunu belirtir.⁵⁸⁸

İlhanlıların yıkılmasının ardından İran'da ticari hayat, güvenliğin yetersiz olması nedeniyle durma noktasına geldi. Her bölgede irili ufaklı hanedanların bulunması ve bunların sürekli savaş halinde olmaları tüccarlar için sıkıntılı bir durum oluştuyordu. Buna ilave olarak güçlü bir otoritenin hakim olmaması yol güvenliğini olumsuz etkiledi. Bu durum eşkıya çetelerinin artmasına sebep oldu. Birçok tüccar kafilesi yolda saldırıya uğruyor, kervanlar soyuluyordu. Tüccarlar bu ortamda ticaret yapmanın tehlikelerini göze alamaz olunca, piyasanın dengesi bozuldu ve fiyatlar çok yükseldi. Bütün bu yaşananlar İran'da ticarete büyük darbe vurdu. Timur bu durumu fark edip gerekli planları yaptı. İran'a düzenlediği sayısız seferlerle yerel hanedanları ortadan kaldırıp, mutlak otoritesini kabul ettirdi. Kervanlara saldıran eşkıya çetelerini ortadan kaldırdı.⁵⁸⁹ Önceleri İran'da ticaret yapan Avrupalı tüccarlar, İran'ın tehlikeli olmasından dolayı Deşt-i Kıpçak üzerinden geçen ticaret yolunu kullanmaya başlamışlardı. Timur, İran'a hâkim olup eşkıyaları ortadan kaldırıncaya, tüccarları yeniden bölgeye çekebilmek için radikal çözümlere başvurdu. Deşt-i Kıpçak'taki Altın Orda ticaretinin en önemli şehirleri Saray ve Astarhan'ı yakıp yıktı. Timur böyle yapmakla Deşt-i Kıpçak üzerinden giden ticaret hattını bitirip, ticaret yolunun kendi ülkesinden geçmesini planladı.⁵⁹⁰ Ticaret güzergâhını birlikleriyle denetimi altına alan Timur, kervan soygunlarına karşı çok ağır yaptırımlar uyguladı. Bu sayede tüccarlar açısından

⁵⁸⁷ İsmail Aka, "İpek Yolu Üzerinde İran", Makaleler 1, haz. E. Semih Yalçın - Şarika Gedikli (Ankara: Berikan Yayınevi Yayınları, 2005), 428.

⁵⁸⁸ Yakubovskiy, Timur ve Timurîler Devrinde Semerkand, 6.

⁵⁸⁹ Roux, Aksak Timur, 289-290.

⁵⁹⁰ Velî Dînperest, "Kanunhâ-yı Ticâret-i İbrîşîm-i İran der devre-i Timûriyân ve Türkmenân", Fasilnâme-i İlmi – Pejûheşî Târih-i İslâm ve İran Dâneşgâhü'z- Zehrâ, 21/11 (Pâyiz 1390), 5; Altın Ordalıların şehirlerini surlarla çevirmemesinin de Timur'un işini kolaylaştırdığı belirtilir. [İlyas Kemaloğlu, "Altın Orda Devleti", Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları, haz. Hayrunnisa Alan-İlyas Kemaloğlu (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020), 138]; Saray şehrinin 14. yüzyılın ortalarında 75.000 nüfusu ile oldukça büyük bir şehir olduğu, şehirde üretimin ve ticaretin son derece canlı olduğu belirtilir (Kemaloğlu, Altın Orda Devleti", Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi, 285); Altın Orda şehirleri bu saldırılarla ağır darbeler alsa da ilerleyen yıllarda yeniden toparlanmasını bildi. Şehirlerden ziyade ticaret yolunun saldırıya uğradığı şeklinde görüşler de mevcuttur. [Hayrûnnisa Alan Akbiyık, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", Bilig 27 (Aralık 2003), 143].

Timur'un saltanatı, ticaretin yeniden canlanıp geliştiği bir dönem oldu.⁵⁹¹ Ticarete önem verilip yolların güvenliğinin sağlanması ilmi ve kültürel gelişmeler için son derece önemli olmuştur. Ticaret yollarının güvenli olmasıyla her türlü ticari faaliyet rahat bir şekilde yapılırken ilim adamları da sorunsuzca bu yollardan seyahat edebiliyorlardı.⁵⁹²

Sultaniyeli Johannes⁵⁹³, Timur'un ülkede kurduğu nizama bizzat şahit oldu. Johannes'e göre Timur halka ağır vergiler koyduğu halde tacirlere oldukça hoşgörülü davranır, Avrupalı tacirler özel ilgi gösterirdi. Tacirler için müşkil olan haraç ve tuz vergisinin büyük şehirler dışında ödenmesini kaldırmıştır. Tacirlerin soyguna uğramaması için son derece titiz davranan Timur, eğer bir bölgede tacirin biri soyulursa tacirin zararını iki katı ödeyerek karşılamakla yükümlüdürler. Buna ilave olarak Timur'a da zararın beş katını ödemek zorundadırlar.⁵⁹⁴ Nitekim bu son derece sert görünen cezalandırmanın Timurlu ülkesinde etkisini gösterdiği kaynaklara yansımıştır. Timurlu tarihçisi Şâmî'ye göre Timur'un hakim olduğu Çin sınırından Mısır'a kadar olan bölgelerde çocuklar, yaşlı kadınlar bile kıymetli ticari eşyalar, altın, gümüş taşıyabilirdi. Hırsızlık yapmaya kimse yeltenmezdi. Herkes korkusuzca mallarını istediği yere getirip götürebilirdi.⁵⁹⁵

Timur, Yıldırım Bayezid'i mağlup edince Avrupalı devletler Timur'la görüşmelerini hızlandırdılar. Girit'teki Venedikliler yöneticilerinden Timur'la iletişime geçme tâlimatı aldılar. Venedikliler, ticarete önem verdiklerinden Timur'un faaliyetleriyle yakından ilgilidiler.⁵⁹⁶ Timur, Fransa kralına gönderdiği mektupta şunları söyler:

*“Emir'den umuyoruz ki dâima mektuplarını göndersin, biz de o emirin selametini anlayıp teselli bulâlim. Ve dahî gerektir ki tüccarlarınızı bu tarafa gönderiniz, burada olanları muazzez ve mükerrem tutalım. Bizim tüccarlarımız dahî o taraflara geri dönsünler, onlar dahî muazzez ve mükerrem tutulsunlar. Ve bunlara kimse zorluk çıkarmasın. Zira dünya tüccarlarla bayındır olur. Niye onlara zorluk çıkarâlim ki!”*⁵⁹⁷

⁵⁹¹ Roemer, “Timur in Iran”, 96.

⁵⁹² Alan, “Timurlular”, 419.

⁵⁹³ Devrinin önde gelen din adamlarından olan Johannes, kiliseye bağlı olarak Sultaniye arhiepiskoposluğu görevini yürütüyordu. Sultaniye arhiepiskoposluğu kilisenin doğudaki en yetkili makamıydı. Sultaniyeli Johannes, Timur İran'da hakim olduktan sonra onunla iletişime geçmiş ve Batı ile ilişkilerinde Timur'a hizmet etmiştir. Timur'u temsilen Avrupalı krallarla görüşüp Timur'un ve Miranşah'ın mesajlarını iletmıştır. Johannes'in Timur'dan ziyade Miranşah'la ilişkilerinin daha fazla olduğu belirtilir. Sultaniyeli Johannes, Timur vefat edene kadar onun hizmetinde kalmış, Timur vefat ettikten birkaç yıl sonra Timurlular'a hizmetten ayrılıp çeşitli ülkelerde piskoposluk görevine devam etmiştir. (Altay Tayfun Özcan, “Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar”, Tarih Araştırmaları Dergisi 33/55 (Mayıs 2014), 126-130.

⁵⁹⁴ Sultaniyeli Johannes, Timur'un Sarayında, çev. Ahmet Deniz Altunbaş (İstanbul: Kronik Yayınları, 2020), 93.

⁵⁹⁵ Şâmî, Zafernâme, 10.

⁵⁹⁶ Musa Şamil Yüksel, “Timur'un Yükselişi ve Batı'nın Diplomatik Cevabı, 1390-1405”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi /18 (Aralık 2005), 240.

⁵⁹⁷ Sultaniyeli Johannes, Timur'un Sarayında, 25.

Görüldüğü üzere Timur ticaretin gelişmesi ve tüccarların korunması için elinden geleni yaptı ve diplomatik ilişkilerinde de bunu taahhüt ederek, Avrupalı devletlere güven verdi. Fransa kralı Charles, Timur'un mektubuna şu cevabı verir:

*“Bilhassa bizim tüccarlarımızı ve diğer Hristiyanların tüccarlarını şahane himayeniz altına almanız ve mallarının bundan böyle hiçbir mâni olmaksızın karşılıklı gidip gelmesi, atalarımızın güzel zamanlarındaki gibi tüm topraklarınız ve mülklerinize ulaşım imkanı tanınması sözlerinizi memnuniyetle karşıladım, buna karşılık size sonsuz teşekkür ediyoruz, aynı şekilde hüsnüniyetle mukâbele edip sizin tüccarlarınız da, bizimkilerin sizin ülkenizde olduğu gibi, güven içinde topraklarınıza ve mülkümüze gelip ticaret yapabilirler, mezkûr başpiskopos bunu ve krallığımızda daha birçok farklı şeyi dinledi, dilerseniz bunları geri gönderildiği zaman bizzat kendi ağzıyla anlatır, liyakati nedeniyle inanıp yeniden görevlendirmeniz durumunda, yüce zâtınızdan sâdık ricalarımızı dikkate almanızı rica edecek: Olumlu cevabınızla huzur bulmayı niyâz eder, ne kadar çok olursa olsun sizinkilerden buraya gelenleri karşılayacağımızı bildiririz. Son olarak nezâket ve sınırsız dostluk, âlicenaplık gösterdiğiniz birçok Hristiyan için, durum gerektirdiğinde eşdeğer veya daha fazla miktardaki imkanlarınızı bizlere sunduğunuz için, zât-ı şâhanelerine minnettarlığımı sunarım”.*⁵⁹⁸

İngiltere kralı 4. Henry, Timur'a gönderdiği mektubunda şunları dile getirir:

*“İltifat ile ricâ ediyoruz ki, bundan sonra bizim tüccarlarımızın sizin topraklarınızda korkusuz ve tehlikesiz, emin ve güvenilir bir biçimde dolaşmaları için gerekli şartları oluştursunuz”.*⁵⁹⁹

Timur'un oğlu Miranşah da Sultaniyeli Johannes'le birlikte Avrupalı krallara şöyle bir mektup gönderdi:

*“Öte yandan tüccarların, şu anda güvende oldukları gibi ülkemize güven içinde girmelerini istiyoruz, bizimkiler sizin nezdinizde ve sizinkiler bizim nezdinizde güven içinde olsunlar ve aramızda inanç farkı da olsa bu dünyada sevgi, bilhassa çoğunluğun menfaati ve tüccarların faydası halâs olmalıdır. Adı geçen başpiskopos itimada layık biri olduğundan, vâki olan, söylenen diğer şeyleri anlatacaktır, bizim yaptığımız gibi siz de sayısız gayretlerini şereflendiriniz”.*⁶⁰⁰

Clavijo'ya göre Tebriz'de ticaret kervansaraylar ve çarşılar ekseninde dönerdi. Şehrin kalbinde bulunan bu ticaret merkezlerinde çeşitli ürünler satılırdı. Mücevherat, yünlüler, pamuklular, ipekliler, ziynet eşyaları, ıtrılar gibi mallar satılırdı. Kadınlar alışverişe katılırlardı. Şehirde ticari potansiyel yüksekti. Günden güne de ticaretin ilerlediğini belirtir. Tebriz nüfusunun ziyareti sırasında 200.000 hane veya daha da fazlası olduğunu, fakat eskiden daha da kalabalık olduğunu vurgular. Bunun muhtemel sebebi Toktamış Han'ın Tebriz'e gelip şehri yakıp yıkması ve ilerleyen yıllarda yaşanan kıtlık olabilir. Ayrıca şehirde 200.000 hane olduğu varsayılırsa Tebriz'in kalabalık bir

⁵⁹⁸ Sultaniyeli Johannes, Timur'un Sarayında, 34-35.

⁵⁹⁹ Eğilmez, Krallara Mektuplar, 115.

⁶⁰⁰ Sultaniyeli Johannes, Timur'un Sarayında, 32.

nufüsü olabileceği ihtimal dahilindedir. Tebriz'de sokak yemekleri satılırdı. Yemeğin ardından meyve yeme adeti olduğu da ortaya çıkar. Tebriz'de dağlardan kar getirilip sulara karıştırıldığını, böylece şehrin soğuk suya kavuştuğu anlaşılır. Başkent Semerkand ile Tebriz arasında ulaşımı kolaylaştırmak için kervansaraylar inşa edildi. Kervansaraylar arası mesafe yarım veya bir günlük mesafeler olup bu kervansaraylarda çok sayıda at bulunurdu. Bu sayede Timur'un adamlarını durmaksızın yollarına devam edebilirlerdi.⁶⁰¹ Tebriz'in lojistik ve ticari bir merkez olduğu ifade edilir.⁶⁰² Sultaniye de önemli bir ticaret merkeziydi.⁶⁰³ Şehrin en canlı ayları Haziran ve Temmuz aylarıydı. Deve kervanları tarafından getirilen mallar yüklü bir vergiye tabiiydi. Hindistan'dan gelen kervanlar çok çeşitli baharatlar getiriyordu. Baharatlar, oldukça kaliteli olduğundan her bölgeye gönderilmiyordu. Gilan'da üretilen ipekler ticaret için buraya getiriliyordu. Buradan çeşitli bölgelere gönderiliyordu. Cenevizli ve Venedikli tüccarlar İran'daki ipek ticaretinden yararlanıyordu. Timur döneminde Çin'le deniz ticareti yapıldığı anlaşılır. Yine şehirde tüccarları ağırlamak üzere hanlar bulunuyordu. Cenevizli ve Venedikli tüccarlar genel olarak ipek ticareti gerçekleştirirdi. Yine Hürmüz, ticaretiyle ön plana çıkan bir İran şehriydi. Liman ticareti yapılan şehre dünyanın farklı bölgelerinden tüccarlar gelirdi. Ayrıca bu tüccarlara birçok imtiyazlar verilerek daha rahat bir şekilde ticaret yapmaları sağlanırdı.⁶⁰⁴ Herat deri ve köle ticaretiyle ön plana çıkarken, Yezd'de şekerle birlikte kumaş ticareti ön plana çıkar.

Timur döneminde altın, gümüş, bakır ve pirinç sikkelerin kestirildiği, sikke türü olarak da dangî, mîrî ve tengenin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tengenin İran'da yaygın bir şekilde kullanılması Timur'la birlikte başlamıştır. Yine Timur döneminde kebekî dinar, dirhemi, dirhem, dinar ve tümen gibi parayı ifade etmek için kullanılan isimlerdir. Fakat 10.000 anlamına gelen tümen ifadesi paradan ziyade miktarı belirtmek için kullanılmıştır. Örneğin bir tümen, dinar cinsinden 10.000 dinara denk gelirken, dirhem cinsinden ise 60.000 dirheme tekabül ediyordu.⁶⁰⁵ Tengeler ilk başta 7 gram ağırlığında olsa da daha sonra 6.2 gram ağırlığında bastırılmaya başlanmıştır.⁶⁰⁶ Yine İran'da kullanılmak üzere gümüş sikkeler bastırıldı. Bu bastırılan sikkelerin yaklaşık 5.38 gram ağırlığında olduğu belirtilir.⁶⁰⁷ Timur döneminde İran'ın birçok şehrinde sikke bastırılmıştır. Damgan'da; 1394/1395, 1396/1397, Sebzevar'da; 1400/1401,

⁶⁰¹ Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur, 97-98.

⁶⁰² Şaban Cem Tüysüz, "İpek Yolu'nda Önemli Bir Kavşak, Tebriz", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9/28 (Eylül 2021), 298; Cihat Aydoğmuşoğlu, *Tarihte Tebriz* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 73.

⁶⁰³ İlhanlı hükümdarı Olcaytu zamanında Sultaniye'nin Timur dönemindeki haline göre daha canlı olduğu, zamanla eski ihtişamını kaybettiği belirtilir. (Haykiran, Moğollar Zamanında Yakın Doğu, 298).

⁶⁰⁴ Aka, "XV. Yüzyılın İlk Yarısında Timurlular'da Zirai ve Ticari Faaliyetler", 59-60.

⁶⁰⁵ Hayrunnisa Alan, "Timurlular", *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*, haz. Ahmet Kanlıdere-İlyas Kemaloğlu (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021), 415.

⁶⁰⁶ Kansoy, *Timur Döneminde Sikke Basma Faaliyeti*, 177.

⁶⁰⁷ Bert Fragner, "Social and Internal Economic Affairs", *The Cambridge History of Iran*, 6: The Timurid and Safavid Periods, ed. Peter Jackson-Lawrence Lockhart (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 558, 567.

Şebankare'de; 1395/1396, 1405-1406, Kazerun'da; 1380/1381, 1387/1388, 1394/1395, İzeh'te; 1385/1386, 1387/1388, Sultaniye'de; 1400/1401, 1402/1403, Kirman'da; 1383/1384, 1385/1386, 1387/1388, 1390/1391, Şiraz'da; 1387/1388, 1396/1397, 1397/1398, 1403/1404, Tebriz'de; 1384/1385, 1385/1386, 1386/1387, 1387/1388, 1388/1389, 1393/1394, 1394/1395, 1395/1396, 1402/1403, 1405/1406, Yezd'de; 1387/1388, 1388/1389, 1389/1390, 1391/1392, 1394/1395, 1395/1396, 1397/1398, 1400/1401, 1402/1403, 1403/1404, Sulduz'da ise 1392/1393 tarihleri arasında sikke bastırılmıştır. Amul ve Sari şehirlerinde 1385, Astrabad'da 1387/1388, Kaşan'da 1392/1393, Simnan'da 1392/1393, Kazvin'de 1388/1389 tarihleri arasında sikke bastırılmıştır.⁶⁰⁸ Herat'ta; 1380/1381, 1389/1390, 1390/1391, 1392/1393, 1393/1394, 1394/1395, 1400/1401, 1401/1402, Sistan'da 1392/1393 yılları arasında sikke bastırılmıştır. Cankurbanlıların hâkim oldukları bölgelerle Hürmüz bölgesinde sikke bastırılmadığı görülmektedir.⁶⁰⁹

Moğollar tarafından konulup ticaretten alınan tamga vergisi, Timur tarafından da devam ettirildi. Fakat bu tamga vergisi dinen câiz görülmedi. Tüccarlara da ekstra yük olan bu vergi, birçok tüccar müridi bulunan Nakşibendîler tarafından da hoş karşılanmadı. Hâce Bahâeddin Nakşibend, bu verginin kaldırılmaması nedeniyle müridlerine birtakım tavsiyelerde bulundu. Müridlerini tamga vergisinden faydalanan ticaret merkezlerinden men edip, bu vergiyi toplayan memurlarla ilişkilerine de birtakım sınırlar getirdi. Hâce Ahrar da bu vergiye karşı çıkıp kaldırılması için oldukça çaba sarf etti. Ticaret yolları boyunca kurulan kervansaraylar tüccarların konaklama ihtiyacını gideriyordu. Nakşibendîler'in kurduğu lenger denilen dergâh türü yapılar dînî-tasavvûfî eğitimin yapıldığı yerler olmakla birlikte ayrıca tüccarların gelip konakladıkları mekanlardı. Bu fonksiyonlarıyla bir nevî kervansarayları andıran lengerler Timurlu ülkesinde önemli bir role sahipti.⁶¹⁰

5.2.2.2. Ziraat ve Üretim

Timur, Cengiz Han ve Moğolların ziraate karşı olan olumsuz tutumlarına sahip değildi. Aksine Timur, ziraatin öneminin farkındaydı. Dolayısıyla Timur ve Timurluların en temel politikalarından birisi de ziraati desteklemek olmuştur.⁶¹¹ Fetret devri İran'ında iç çekişmelerin yoğun bir şekilde yaşanması İran'da zirai faaliyetleri de olumsuz etkiledi. Büyük arazilere sahip olan kişiler günden güne zenginleşip topraklarını genişletirken çiftçiler ve toprakla uğraşan düşük gelirli kişiler daha da yoksullaştı. Timur'un İran'a hâkim olmasıyla ülkede tarım ve ticaret tekrar canlandı.

⁶⁰⁸ Kansoy, *Timur Döneminde Sikke Basma Faaliyeti*, 107-128.

⁶⁰⁹ Kansoy, *Timur Döneminde Sikke Basma Faaliyeti*, 93-97.

⁶¹⁰ Feridun Allahyâri - Mürteza Nûrâi vd., "Tarikat u Ticâret: Kârkerdhâ-yı Ticârî Nakşibendîye der devre-i Timûrî", *Fasıl-nâme-i İlmî-Pejûheşî Târih-i İslâm ve İran Dâneşgâhü'z- Zehra*, 9/4 (Zemistan 1388), 22, 28-29.

⁶¹¹ Roemer, "Timurlular", 12.1/362.

Moğollar dönemindeki ağır vergiler nispeten azaltılıp kırsal kesime karşı daha adil politikalar üretilmeye çabalandı.⁶¹² Ayrıca tarımı canlandırmaya yönelik hamleler yapıldı. Sulama kanalları yoluyla tarımsal faaliyetler hızlandırıldı.⁶¹³ Timur, tarımı canlandırmak için Murgab suyundan kanallar açtırdı.⁶¹⁴ Tebriz'de dağlardan gelen nehir suyu kemerler kullanılarak tarımsal faaliyetlerde kullanıldı. İsfahan, şehirde yetişen meyveleriyle ünlüydü. İlk İslam coğrafyacılarından Safevi dönemindeki Avrupalı seyyahlara kadar birçok kimse İsfahan'ın meyvelerinden övgüyle bahseder.⁶¹⁵ Nişabur bağlarla çevrili olup burada oldukça kaliteli şaraplar üretilirdi. Ayrıca şehrin kavunlarının da oldukça lezzetli olduğu ifade edilir. Gilan'da limon ve portakal ağaçlarının da yetiştiğinden bahsedilir.⁶¹⁶ Herat'ın en bayındır bölgesinin Gazirgâh adı verilen yerler olduğu belirtilir.⁶¹⁷ Herat meyve açısından oldukça zengin bir şehirdi. Fıstık, kuru üzüm ve bal da şehrin ön plana çıkan ürünleriydi.⁶¹⁸ Herat'ta 120 üzüm çeşidinin bulunduğu ve Kalincarî ve Parniyan üzümlerinin eşsiz olduğu belirtilir. Timur'un Herat'ı kuşatırken de şehrin direncini kırmak için üzüm bağlarına zarar verdirdiği ifade edilmektedir.⁶¹⁹

İran, ipek yetiştiriciliğinde oldukça ileriye. Özellikle Yezd şehrinde üretilen ipekler son derece kaliteliydi. Ayrıca Gilan şehrinde üretilen ipekler de oldukça kıymetliydi.⁶²⁰ İran dokuma sanayisi dönemine göre gelişmiş olup pamuk, yün, ipek vb. dokunup işlenirdi. Fars eyaletinde dokuma üreten birçok dükkân bulunurdu. Fars eyaletinin bu konuda en önde gelen şehri Kazerun'du. Kazerun'da dokuma sanayinde çalışan kişi sayısının yüzbinleri bulunduğu belirtilir. Fars eyaletinin birçok kentinde kumaş imalatı yapıldı. Kirman'da üretilen pamuklu elbiseler ve kumaşlar oldukça ünlüydü ve ticareti yapıldı. Deylem bölgesinde ve İsfahan şehrinde de dokumacılık önemli bir sektördü. Cürcan'da yetiştirilen ipekler Cürcan'da ve Taberistan'da işlenir ve ihraç edilirdi. Horasan bölgesi ve özellikle Herat şehri Timurlu devrinin önemli dokumacılık merkezlerinden oldular. Timur'un seferleri sonucunda çeşitli şehirlerden Horasan'a getirilen dokumacılar dokuma üretiminde önemli katkılar sağladılar. İsfahan, Yezd, Tebriz, Kaşan şehirleri de yine bu dönemde dokumacılıkta ön plana çıktılar. Fars bölgesinde üretilen halılar oldukça kaliteliydi. Huzistan, Kirman, Taberistan ve İsfahan

⁶¹² Emir Timur Refî, "Seyrî der Evzâ-i İktisâdî Horasân-ı Bozorg der Ahd-i Timûrî", Fasilnâme-i İlmî – Pejûheşî Târih 2/6, 3-5.

⁶¹³ Akbıyık, "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları", 153.

⁶¹⁴ Aka, "XV. Yüzyılın İlk Yarısında Timurlular'da Zirâî ve Ticârî Faaliyetler", 65.

⁶¹⁵ Osman Gazi Özgüdenli, Turco Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006), 452.

⁶¹⁶ Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur, 97-115.

⁶¹⁷ İsmail Aka, "Mirza Şahrüh Zamanında (1405-1447) Timurlularda İmar Faaliyetleri", Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 84.

⁶¹⁸ Barthold, "Herat ve Herirûd Boyu", 182.

⁶¹⁹ Mustafa Şahin, "Orta Çağ'da Herat Bölgesinde Tarım, Tarımsal Sulama ve Sulama Hukuku", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 50 (2013), 213.

⁶²⁰ Sedat Bilinir, "Ortaçağ İslam Dünyasında Endüstri Alanındaki Teknolojik Gelişmeler", Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi 5 (Nisan 2021), 837.

gibi yerlerde halı üretilirdi. İsfahan'da üretilen halılar kalitesi ile meşhurdur. Abadan şehrinde hasır üretimi yaygındır.⁶²¹ Gilan'da üretilen ipekler birçok şehre ihraç edilir, hatta Suriye ve Kırım olmak üzere nispeten uzak bölgelere dahi satışı yapıldı.⁶²² Câm'ın dokumaları İran ticaretinde önemli yer tutar.⁶²³

5.2.2.3. Madencilik

İran, kurşun madeni açısından zengin topraklara sahipti. Timur öncesi dönemde Azerbaycan, Fars, Cibal, İsfahan, Kirman ve Horasan'da kurşun madeni çıkarılırdı. Amul ile Rey şehirlerinin ortasında bulunan Dünbavend dağından ve Kirman şehrinden Nişadır tuzu çıkarılırdı. Hemedan şehrinden şap elde edilirdi. Azerbaycan, İstahr, Nişabur, Cibal'de civa madeni çıkarılırdı. Horasan, Fars, Huzistan ve Azerbaycan'ın bazı şehirlerinde kükürt çıkarılırdı. Fakat Cibal'de çıkarılan kükürt ön plana çıkar. Fars ve Huzistan bölgesinde petrol yatakları bulunurdu. Yine Huzistan'dan zift elde edilirdi. İsfahan şehrinden antimuan madeni çıkarılırdı. Cibal, İsfahan ve Horasan'dan zac taşı elde edilirdi. Demircilik İran'da eski devirlerden itibaren ustalıkla işlenirdi. Herat'tan çıkarılan demir veya çelik madenleriyle Kirman şehrinde kaliteli kılıçlar üretilirdi. İlhanlılar döneminde İran'da demircilik faaliyetleri belli başlı şehirlerde ön plana çıktı. Bu şehirlere örnek olarak Kirman ve Şiraz şehirleri gösterilebilir. Kılıç, balta, bıçak, yay vb. aletler bu şehirlerde incelikle işlenirdi.⁶²⁴ Nişabur'da firûze adı verilen bir madenin çıkarıldığını belirten Clavijo, bu madenin İran'ın birçok bölgesinde bulunmasına rağmen Nişabur'da çıkarılanın kalite açısından en iyisi olduğunu söyler.⁶²⁵ Clavijo, Çin'de çıkan mücevherlerin deniz yoluyla İran'a getirilip Tebriz ve Sultaniye'de işlendiğini belirtir. Gilan'da elmas çıktığını belirtilir. Hürmüz'den inci, Nişabur'dan ise firûze çıkarılırdı.⁶²⁶

5.2.2.4. Ganimet

Timur, bir şehri yakıp yıkmaktansa haraca bağlamayı daha makul bulurdu. Zira haraca bağlanan şehirde devlet daha kazançlı çıkardı. Timur, bir şehirden haraç alırken çoğunlukla değerli altın, gümüş, mücevher gibi maddeleri talep eder, şehrin tarımsal ve zanaatsal faaliyetlerine zarar vermektan kaçınırdı. İsmail Aka, bu politika nedeniyle

⁶²¹ Abdulhalik Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi", Belleten 64/241 (Aralık 2000), 754-809.

⁶²² Ronald Ferrier, "Trade From The Mid-14th Century to The End of The Safavid Period", The Cambridge History of Iran, 6: The Timurid and Safavid Periods. ed. Peter Jackson-Lawrence Lockhart (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 414.

⁶²³ Aka, "XV. Yüzyılın İlk Yarısında Timurlular'da Zirai ve Ticari Faaliyetler", 62-63.

⁶²⁴ Abdulhalik Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi", Belleten 61/232 (Aralık 1997), 538-574.

⁶²⁵ Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur, 115-116.

⁶²⁶ İbn Arabşah, Acâibu'l-Makdûr, 441.

şehirlerin ekonomik hayatının felce uğramadığını ve şehirlerin kısa sürede canlandığını belirtir. Haraç vermeye razı olan şehrin dört bir yanında sıkı tedbirler alınır ve mal kaçırılması engellenirdi. Vergi memurlarına en ufak bir müdahale büyük sonuçlara neden olabilirdi.⁶²⁷ Timur'a ait büyük miktarda hazineler Semerkand haricinde İran'da Herat, Yezd ve Tebriz gibi şehirlerde de muhafaza edilirdi.⁶²⁸

Hindistan seferi sırasında daha önceden Fars vilayetinin vergisini toplaması için görevlendirilen Şeyh Nureddin, Timur'un huzuruna geldi. Şeyh Nureddin oldukça yüklü miktarda ganimet getirince o sırada Timur'un huzurunda bulunan elçiler de bu duruma şaşırdılar. Yezdi, divan kâtiplerinin bu ganimetleri üç günde ancak kaydedebildiklerini belirtir. Elde edilen ganimetler arasında altın elbiseler, kumaşlar, murassâ kemerler, otağlar vb. oldukça kıymetli eşyalar bulunuyordu. Timur, görevini başarıyla tamamladığı için Şeyh Nureddin'i tebrik etti.⁶²⁹

1403 yılı Gürcistan seferi sırasında Kutbuddin Kummî Şiraz'dan birtakım hediyeler sunmak üzere Timur'un huzuruna çıktı. Hediyelerin içinde otağ, çadır, kumaş, gümüş, altın gibi kıymetli hediyelerle birlikte binek hayvanları bulunuyordu. Yezdi "*Kimse bu kadar çok hediye görmemişti*" diyerek bu durumu açıklar. Sadece Şiraz şehrinde bu miktarda hediye sunulması bile bölgenin zenginliğini anlamak açısından kıymetlidir. Fakat Kutbuddin Kummî'nin bu kadar çok hediye göndermesinin nedeni bir süre sonra ortaya çıktı. Kutbuddin Kummî'nin, Timur'a hediye sunulacağı gerekçesi ile Şirazlılardan zorla 300.000 altın topladığı anlaşıldı. Timur bunu öğrenince toplanan bu altınların derhal halka iade edilmesini emretti. Bu görevi Mevlânâ Sâid'e veren Timur, Şeyh Derviş Allâhî'yi de Kutbuddin Kummî'yi tutuklaması için görevlendirdi. Mevlânâ Sâid, cuma günü halka Timur'un fermanını haber verip paraların iade edileceğini duyurdu. Kutbuddin Kummî'yi de halkın önünde el ve ayakları bağlı şekilde teşhir ettiler ve daha sonra Semerkand'a sürdüler.⁶³⁰

⁶²⁷ Aka, "Timur Sadece Bir Asker mi İdi?", 118-119.

⁶²⁸ Kansoy, *Timur Döneminde Sikke Basma Faaliyeti*, 200.

⁶²⁹ Şâmi, *Zafernâme*, 208; Yezdi, *Zafernâme*, 284-285.

⁶³⁰ Yezdi, *Zafernâme*, 417-423; Hasan Taşkıran, "Timurlularda Rüşvet", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (2021), 3.

6. SONUÇ

İran toprakları, İlhanlıların yıkılmasının ardından adeta paramparça olmuş, her bölgede irili ufaklı hanedanlar ortaya çıkmıştı. İran, Timur'un ileride düzenleyeceği seferleri için son derece önem arz ediyordu. Nitekim Timur, Mâverâünnehir'de hâkimiyetini sağlamlaştırdığına kanaat getirince İran'la bilfiil ilgilenmeye başladı. Timur'un ilk münasebet kurduğu siyasi teşekkül Kertler oldu. Timur'un henüz hâkimiyetini kurmadığı yıllarda dahi Kertlerle ilişkileri vardı. Nitekim Timur'un güçlenene kadar Kertlerle ilişkileri müteakabiliyet esaslı olmuş ve onlara karşı bir üstünlük kurmaya çalışmamıştır. Fakat Timur'un iyice güçlendiği ve Kertlerin zayıfladığı dönemde ise Timur'un Kertlere üstünlük kurmaya çalıştığı görülmektedir. Timur'un bu politikayı uygulamaya koymasında Kert hükümdarı Melik Hüseyin'in ölüp yerine oğlu Melik Gıyâseddin'in geçmesinin payı da son derece büyüktü. Melik Gıyâseddin'in babası Melik Hüseyin'e göre devlet yönetiminde zayıf bir şahsiyet olması hiç şüphesiz Timur'u harekete geçme konusunda cesaretlendirmiştir. Ayrıca Timur'un Câm sufileriyle ilişkileri de tarikatların bir ülkenin kaderinde ne kadar etkili olabileceğini gösterir. Kertlerin itaat altına alınması tarihi bir şehir olan Herat'ın Timurlulara geçmesi demektir. Herat, Timurlu hâkimiyeti adına son derece önem arz etti. İlerleyen yıllarda da Timurluların başkenti olarak ilim ve sanatın merkezi oldu.

Serbedârîler, İran'daki Şii hareketini canlandırmışlar ve kısa sürede birçok bölgede etkili olmuşlardı. Serbedârîlerin faaliyetleri İran'daki Ehl-i Sünnet inancına tehlike oluşturmuştu. Sünni olan Kertler, Serbedârîlerle devamlı mücadele halinde olmuşlar, bu durum da uzun yıllar süren çatışmalara yol açmıştı. Bu çatışmaların ortaya çıkmasında iki devletin siyasi çekişmelerinin yanı sıra mezhep konusu da etkili olmuştur. Horasan'daki bu ortam Timur'u cesaretlendiren bir başka unsur olarak görünmektedir. Timur, İran seferlerinde mezhep konusunu son derece etkili bir şekilde kullandı. Timur, Şii teşekküllere karşı yürüttüğü faaliyetlerindeki asıl amacının Ehl-i Sünneti payidar kılmak olduğu şeklinde bir kamuoyu oluşturmaya çalıştı. Timur'un, Sünni ulemanın ve tarikatların desteğini alması da bu amaç doğrultusunda atılmış adımlardır. Serbedârîler ise yaşadıkları iç çekişmelerden dolayı Timur'a karşı koyacak güçleri olmadığı için itaate mecbur kaldılar. Timur, Hâce Ali Müeyyed'i yanında birçok sefere götürdü. Timur'un muhtemelen bunu yapmaktaki amacı kamuoyuna mesaj vermektir. Yine bir başka Şii topluluk olan Maraşîler, Timur'la mümkün olduğunca iyi geçinmeye çalışsalar da bu durum Timur'un onları hâkimiyet altına almasını engelleyemedi. Timur, Maraşîler üzerine sefere çıkmasındaki amacını mezhep üzerine temellendirmiştir. Oysa Timurlu ordusunun Maraşîlerden ele geçirdiği hazinelerin boyutu kaynaklara yansımıştır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Timur'un Maraşîler üzerine sefere çıkmasında mezhep faktörünün yanında maddi arzuların da olduğu söylenebilir. Zira bu görüşü destekleyecek malumatlara kaynaklarda

rastlanılmaktadır. Ayrıca Maraşîlerden ele geçirilen hazineler Timurlulara maddi olarak oldukça katkı sağlamıştır. İlhanlıların yıkılmasının ardından İran'da ortaya çıkan teşekküllerden olan Muzafferîler, kısa sürede İran'daki en güçlü siyasi yapılardan birine dönüştü. Fakat daha sonra yaşadıkları iç çekişmelerle zayıfladılar ve bölge halkının da fakirleşmesine sebep oldular. Timur'un İran'a girdiği dönemde ona karşı koyacak güçleri olmayan Muzafferîler itaate mecbur kaldılar. Fakat Muzafferîlerin itaati kalıcı olmadı ve yeniden Timur'la mücadeleye başladılar. Bu durum onların sonunu hazırladı. Timur, Muzafferîleri ortadan kaldırarak ileride devleti adına oluşabilecek tehlikeleri başlamadan bitirmiş oldu. İlhanlıların yıkılmasının ardından ortaya çıkan bir başka teşekkül olan Celâyirliler, Timur'u oldukça uğraştırdı. Timur'un hâkimiyetini güçlendirmesi için Celâyirlilerin mutlaka ortadan kaldırılması gerekiyordu. Nitekim Timur bu konuda son derece gayret gösterdi. Timur, Sultan Ahmed'in mutlak anlamda itaat etmesi için çabalasa da her seferinde onu elinden kaçırdı. Timur'un Sultan Ahmed'i ele geçirmek uğruna diğer devletlerle ilişkileri olumsuz yönde etkilendi. Sultan Ahmed'in yol açtığı olaylar sonucunda Timur rakip devletlerle savaş durumuna geldi. Fakat Timur, hayattayken Sultan Ahmed'in ve Celâyirlilerin ortadan kaldırıldığını göremedi. Celâyirli topraklarında tam anlamda hâkimiyet kuramadı. Muhtemelen Timur 1405 yılında vefat etmeseydi Sultan Ahmed'le mücadelesine devam edecekti. Nitekim Celâyirlilerin ortadan kaldırılamaması Timur'un vefatından sonra Timurlulara sorun çıkardı. Bu da Timur'un Ahmed Celâyir'i itaat altına alma konusunda haklı olduğunu gösteren bir gelişmedir.

Timur, İran'ı ele geçirince bölgenin ilim ve sanat seviyesinden yararlanmak istemiştir. İlhanlılar dönemindeki ilmi ve sanatsal mirası devam ettirmek isteyen Timur, başta İran olmak üzere ele geçirdiği her bölge ve şehirden işine yarayacak kimseleri seçip başkenti Semerkand'a gönderdi. Timur, Herat'ı fethedip şehirdeki ilim adamları ve zanaatkârları başkentine göndererek İran'dan âlim ve zanaatkârları getirmeye hız kazandırdı. Kimi zaman bu gönüllü, kimi zaman da zorla gerçekleşti. Yaklaşık yirmi beş yıllık zaman zarfında İran'dan birçok âlim, zanaatkâr vb. kişiler Semerkand ve çevresine gönderildi. Timur, zanaatkârları Semerkand'a gitmek zorunda bıraksa da onları maddi açıdan oldukça destekledi. Timur'un hükümdarlığı boyunca bu kişileri ülkesine götürmesi başkenti Semerkand olmak üzere Mâverâünnehir bölgesini ciddi şekilde büyütüp geliştirdi. Timur'un Semerkand'a adeta gözbebeği gibi bakması bir süre sonra şehrin câzibe merkezi haline gelmesini sağladı. Timurlu ordusunun başta İran olmak üzere birçok bölgeden elde ettiği hazineler Timurlu mimarisinin gelişmesi yolunda harcandı. Nitekim Timur'un bütün bu çabaları sonuçsuz kalmadı. Timur'un oğullarından ziyade torunları ilim ve sanatla meşgul olup ilim adamlarını ve zanaatkârları desteklediler. Timurlu ülkesi ilim ve sanat merkezi haline dönüşüp dünyanın çeşitli yerlerinden gelen öğrencilere ev sahipliği yaptı. Timurlu ülkesinde yetişen öğrenciler gittikleri her yerde seviyeleriyle ön plana çıktılar. Nitekim

Timurlularda yaşanan bu bayındırlık faaliyetleri, ilmi ve kültürel gelişmeler Avrupalılar tarafından Timurlu Rönesansı olarak adlandırıldı.

Tarih boyunca önemli bir ticaret bölgesi olan İran, İlhanlılar zamanında da bu önemini devam ettirdi. İlhanlılar, Avrupalı devletlerle iyi ilişkiler geliştirip çeşitli imtiyazlar verdiler. Fakat İlhanlıların yıkılmasının ardından İran'da ortaya çıkan siyasi teşekküller bu imkanları sağlamaktan oldukça uzaktı. Ayrıca yerel hanedanların aralarında yaşadıkları çekişmeler de İran'da güvenlik probleminin oluşmasına neden oldu. Eşkîya çeteleri merkezi otorite eksikliğinden faydalanıp ticaret kervanlarına saldırmaya başlayınca Avrupa'nın İran'la yaptığı ticaret durma noktasına geldi. Avrupalı tüccarlar İran'ı tehlikeli bulduklarından alternatif yollar aramaya başladılar ve Altın Orda üzerinden ticaretlerini kurmaya başladılar. Timur, İran'ı ele geçirince ticareti eskisi gibi düzene sokmak için ciddi tedbirler aldı. Öncelikle irili ufaklı hanedanları ortadan kaldıran Timur, ardından ticaret kervanlarına saldıran eşkîya çetelerini dağıttı. Birliklerini görevlendirip yolların denetimini sağladı. Timur, kervan soygunlarına ciddi yaptırımlar uyguladı. Altın Orda bölgesine kayan ticaret hattını tekrar İran'a çekmek için Saray ve Astarhan şehirlerini yıkıp bölgenin ticaretini yeniden İran'a çekti. Timur, Avrupa krallarına mektuplar gönderip ülkeler arasındaki ticaretin geliştirilmesini istedi. Timur'un bu mektuplarının ardından peşpeşe Avrupalı elçiler ve kervanlar Timurlu ülkesine gelmeye başladılar. İpek yolu ticareti yeniden İran üzerinden gitmeye devam etti. Ticareti canlandırmak için yoğun güvenlik önlemlerinin alınması İran'ın belli bir dönem de olsa tekrar huzura kavuşmasını sağladı.

Sonuç olarak Timur, yaklaşık yirmi beş yıl boyunca İran'ı planlı bir şekilde, kısım kısım hâkimiyeti altına almıştır. İranlı âlim ve zanaatkârları ülkesine getirmiş, bu zanaatkârlar İran kültürüne ait motifleri Mâverâünnehir'de birçok yapıya nakşetmişlerdir. Timur, İran'da kalıcı olabilmek için bölgede mimari düzenlemeler yapmış, bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuştur. Tarikatlar ve mutasavvıflarla ilişki kurup onların desteğini sağlamıştır. İran'daki sosyolojik yapıyı dikkate almış ve belli bölgelerde mezhep temelli politika yürütmekte sakınca görmemiştir. Ticareti önemsemiş ve tüccarları ülkesinde ticaret yapabilmeleri için teşvik etmiştir. İlme ve âlimlere önem vermiş, ülkesinin ilmî ortamını güçlendirebilmek için elinden geleni yapmıştır. Neticede Timur'un çabaları sonuçsuz kalmamış, ilerleyen dönemde oluşan kültürel atmosfere Timurlu Rönesansı adı verilmiştir. Timurlu mirası uzun yıllar bölgede etkisini sürdürmeyi başarmıştır.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hüseyin b. Ali-i Kâtib. (1379). *Târih-i Cedîd-i Yezd*. nşr. İrec Efşâr. Tahran.
- Aka, İ. (2005). Emir Timur ve İmar Faaliyetleri. (haz. E. S. Yalçın & Ş. Gedikli.), *Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka* içinde (1/9-13). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Aka, İ. (2003). Gıyâseddin Ali Yezdî Saadetnâme yâ Ruznâme-i Gazavât-ı Hindustan dersalha-yi 800-801h., be kûşeş İrec Afşar, nâşir: Miras-ı Mektub bâhemkârimüessese-i Mütalaât-ı Asya-yi Merkezî ve Garbî Danişgâh-ı Karaçi, Tahran 1379 (2000), 216 s. [Kitap Tanıtımı]. *Belleten* 67(249), 567-570.
- Aka, İ. (2005). Göçebelikten Rönesansa Bir Türk Devleti: Timurlular. (haz. E. S. Yalçın & Ş. Gedikli.), *Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka* içinde (2/101-113). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Aka, İ. (2003). İpek Yolu Üzerinde İran. (Haz. E. S. Yalçın & Ş. Gedikli.), *Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka* içinde (1/423-431). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Aka, İ. (2005). Mirza Şahrüh Zamanında (1405-1447) Timurlularda İmar Faaliyetleri. (haz. E. S. Yalçın & Ş. Gedikli.), *Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka* içinde (1/83-99). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Aka, İ. (2005). Moğollar ve Timurlular Devri ile İlgili Türk Kaynakları. (haz. E. S. Yalçın & Ş. Gedikli.), *Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka* içinde 3/23-35. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Aka, İ. (1989). Şahrüh'un Kara-Koyunlular Üzerine Seferleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 4(1), 1-20.
- Aka, İ. (2005). Timur Sâdece Bir Asker mi idi?. (haz. E. S. Yalçın & Ş. Gedikli.), *Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka* içinde (2/113-130). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Aka, İ. (2002). Timur, Din ve Ulemâ. XIV. *Türk Tarih Kongresi*. 107-111. Ankara: 09-13 Eylül.
- Aka, İ. (2005). Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de Hâkimiyet Mücadeleleri. (haz. E. S. Yalçın & Ş. Gedikli.), *Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka* içinde (1/107-133). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Aka, İ. (2005). Timur'un Ölümünden Sonra Güney-İran'da Hâkimiyet Mücadeleleri. (haz. E. S. Yalçın & Ş. Gedikli.), *Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka* içinde (1/43-57). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Aka, İ. (2005). Timur'un Ölümünden Sonraki Hâkimiyet Mücadelelerine Kısa Bir Bakış. (haz. E. S. Yalçın & Ş. Gedikli.), *Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka* içinde (1/31-43). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Aka, İ. (2012). Timur. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (41/173-177). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aka, İ. (1989). Timurlular Devleti. (ed. K. Seyithanoğlu), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* içinde (9/181-308). İstanbul: Çağ Yayınları.
- Aka, İ. (2005). Timurlularda Hâkimiyet Anlayışı. (haz. E. S. Yalçın & Ş. Gedikli.), *Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka* içinde (2/71-79). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Aka, İ. (2012). Timurlular. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (41/177-180). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aka, İ. (2005). X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik. (haz. E. S. Yalçın & Ş. Gedikli.), *Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka* içinde (2/385-439). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Aka, İ. (2005). XV. Yüzyılın İlk Yarısında Timurlular'da Zirai ve Ticari Faaliyetler. (haz. E. S. Yalçın & Ş. Gedikli.), *Makaleler Prof. Dr. İsmail Aka* içinde (1/57-69). Ankara: Berikan Yayınevi.

- Aka, İ. (1994). *Mirza Şahrüh ve Zamanı (1405-1447)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aka, İ. (2000). *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aka, İ. (2010). *Timurlular Devleti Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Aka, İ. (2022). *Turan Sultanı Timur*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Akbıyık, H. (2011). Argun: Bir Türkmen Boyu. *Tarih Dergisi* 37, 7-26.
- Akbıyık, H. (2005). Timurlularda Vezîrlük Müessesesi. XIV. *Türk Tarih Kongresi Ankara: 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler* içinde (97-107). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akbıyık, H. (2004). Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları. *Bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 30, 151-171.
- Akbıyık, H. (2003). Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi. *Bilig* 27, 117-156.
- Akkuş, M., & Zeki, İ. (2019). Timur'un Âlimlerle İlişkileri. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 11, 227-244.
- Akkuş, M., & Zeki, İ. (2019). Timur'un Mutasavvıflarla İlişkileri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 47, 367-382.
- Akkuş, M. & Zeki, İ. (2018). Timur'un Sarayında Yetişen Tarihçilerin Timur Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20(3), 149-163.
- Aksu, H. (1995). Fazlullah-ı Hurûfî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (12/277-279). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aktan, H. (2009). Sıhriyet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (37/111). İstanbul: TDV Yayınları.
- Alan, H. (2016). 13-16 Asır Türk Dünyasında Göç ve Nüfus Hareketleri. (ed. A. Çeviker & F. Bal.), *Türk İslam Dünyasında Göç ve Göç Yönetimi* içinde (77-101). İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınları.
- Alan, H. (2002). Cengiz Han Sonrası Asya'da Politik Geleneğe Dair. (ed. Hasan Celal Güzel vd.), *Türkler* içinde (8/287-297). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Alan, H. (2020). Çağatay Hanlığı. (haz. H. Alan & İ. Kemaloğlu.), *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları* içinde (68-98). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Alan, H. (2020). İlhanlı Devleti. (haz. H. Alan & İ. Kemaloğlu.), *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları* içinde (150-180). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Alan, H. (2014). Muizzü'l-Ensâb'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri. *Belleken* 78(282), 527-546.
- Alan, H. (2009). Sâhipkiran. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Ek2./443-444). Ankara: TDV Yayınları.
- Alan, H. (2020). Timurlular. (haz. H. Alan & İ. Kemaloğlu.), *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları* içinde (180-248). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Alan, H. (2021). Timurlular. (haz. A. Kanlıdere & İ. Kemaloğlu.), *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi* içinde (405-425). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Alan, H. (2007). Timurlülerde Hükümlerlik Anlayışı Kaynaklar ve Uygulama. (ed. A. Kara & Ö. İşbilir.), *Ölümünün 600. yılında Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu* içinde (13-22). İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Alan, H. (2017). Türk Tarihinde Hanedan Kuruluş Geleneği ve Timurlu Hanedanındaki Tezahürü. (ed. M. Ş. Yüksel.), *Timurlu Tarihine Adanmış Bir Ömür 75. Doğum Yılında Prof. Dr. İsmail Aka'ya Armağan* içinde (439-450). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Alan, H. (2015). *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Alan, H. (1992). *Osmanlı-Timurlu Münasebetleri*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Alıç, S. (2022). Cankurbanlılardan (Canikurbânîler) Emir Argun Aka ve Emir Nevruz'un Siyasi Faaliyetleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 74, 348-359.
- Alıç, S. (2021). İran'da Yerel Hanedanlar Dönemi (XIV. - XV. Yüzyıl). *Atlas International Congress on Social Sciences* 8, 747-762.
- Alıç, S. (2022). Kuruluşundan Emîr Timur Hâkimiyetine Kadar Mihribânîler. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 5(1), 147-155.
- Alıç, S. (2022). Muzafferilerin Tarih Sahnesine Çıkışı ve Mübarizüddin Muhammed Döneminde Muzafferiler (H 718 - H 765). *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12(1), 128-139.
- Aliyeva, M. A. (2007). Emir Timur'u Şaşırtan Azerbaycan'daki Elince Kalesi. (ed. A. Kara & Ö. İşbilir.), *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu* içinde (189-193). İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Allahyârî F., & Nûrâî M. vd. (1388). Tarîkat u Ticâret: Kârkerdhâ-yı Ticârî Nakşibendîye der devre-i Timûrî. *Fasıl-nâme-i İlmî-Pejûheşî Târih-i İslâm ve İran Dâneşgâhü'z- Zehra*. 9(4), 1-40.
- Andican, A. (2018). Tüzükat-ı Timuri Gerçek mi ve Geçerli Bir Birincil Tarihî Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?. *Türkiyat Mecmuası* 27(2), 33-83.
- Andican, A. (2017). Emir Timur. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Aubin, J. (1987). Timurluların Şiraz'da Bilim ve Sanat Koruyuculuğu. (çev. Yaşar Yücel.), *Belleten* 51(200), 965-980.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2007). *Tarihte Tebriz*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Bademci, A. (2020). *Cengiz ve Yasası Timur ve Tüzükatı*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Bakır, A., & Berberoğlu, M. (2017). Beylikler Dönemi Öncesinde Karadeniz'de Uluslararası Ticaret. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 1(1), 153-177.
- Bakır, A. (2000). Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi. *Belleten* 64(241), 749-826.
- Bakır, A. (1997). Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi. *Belleten* 61(232), 519-596.
- Ballı, H. H. (2010). *Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfîlik*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Barthold, W. (2011). Herat ve Herirûd Boyu. *Tarih Dergisi* 27, 179-192.
- Barthold, W. (1997). *Uluğ Bey ve Zamani*. (çev. İ. Aka). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bartold, V. V. (2010). Orta Asya Tarih ve Uygarlık. (çev. A. Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Başkan, S. (2014). Timurlu Mimarlığında Çini Süsleme Hakkında Bir Değerlendirme. *Turkish Studies* 9(10), 77-95.
- Bilgili, A. S. (2007). Emir Timur'un Azerbaycan Faaliyetleri. (ed. A. Kara & Ö. İşbilir.), *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası* içinde (193-233). İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Bilgili, A. S. (2007). Timur Han'ın Azerbaycan Faaliyetleri. (ed. A. Kara & Ö. İşbilir.), *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu* içinde (193-233). İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Bilindir, S. (2021). Ortaçağ İslam Dünyasında Endüstri Alanındaki Teknolojik Gelişmeler. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 5, 830-860.

- Bostan, İ. (1989). Alıncak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (2/370). İstanbul: TDV Yayınları.
- Bosworth, C. E. (1994). *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*. Costa Meza: Mazda Publishers.
- Ca'ferî b. Muhammed el Hüseyinî. (2011). *Târih-i Kebîr*. (çev. İ. Aka). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cafer b. Muhammed b. Hasan Ca'ferî. (1384). *Târih-i Yezd*. (nşr. İ. Efşâr). Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- Coşkun, D. (2019). Bir Sürgün Hikâyesi: Maverâünnehir'deki Maraşiler. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 4,101-116.
- Coşkun, D. (2019). Mâzenderân'da Siyasi İki Cereyan; Marâşî ve Kiyâ Anlaşmazlığı. *History Studies* 11(2), 483-493.
- Coşkun, D. (2020). Moğol Yönetimine Karşı Ortaya Çıkan Bir Halk Hareketi Semerkand Serbedarîleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 64, 327-335.
- Coşkun, D. (2019). Şî'a'nın Omuzlarında Yükselen Şehir: Sebzevar, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 2, 13-22.
- Coşkun, D. (2020). Şî'a'nın Siyasallaşma Sürecinde Seyyid Kivâmeddin Marâşî. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 67, 481-491.
- Coşkun, D. (2019). Taberistan ve Mâzenderân Adları Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12(64), 197-201.
- Coşkun, D. (2019). XIV. Yüzyıl Horasan'ında Şîi Bir Otorite: Şeyh Hasan Cevri ve Siyaset Algısı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 90, 65-76.
- Coşkun, D. (2020). *Herat'tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Coşkun, D. (2016). *Serbedârî Devleti'nin Siyasî, İçtimai ve İktisadî Tarihi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Cuşgânî, V. Â. vd. (1389). Câvegâh-ı Hoşnevîsî ve Hoşnevîsân der Câmea-i Asr-ı Timûrî. *Mutalât-ı İslâmî: Târih ve Ferheng* 42(84), 141-170.
- Çiftçioglu, İ. (2008). Timur'un Fethettiği Ülkelerden Mâverâünnehir'de Topladığı Bazı Âlimler. *Ekev Akademi Dergisi* 37, 307-320.
- Dayı, Ö. (2021). Moğol İranı'nda Ticaret. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25, 579-597.
- Devletşah. (1977). *Devletşah Tezkiresi*. (çev. N. Lugal). 4 Cilt. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.
- DİA. (1997). Hâfız-ı Ebrû. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (15/89-90). İstanbul: TDV Yayınları.
- Dilek, K. (2010). Şerefeddin Ali Yezdî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (38/550-552). İstanbul: TDV Yayınları.
- Dînperest, V. (1390). Kanunhâ-yı Ticâret-i İbrişîm-i İran der devre-i Timûriyân ve Türkmenân. *Fasıl-nâme-i İlmî-Pejûheşî Târih-i İslâm ve İran Dâneşgâhü'z Zehrâ* 21(11), 1-24.
- Eğilmez, S., & Macit, (2018). E. Bozkırın Son Fatih Emir Timur Tarihi ve Avrupa Diplomasisi. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Eğilmez, S. & Macit, E. (2018). Türk Devlet Teşkilatlarında Yasavul. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12(49), 89-104.
- Eğilmez, S. 2010. *Krallara Mektuplar: Timur Tarihi ve Avrupa Krallarına Mektupları*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Ejend, Y. (1381). Siyâset-i Hünerî-yi Timur. *Pejûheşnâme-i Ulûm-u İnsânî*. (34), 39-56.

- Ekinci, A. (2007). İslam Dünyasında Hurûfler ve Timurluların Mücadelesi. (ed. A. Kara & Ö. İşbilir.), *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası* içinde (451-477). İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Eshenkulova, K. (2001). *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulûm El-Evâ'il (Matematik, Astronomi ve Tıp)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Fasîh-i Hâfî. (1339). *Mücmel-i Fasîhî*. 3 Cilt. Meşhed: Ketâbfurûşî Bâstânî.
- Ferrier, R. (1986). Trade From The Mid-14th Century to The End of The Safavid Period. (ed. P. Jackson & L. Lockhart.), *The Cambridge History of Iran, 6: The Timurid and Safavid Periods* içinde (412-491). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fragner, B. (1986). Social and Internal Economic Affairs. (ed. P. Jackson & L. Lockhart.), *The Cambridge History of Iran, 6: The Timurid and Safavid Periods* içinde (491-568). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gazi Zahirüddin Muhammed Bâbü. (1970). *Baburnâme Babur'un Hâtıratı*. (çev. R. R. Arat). 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gıyâseddin Ali Yezdî. (1379). *Saâdetnâme yâ Rûznâme-i Gazavât-ı Hindustan*. Tahran: Müesses-e Motâleât-i Âsyâ-yı Merkezî ve Garbî.
- Golombek L., & Wilber, D. (1988). *The Timurid Architecture of Iran and Turan*. 2 Cilt. Princeton: Princeton University Press.
- Grousset, R. (2003). *Bozkır İmparatorluğu*. (çev. M. R. Uzmen). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gümüş, S. (1993). Cürçânî Seyyid Şerif. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (8/134-136). İstanbul: TDV Yayınları.
- Hâfız- ı Ebrû. (1958). *Penç Risâle-i Târihî der bere-i Havâdis-i Deverân-ı Emîr Timur: Cinqopuscules de Hâfız -i Abru Concernant l'histoire de l'Ira* (çev. F. Tauer). Prague: Ferhengistan-ı Ulum-ı Çekoslov.
- Hâfız- ı Ebrû. (1380). *Zübdetü't-Tevârîh*. 4 Cilt. Tahran: Vezâret-i Ferheng u İrşâd-i İslâmî.
- Haig, T.W. 1977. Kert. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* içinde (6/596). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Halaçoğlu, Y. (1996). Fersah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (14/207-211). İstanbul: TDV Yayınları.
- Haykıran, K. R. (2016). *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hesamipour, A. (2005). *el-Fuşencî'nin "İbretü'n-Nâzırîn" Adlı Eserinde Timur Devri Olayları*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Hinz, W. (1942). Timurîler Tarihi Hakkında Menba Tetkiki. (çev. M. A. Köymen). *Bellekten*, 85-120.
- Hourcade, B. (2000). İran, I. Fizikî ve Beşerî Coğrafya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (22/392-394). İstanbul: TDV Yayınları.
- İbn Arabşah. (2012). *Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*. (çev. A. Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbn Arabşah. (1936). *Tamerlane or Timur The Great Amir*. (çev. J. H. Sanders). Londra: Luzac & Co.
- İbn Haldun. (2017). *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar et-Ta'rif*. (çev. V. Akyüz). İstanbul: Dergah Yayınları.
- İbn Tagrıberdî. (2013). *en-Nücûmu'z-Zâhire*. (çev. A. Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

- Jackson, P. (1993). Muzaffarids. (ed. C. E. Bosworth vd.), *The Encyclopaedia of Islam* içinde (7/820-822). Leiden: Brill.
- Kafalı, M. (1993). Cengiz Han. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (7/367-369). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kafalı, M. (1979). Timur. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* içinde (12.1/336-346). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalkan, T. (2016). *Herât ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Kanat, C., & Alican, M. (2021). *Timur Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kanat, C. (1996). *Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Kansoy, U. (2003). *Timur Döneminde Sikke Basma Faaliyeti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kemaloğlu, İ. (2020). Altın Orda Devleti. (haz. H. Alan & İ. Kemaloğlu.), *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları* içinde (95-150). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kemaloğlu, İlyas. (2021). Altın Orda Devleti. (haz. A. Kanlıdere & İ. Kemaloğlu.), *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi* içinde (273-293). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kılıç, M. E. (2007). Ni'metullah-ı Velî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (33/133-135). İstanbul: TDV Yayınları.
- Korkmaz, F. (2017). *Sultan Ahmed Celayir Dönemi ve Celayirli-Timurlu İlişkileri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kramers, J.H. (1987). İran. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* içinde (5.2/1013-1015). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kur'ân-ı Kerîm.
- Kurtuluş, R. (1995). Fasîh-i Hâfî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (12/214-215). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kurtuluş, R. (2003). Lur-ı Kuçek. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (27/206-227). Ankara: TDV Yayınları.
- Kutlu, S. (2010). Timur Dönemi ve Sonrası Kelamî Edebiyatın Türkistan Sahası Kaynakları. *Makâlât Mezhep Araştırmaları* 3(1), 7-41.
- Macit, E. (2019). Celayirliler'de Kadın Ve Siyaset. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 11, 11-36.
- Macit, E. (2015). Timurlu Ordusunda Kullanılan Ceza Yöntemleri. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi* 2(2), 76-87.
- Macit, E. (2016). Toga Timurlu Emir Veli'nin Mazenderan ve Azerbaycan Mücadelelerine Genel Bir Bakış. III. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 73-78.
- Macit, E. (2022). *Ortaçağda Müstahkem Bir Kale Alıncak*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Macit, E. (2012). *Timurlu Devleti'nin Askeri Teşkilatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Macit, E. (2021). *Timurlular (1370-1507)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Macit, E. (2017). *Timurlular Zamanında Azerbaycan*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Mahendrarajah, S. (2017). A Revised History of Mongol, Kart, and Timurid Patronage of The Shrine of Shaykh Al-Islam Ahmad-i Jam. *Journal of the British Institute of Persian Studies* 54(2), 107-128.

- Mahendrarajah, S. (2017). Tamerlane's Conquest of Herat and The Politics of Notables. *Studia Iranica* 46(1), 49-76.
- Mahmûd Kutbî. (1364). *Târîh-i Âl-i Muzaffer*. (nşr. A. Nevâî). Tahran: Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Manz, B. F. (2000). Timur ve Hakimiyetin Sembolü. (çev. M. Ş. Yüksel). *Tarih İncelemeleri Dergisi* 15(1), 257-272.
- Manz, B. F. (2017). *Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatih*. (çev. Z. Bilgi). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Manz, B. F. (2013). *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*. (çev. D. Şendil). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Marozzi, J. (2006). *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatih*. (çev. H. Kocaoluk). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Melikşah Hüseyin-i Sîstânî. (1344). *İhyâü'l-Mülûk*. (nşr. M. Sütûde). Tahran: Bûngâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb.
- Merçil, E. (2009). Serbedariler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (36/549-550), İstanbul: TDV Yayınları.
- Metsoplu Toma. (2009). *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*. (çev. G. Solmaz). Ankara: Elips Kitap.
- Minorsky, V. (1977). Lur-ı Kuçek. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* içinde (7/77-79). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Minorsky, V. (1979). Tuga Timur. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* içinde (11/480-482). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Mirza Haydar Duğlat. (2019). *Tarih-i Reşidî*. (çev. O. Karatay). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Muînüddîn Muhammed-i Zemcî İsfizârî. (1339). *Ravzatu'l-Cennât fî Evsâf-i Medîneti'l-Herât*. 2 Cilt. Tahran: İntişârât-ı Dâneşgâh-ı Tahran.
- Muînüddin Natanzî. (1336). *Müntehâbü't-Tevârîh-i Muînî*. Tahran: Kitâb Furûşî-yi Hayyâm.
- Naskali, E. (2000). İran II. Tarih 1. Başlangıçtan Müslümanlar Tarafından Fethine Kadar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (22/394-395). İstanbul: TDV Yayınları.
- Naskali, E. (2009). Sasaniler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (36/174-176). İstanbul: TDV Yayınları.
- Nevâî, A. (1379). *Ricâl-i Kitâb-ı Habîbü's-Siyer*. Tahran: Encümen-i Âsâr-u Mefâhir-i Ferhengî.
- Nikitine, B. (1986). Afrasiyabids. (ed. H. A. R. Gibb vd). *The Encyclopaedia of Islam* içinde (1/237). Leiden: Brill.
- Nizamüddin Şâmî. (1987). *Zafernâme*. (çev. N. Lugal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Mehmet. (2009). Soyurgal. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (388-389). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özcan, A. T. (2014). Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis adlı eserinden bazı parçalar. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 33(55), 121-162.
- Özen, Ş. (2011). Teftâzânî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (40/299-308). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özergin, M. K. (1976). Temürlü sanatına ait eski bir belge: Tebrizli Ca'fer'in Bir Arzı. *Sanat Tarihi Yıllığı* 6, 471-518.
- Özgüdenli, O. G. (2000). İsfahan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (22/497-502). İstanbul: TDV Yayınları.

- Özgüdenli, O. G. (2000). İran, II. Tarih, 2. Fetihten Safevîler'e Kadar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (22/395-398). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2019). Karakorum. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (EK 2./22-23). Ankara: TDV Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2019). Lurlar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (EK2./161-162). Ankara: TDV Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2003). Maraşîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (28/37-38). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2003). Mâverâünnehir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (28/177-180). Ankara: TDV Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2019). Mihribaniler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (EK-2/267-268). Ankara: TDV Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2020). Moğollar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (30/225-229). Ankara: TDV Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2009). Sistan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (37/274-276). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2010). Şeref Han. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (38/548-549). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2010). Taberistan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (39/322-323). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2011). XIV. Yüzyılda Tebriz'de Bir Hayır ve Kültür Kurumu: Şenb i Gâzân (Gâzâniyye). *Tarih Dergisi* 37, 253-290.
- Özgüdenli, O. G. (2006). *Turco Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Pârîzî, B. M. İ. (1365). *Pehlivan-ı Gürz-ü Hifdeh-i Men (Şah Mansur)*. Tahran: Neşr-i Çekâme.
- Paydaş, K. (2009). Emir Timur'un Fetihlerinde Haber Alma Teşkilatının Önemi. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28(46), 35-52.
- Paydaş, K. (2006). Moğol ve Türk-İslam Devletlerinde Suyurgal Uygulaması. *Bilig* 39, 195-218.
- Potter, L. G. (2011). Moğollar Sonrası İran'da Sufiler ve Sultanlar. (çev. H. Şahin). *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 28, 215-243.
- Redhouse, J. W. (2016). *Müntahabât-ı Lüğât-i Osmâniyye*. (haz. R. Toparlı vd.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Reffî, E. T. (1386). Seyrî der Evzâ-i İktisâdî Horasân-ı Bozorg der Ahd-i Timûrî. *Fasılname-i İlmî-Pejûheşî Târih* 2(6), 61-84.
- Rençber, A. (2015). *Mazenderan (Taberistan) Tarihi 1220-1392*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Roemer, H. R. (1986). Timur in Iran. (ed. P. Jackson & Lawrence Lockhart). *The Cambridge History of Iran, 6: The Timurid and Safavid Periods*. 42-98. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roemer, H. R. (1979). Timurlular. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* içinde (12.1/346-367). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Roux, J. P. (1994). *Aksak Timur İslamın Kutsal Savaşçısı*. (çev. A. R. Yalt). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Ruy Gonzales de Clavijo. (1993). *Anadolu Orta Asya ve Timur*. (çev. Ö. R. Doğrul). İstanbul: Ses Yayınları.
- Schiltberger, J. (1997). *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*. (çev. Turgut Akpınar). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Shterenshihs, M. (2013). *Timur ve Yahudiler*. (çev. Ö. Bostanoğlu). İstanbul: İleri Yayınları.
- Siddiqui, I. H. (1996). Gurlular. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (14/207-211). İstanbul: TDV Yayınları.
- Siddiqui, I. H. (2002). Kert. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (25/297). Ankara: TDV Yayınları.
- Smith, J.M. (1991). Djalayir, Djalayirid. (ed. B. Lewis vd.), *The Encyclopaedia of Islam* içinde (2/401-402). Leiden: Brill.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Stanley L. P. (2020). *İslam Devletleri Tarihi*. (çev. H. Edhem), (haz. S. Alıç). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Starr, S. F. (2021). *Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı*. (çev. Y. S. İnanc). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Suçıkar, T. (2014). *XV-XVII. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Yıldırım Bayezid ve Timur Algısı*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Sultaniyeli Johannes. (2020). *Timur'un Sarayında*. (çev. A. D. Altunbaş). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Sûtûde, H. (1346). *Târîh-i Âl-i Muzaffer*. Tahran: İntişârât-ı Dâneşgâh-ı Tahran.
- Şahbaz, M. & Taşkiran, H. (2020). Timur Dönemi Hediye ve Hediyeleşme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20(1), 286-303.
- Şahin, M. (2017). Mâzenderân'da Yerli Bir Aile: Celâvîler. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13, 194-230.
- Şahin, M. (2014). Mîrzâ Şahrûh'a Karşı Düzenlenen Suikast Girişimleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19, 1-15.
- Şahin, M. (2013). Orta Çağ'da Herat Bölgesinde Tarım, Tarımsal Sulama ve Sulama Hukuku. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 50, 211-223.
- Şahin, M. (2016). Timurlular Döneminde Herat'ta Sivil Mimari. *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)* 6/11, 78-96.
- Şahin, M. (2013). *Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar) (961-1507)*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Şahin, M. (2017). *Serbedârîler Darağacının Gölgesinde Kurulan Bir Devlet*. İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.
- Şeref Han. (1971). *Şerefnâme*. (çev. M. E. Bozarslan). 2 Cilt. İstanbul: Ant Yayınları.
- Şerefüddin Ali Yezdî. (2013). *Emir Timur (Zafernâme)*. (çev. A. Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Şerif Râkım Semerkandî. (1380). *Tarih-i Râkım*. (nşr. M. Sûtûde). Tahran: Bünyâd-ı Mevkufât-ı Doktor Mahmud Afşar Yezdî.
- Şirâzî. (1992). *Hafız Divanı*. (çev. A. Gölpınarlı). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tacû's-Selmânî. (1999). *Tarihnâme*. (çev. İ. Aka). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşkıran, H. (2021). Timurlularda Göç ve İskan. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 8(2), 697-710.
- Taşkıran, H. (2021). Timurlularda Rüşvet. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi* 5(1), 2-8.

- Tauer, F. (1934). Continuation du *Zafarnāma* de Nizāmuddin Šāmī par Hāfız-i Abrū. Editée d'après les manuscrits de Stamboul. *Archiv Orientalní* 6, 430-465.
- Tauer, F. (1965). Timurlular Devrinde Tarihçilik. (çev. A. Ateş). *Belleten* 124(31), 49-69.
- Tekin, O. (2009). Sikke. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (37/179-184). İstanbul: TDV Yayınları.
- Timurlenk Tarihi (Mecmû'a fi't-Tevârih'e Göre). (2018). çev. Mehmet Şeker. Ankara: Berikan Yayınları.
- Togan, N. (1973). Temür Zamanında Aristokrat Türk Kadını. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 4, 3-14.
- Togan, Z. V. (2011). Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma. *Tarih Dergisi* 26, 75-84.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*. 2 Cilt. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Tombuloğlu, T. (2020). Timurlu Devleti'nde Yaylak Kışlak Anlayışı. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 3(2), 459-468.
- Tombuloğlu, T. (2021). Timurlu Devletinde Kadın Ve Statüsü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 70, 375-400.
- Tombuloğlu, T. (2020). Timurlu Devletinde Yapılan İttifak Evlilikleri. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi* 4(2), 322-334.
- Tombuloğlu, T. (2018). Timurlularda Eğitim. 4. *Uluslararası Çağdaş Eğitim Araştırmaları Kongresi: Eğitim, Gençlik ve Gelecek* içinde (376-386).
- Tosun, N. (2007). Timur ve Timurlular'ın Tasavvuf Ehli ile Münasebetleri. (ed. A. Kara & Ö. İşbilir). *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası* içinde (407-419). İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Tüysüz, Ş. C. & Yılmaz, Ş. (2019). Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa). *Tarih ve Gelecek Dergisi* 5(3), 724-753.
- Tüysüz, Ş. C. (2021). İpek Yolu'nda Önemli Bir Kavşak, Tebriz. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9(28), 289-300.
- Tüysüz, Ş. C. (2021). Muzafferîler Tarihinde Şah Şücâ. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 67, 419-441.
- Tüysüz, Ş. C. (2004). *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Uludağ, S. (2019). Cami, Ahmed-i Nameki. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (7/99-100). Ankara: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (1993). Camiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (7/99-100). İstanbul: TDV Yayınları.
- Us, D. D. (2019). *Zeynüddîn b. Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvîni'nin Zeyl-i Târîh-i Güzîde İsimli Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Usluer, F. (2009). *Hurufîlik İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ürekli, M. (1993). Celâyirliler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (7/264-265). İstanbul: TDV Yayınları.
- Üstündağ, M. (2016). *Orta Çağ İran Tarihinde Yerel Bir Hanedan: Muzafferîler*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- Yağlı, A. R. (2016). Timurlu Devlet Teşkilâtında Vezirlik Müessesesi. *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar* içinde (283-315). Gece Kitaplığı Yayınları.
- Yağlı, A. R. (2020). Timurlu Devleti Emirleri I-Barlas Boyu: Caku Barlas. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 32, 221-232.
- Yağlı, A. R. (2017). Timurlu Devri Kaynaklarına Dair I. (ed. A. Demir vd.), *Devri Aydınlatan Meşalelerden Birkaç Huzme. Kerkük Çok Irak Değil Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar II.* içinde (385-398). Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Yağlı, A. R. (2016). *Timur Tüzükatı Bozkırın Töresi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Yağlı, A. R. (2014). *Timurlu Devleti'nde Vezîrler ve Vezîrlik Kurumu*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Yakubovskiy, A.Y. (1976). *Altın Ordu ve Çöküşü*. (çev. H. Eren). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yakubovskiy, A. (2019). *Timur ve Timurîler Devrinde Semerkand*. (çev. S. Rasol), haz. İ. Kemaloğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, B. (2002). *Celâyirliler Kabile-Devlet*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Yinanç, M. H. (1977). Celayir. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* içinde (3/64-65). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yuvalı, A. (1993). Çağatay Han. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (8/176-177). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yuvalı, A. (2017). *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Yuvalı, A. (1994). *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Yücel, Y. (1989). *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yüksel, M. Ş. (2008). Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 23(1), 239-258.
- Yüksel, M. Ş. (2004). Arap Kaynaklarında Timur. *Bilig* 31, 85-126.
- Yüksel, M. Ş. (2017). Ortaçağlarda Beyin Göçü ve Etkileri: Timurlular Örneği. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 41, 283-302.
- Yüksel, M. Ş. (2009). Şahrüh'un Sünni Canlandırma Siyaseti. *Tarih Okulu Dergisi* 5, 95-110.
- Yüksel, M. Ş. (2005). Timur'un Yükselişi ve Batı'nın Diplomatik Cevabı, 1390-1405. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 18, 231-243.
- Yüksel, M. Ş. (2009). Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisi'nde Sultan. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28(46), 231-247.
- Yüksel, M. Ş. (2017). Timurlulardan Safevilere Sadaret. (ed. M. Ş. Yüksel.), *Timurlu Tarihine Adanmış Bir Ömür Doğumunun 75. Doğum Yılında Prof. Dr. İsmail Aka'ya Armağan* içinde (67-76). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Yüksel, M. Ş. (2010). Türk Kültüründe Levirat Ve Timurlularda Uygulanışı. *Turkish Studies* 5(3), 2027-2058.
- Yüksel, M. Ş. (2001). *El-Makrîzî (Kitâb es-Sulûk) ve İbn Hacer (İnbâ' el-Gumr)'de Timur ile İlgili Kayıtlar ve Çağdaşı Arap Tarihçilerine Göre Timur Tasviri* İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- Yüksel, M. Ş. (2007). *Timurlularda Din Devlet İlişkisi*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Zâhirüddin Maraşî. (1345). *Târîh-i Taberistan Rûyân u Mâzenderân*. (tsh. M. H. Tesbihi), Tahran: Müessesese-i Matbuat-ı Şarki.
- Zeki, İ. (2021). *Emir Timur Dönemi Bilginleri*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Zettersteen, K.V. (1979). Muzafferiler. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* içinde (8/774 776). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

